نومورکي مؤرخين

لیکوال

پوهاند عبدالحی حبیبي

Ketabton.com

The Digital Library

د افغانستان او پښتنو د تاریخ نوموړکي مؤرخین

لیکوال :

پوهاند عبدالحی حبیبي

دا کتاب د لوی احمد شاه بابا رحمة الله علیه علمي او کلتوري مرکز او "رشاد خپرندویه ټولني" په ګډه مرسته چاپ سو .

د کتاب پېژندنه :

د کتاب نوم	:::	نوموړکي مؤرخین
لیکوال	:::	پوهاند علامه عبدالحی حبیبي
لومړی چاپ	:::	۱۳۵۹/لمریز کال کابل
دوهم چاپ	:::	۱۳۸۳ /لمریز کال کندهار
خپروونکی	:::	د لوی احمدشاه بابا علمي او کلتوري مرکز
ډیزاین/کمپوز	:::	رشاد کمپیوټر اداره
چاپ شمېر	:::	(۵۰۰) ټوکه
چاپ چاري	:::	صحاف نشراتي مؤسسه

m: The Digital Library

فهرست

گنه	سرلیک	مخ
۱.	د خپرونکي یادښت	۱
۲.	د افغانستان او پښتنو د تاریخ ځیني مؤرخین	۳
۳.	یادښت	۴
۴.	مؤرخین د لوی مؤرخ له نظره	۶
۵.	سلیمان ماکو د (تذکره الاولیاء) لیکوال	۲۲
۶.	شیخ کته د (لرغوني پښتانه) لیکوال	۲۳
۷.	شیخ قاسم د (تذکرهٔ اولیاء افغان) لیکوال	۲۵
۸.	شیخ امام الدین د (تاریخ افغاني) لیکوال	۲۶
۹.	محمد بن علي البستي د (تاریخ سوري) خاوند	۲۷
۱۰.	احمد بن سعید اللودي د (اخباراللودي) لیکونکی	۲۹
۱۱.	دوست محمد کاکړ د (غرغښت نامې) لیکونکی	۳۱
۱۲.	شیخ بستان بړیڅ د (بستان الاولیاء) لیکونکی	۳۲
۱۳.	علي محمد کندهاری د (حالنامې) لیکوال	۳۳
۱۴.	اخوند درویزه د (مخزن الاسلام او تذکرې) لیکونکی	۳۳
۱۵.	کامران خان سدوزی د (کلید کامرانی) مؤلف	۳۴
۱۶.	الله یار د (تحفهٔ صالح) لیکوال	۳۶
۱۷.	محمد رسول هوتک د (بیاض) لیکونکی	۳۷
۱۸.	نعمت الله هروی د (مخزن افغانی) لیکوال	۳۷
۱۹.	هیبت خان کاکړ د (مخزن افغانی) لیکمرستونکی	۳۸
۲۰.	شیخ عباس سروانی د (تاریخ شېرشاهي) لیکوال	۳۹
۲۱.	مولانا محمود د (تاریخ ابراهیم شاهی) لیکوال	۴۰

The Digital Library

گڼه	سرلیک	مخ
۲۲.	احمد خان د (مجمع التواریخ) لیکوال	۴۰
۲۳.	ملا مست زمند د (سلوک الغزاه) لیکوال	۴۱
۲۴.	شیخ رزق الله مشتاقي دهلوي د (واقعات مشتاقي) لیکوال	۴۲
۲۵.	ابراهیم بېټني د (تاریخ شېرشاهي) بشپړوونکی	۴۳
۲۶.	غلام حسین سلیم د (ریاض السلاطین) لیکوال	۴۵
۲۷.	شیخ ملي د (دفتر) لیکوال	۴۵
۲۸.	ګجو خان راڼیزی د پښتنو د تاریخ لیکوال	۴۷
۲۹.	خوشحال خان خټک د (بیاض) لیکوال	۴۸
۳۰.	حافظ رحمت خان د (خلاصه الانساب) لیکوال	۴۹
۳۱.	نواب مستجاب خان بړیڅ د (ګلستان رحمت) لیکوال	۵۱
۳۲.	سعادت یار خان بړیڅ د (ګل رحمت) لیکوال	۵۱
۳۳.	نیاز احمد "هوش" د (تاریخ روهیل کهنډ) لیکوال	۵۲
۳۴.	محمد سلېمان خان اسد د (تاریخ افغانستان) لیکوال	۵۲
۳۵.	نواب محبت خان د (ریاض المحبه) لیکوال	۵۳
۳۶.	..... د (تذکره الملوک) لیکوال	۵۵
۳۷.	خان جهان لودي د (مرآت الافاغنه) لیکوال	۵۷
۳۸.	منشي عبدالکریم د (تاریخ احمد) لیکوال	۵۸
۳۹.	اکبر د یوې تاریخي رسالې لیکوال	۵۹
۴۰.	..... د (نادر نامې) ناظم	۶۰
۴۱.	..... د (سلطان اویس) د تاریخ لیکوال	۶۰
۴۲.	میا عمر څمکنی د (شجرهٔ نسب افغانان) لیکوال	۶۱
۴۳.	محمد د (پټې خزانې) لیکوال	۶۲
۴۴.	رېدی خان مهمند د (محمودنامې) ناظم	۶۴
۴۵.	د (صولت افغاني) لیکوال محمد زردارخان ناغر	۶۴
۴۶.	افضل خان خټک د (تاریخ مرصع) لیکوال	۶۵
۴۷.	میرزا عطاء محمد ښکارپوري د (نوای معارک) لیکوال	۶۶
۴۸.	حاجي محمد عارف قندهاری د (مطلع او مقطع) لیکوال	۶۷

گڼه	سرلیک	مخ
۴۹.	سلطان محمد خالص د (تاریخ سلطاني) لیکوال	۶۸
۵۰.	قاسم علي خان د (محاربهٔ کابل) ناظم	۷۰
۵۱.	رساله نسب نامه فرقه غلجي	۷۱
۵۲.	روزنامهٔ غزوات هندوستان	۷۲
۵۳.	ائمه الافاغنه	۷۳
۵۴.	د ملا محمدخانمیر چارمقاله	۷۴
۵۵.	اسرار الافاغنه	۷۴
۵۶.	خواجو ملېزی د (تواریخ افاغنه) لیکوال	۷۵
۵۷.	د پیر معظم شاه (تواریخ رحمت خان)	۷۶
۵۸.	سعادتنامهٔ افغاني	۷۷
۵۹.	محمد امین سرپربکړي د (جګړه د محمود افغان	۷۸
۶۰.	عبدالغفار هوتک د کورنۍ د حالاتو لیکوال	۷۹
۶۱.	د باروزو جنګنامه	۸۰
۶۲.	تذکیر البار (حالات باروزائی)	۸۰
۶۳.	منظومه جنګنامه	۸۱
۶۴.	د (تذکره الملوک) نومورکی لیکوال	۸۱
۶۵.	موسی بن جرجیس د (تاریخ العجم و الافغان) لیکوال	۸۲
۶۶.	د قاسم علي افریدي تاریخ	۸۲
۶۷.	محمد امین ګلستانه د (مجمل التواریخ) لیکوال	۸۴
۶۸.	د (حقیقت بناء و عروج فرقهٔ سکهان) لیکوال	۸۴
۶۹.	حسین علي د (زیب تاریخها) لیکوال	۸۵
۷۰.	محمدحسیني د (تاریخ احمدشاهي) لیکوال	۸۵
۷۱.	عبدالرحمن بن احمد روشن خان د (تاریخ احمدشاه	۸۶
۷۲.	شیخ حسین الله د (فتح نامې) ناظم	۸۶
۷۳.	امام الدین حسیني چشتي د (تاریخ حسین شاهي) لیکوال	۸۷
۷۴.	تاریخ محاربهٔ کابل یا ظفرنامه اکبري	۸۷
۷۵.	فداحسین د (تاریخ افغانستان) لیکوال	۸۸

The Digital Library

گڼه	سرلیک	مخ
٧٦.	کاشي راج پنډت د (احوال جنګ بهاو و احمدشاه	٨٨
٧٧.	غلام حسین ثمین د (حالات امدن احمدشاه درانی	٨٩
٧٨.	عبدالکریم کشمیری د (بیان واقع) لیکوال	٨٩
٧٩.	محمود الموسوی د (کتاب اقوام و فرقه های افغان) لیکوال	٩٠
٨٠.	محمدعلي انصاري د (تاریخ مظفري) لیکوال	٩٠
٨١.	محمد اسلم د (فرحت الناظرین) لیکونکی	٩١
٨٢.	محمدیوسف سدوزی د (کلیات ریاض) لیکوال	٩١
٨٣.	د اکماس کردي (جنګنامه)	٩٢
٨۴.	محمدجعفر شاملو د (منازل الفتوح) لیکوال	٩٢
٨۵.	د (تاریخ فیض بخش) لیکوال شیوپرشاد	٩٣
٨۶.	عروج و خروج احمدشاه درانی	٩٣
٨٧.	سوهن لال سوري د (عمده التواریخ) لیکوال	٩٣
٨٨.	(تهماس نامه) د تهماس خان لیکنه	٩۴
٨٩.	تاریخ احمدشاهی	٩۴
٩٠.	مراسلات احمدشاه	٩۴
٩١.	(شاهنامه احمدیه) د نظام الدین عشرت مثنوي	٩۵
٩٢.	د قدرت الله صدیقي (جام جهان نما)	٩۵
٩٣.	د شېرمحمدخان (زبده التواریخ)	٩۵
٩۴.	تاریخ بلوچستان	٩۶
٩۵.	د میرزا احمدعلي کتابچه	٩۶
٩۶.	انندرام د (بدایع وقایع) لیکوال	٩٧
٩٧.	هانوی جونس د (انقلاب پارس) لیکوال	٩٧
٩٨.	د محمدحسن مستوقي (زبده التواریخ)	٩٨
٩٩.	میر عبدالکریم ندیم د افغان او بخارا مؤرخ	٩٨
١٠٠.	محمد رحیم بخش د (دولت درانیه) لیکوال	٩٩
١٠١.	د میرمحمد باقر یاداښتونه	٩٩
١٠٢.	محمد طاهر وحید قزویني د (عباس نامې) مؤلف	١٠٠

گڼه	سرلیک	مخ
١٠٣.	د محمد علي حزین تذکره	١٠٠
١٠۴.	د بصیرت نامې لیکوال	١٠٠
١٠۵.	عبدالنبي بهبهاني د (بدایع الاخبار) لیکوال	١٠١
١٠۶.	تاریخ خاندان سدو و میر افغان	١٠١
١٠٧.	عبدالله د (تاریخ داوری) لیکوال	١٠١
١٠٨.	ملا اختر د تاریخ لیکوال	١٠١
١٠٩.	محمد کاظم مروی د (نامهٔ عالم آرا) لیکوال	١٠٢
١١٠.	احمد علي خان وزیری د تاریخ کرمان لیکوال	١٠٢
١١١.	د ایران او اروپا روابط د صفویانو په وختو کي	١٠٣
١١٢.	ظفرنامهٔ خسروی	١٠٣
١١٣.	خاینکوف د بخارا د خانۍ او علمي تحقیقاتو لیکوال	١٠٣
١١۴.	نورمحمد د (تاریخ سلیمانی) لیکوال	١٠۴
١١۵.	شاه محمد د (تاریخ خاندان سدوزائی) لیکوال	١٠۴
١١۶.	محمدحسن خان مراغی د (مطلع الشمس) لیکوال	١٠۵
١١٧.	فریه فرانسوی ګرزندوی د افغانانو د تاریخ لیکوال	١٠۵
١١٨.	فارسي اخبارات و مراسلات	١٠۶
١١٩.	د فارسي ژبي د اطلاعاتو کالنۍ	١٠۶
١٢٠.	بګدان اسلانوف د افغاني راپور لیکوال	١٠٧
١٢١.	دیفریموف یادداشتونه په روسي ژبه	١٠٧
١٢٢.	د جان فاستر د سفر یادداشتونه	١٠٨
١٢٣.	راورټي د پښتو او افغاني پېژندني ستر لیکوال	١٠٨
١٢۴.	پاتروسینسکي د (انقلاب ایران) لیکوال	١٠٩
١٢۵.	میرزا محمد خلیل صفوي د (مجمع التواریخ) لیکوال	١١٠
١٢۶.	میرزا احمدشاه رضواني د (تحفه الاولیاء) لیکوال	١١٠
١٢٧.	تاریخ افغانستان	١١٠
١٢٨.	د ملتان د سدوزو د تاریخ لیکوال احمد نبي خان	١١١
١٢٩.	علي قلي میرزا د (تاریخ وقایع و سوانح افغانستان) مؤلف	١١٢

The Digital Library

گڼه	سرلیک	مخ
۱۳۰	بهاري لال د (احوال نجیب الدوله و علي محمد خان	۱۱۲
۱۳۱	فقیر محمد د (جامع التواریخ) لیکوال	۱۱۲
۱۳۲	عبدالقادر کابلي د (اویماق مغل) لیکوال	۱۱۳
۱۳۳	محمود بن امیر ولي د (بحر الاسرار) مؤلف	۱۱۳
۱۳۴	میرزا سنگ محمد بدخشي د (تاریخ بدخشان) مؤلف	۱۱۳
۱۳۵	هنورام د (تاریخ بلوچستان) مؤلف	۱۱۴
۱۳۶	تاریخ قندهار در عصر درانی	۱۱۴
۱۳۷	رای چنرس د (چهار گلشن) مؤلف	۱۱۴
۱۳۸	عصت الدین د (خلاصه الاخبار) خاوند	۱۱۵
۱۳۹	سید محمد طباطبائي اصفهاني د (نسب نامه افاغنه) مؤلف	۱۱۵
۱۴۰	ثاقب د (تاریخ افاغنه) لیکوال	۱۱۵
۱۴۱	احمد د (معدن اخبار احمدی) لیکوال	۱۱۶
۱۴۲	محمد بدرالرحمن د (واقعات درانی) مؤلف	۱۱۶

د خپروونکي یادښت

پښتنو د تاریخ په اوږدو کي د خپل تاریخ د روښانه کولو لپاره هڅي کړي، تاریخونه یې لیکلي، ادبي تذکرې یې لیکلي، ادبیات یې روزلي، د خپل هیواد او حتی سیمي په کچه یې د هغوی د جغرافیایي موقعیت او پولو د روښانه کولو په باره کي آثار کښلي دي.

دا هڅي له ډیري اوږدې زمانې راپیل سوي دي، د اړوندي موضوع په باره کي په لسګونو او سلګونو تاریخي او ادبي کتابونه لیکل سوي دي.

خو ! بدبختانه زموږ هیواد تل د پردو یرغلګرو تر ناروا یرغلونو لاندي راغلی دی چي د دغو یرغلونو په اوږدو کي د دې هیواد تاریخ او فرهنګ ته هم نه زغمونکي زیانونه اوښتي، زموږ تاریخي او ادبي آثار ورک سوي یا یرغلګرو د ځان سره وړي او حتی داسي هم پېښه سوې چي کتابونه څه د کتابو او لیکوالو نومونه هم دغو خړو سېلابي سېلیو د ځانه سره وړي دي.

خو د دې هیواد او تاریخ زېږوونکي اولس وروستنیو پوهانو د خپلو مشرانو پر پله پل ایښی او د دغه ډول پېښو د مونډني لپاره یې لیڅي رانغښتي وې او دي، چي د سر په لیکه کي یې د هیواد د نامتو تاریخ لیکونکي، ادبپوه او جغرافیه پوه پوهاند علامه عبدالحي حبیبي رحمه الله نوم راځي. چي تر ډیري اندازې په دې برخه کي بریالی سوی او توانېدلی دی چي زموږ د تاریخ او ادب ډیري تیارې روښانه کړي. هغوی د زیاتو شمېر نورو لیکلو او چاپي آثارو په لړ کي یو هم د "نومورکي مؤرخین" په نوم کتاب دی، چي ۱۳۸ تنه نومورکي تاریخ لیکونکي او یا هم د هغوی کتابونه راپېژني.

د دې چاپ کړي کتاب د نه پیدا کېدو او مهموالي له امله په کندهار کې د "**لوی احمدشاه بابا رحمة الله علیه علمي او کلتوري مرکز**" او "**رشاد خپروندویه ټولنې**" وپتیل چې دا کتاب د دوهم ځل لپاره چاپ او د تاریخ څېړونکو او مینه والو ته وړاندې کړي.

خدای جل جلاله دې وکړي چې د دې کتاب په بیا چاپېدو سره ځوان تاریخ لیکونکي او د فرهنګ مینه وال خپلې راپیل کړې هڅې بشپړې او ګړندۍ کړي.

په همدې هیله

د لوی احمدشاه بابا رحمة الله علیه علمي او کلتوري مرکز

او

رشاد خپرندویه ټولنه

د افغانستان او پښتنو د تاریخ ځیني مؤرخین

زما د یادداښت په کتابچو کې دا (۵۰) کاله ځیني کتابونه یا د نوموړکو تاریخ لیکونکو نومونه سره راټول سوي وو، چې کله که به ما په خپله له هغو یادونو څخه کار اخیست او د بل چا لپاره د ګټې وړ نه وو.

یوه ورځ ښاغلي زلمي هیوادمل ماته وویل چې دغه یادداښتونه که سره راټول سي او د یوه کتابګوټي په توګه چاپ سي، نورو ته به هم ګټور وي او فایده به یې عامه سي.

ما هغه ګرد سره راټول کړل او ده ته مې وسپارل چې دا دی د ده په همت خپرېږي. خدای دې خپلې ښې او ښادۍ د ده په برخه کي، چې په داسې کارو کې زیارونه ګالي.

کابل ـ جمال مېنه
عبدالحی حبیبي
۱ جدي ۱۳۵۹

he Digital Library

The Digital Library

یادښت

د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی وباړي چي د هیواد د ستر نومیالي ادبي، علمي او روحاني شخصیت میا فقیرالله حصارکي ننګرهاري د دوه سوم تلین په نمانځنه کي د یو لړ لیکچو (رسالو) په خپرولو سره برخه اخلي او په دې لړ کې د پیاوړي استاد پوهاند حبیبي دغه ګرانبیه لیکچه د سیمینار برخه والو او نورو مینه والو ته وړاندي کوي.

په دې لیکچه کي د افغانستان (۱۳۸) تنه پېښلیکوونکي (مؤرخین) ښوول سوي چي زیاتره په دغه نامه چاته هڅو څرګند نه وو.

د دغو تاریخ لیکونکو پېژندګلوي دا راڅرګندوي چي په پښتنو کي تاریخ لیکنه لړ تر لړه له اوومي اسلامي پېړۍ (۶۱۲) راهیسي پیل سوې او تر موږه رارسېدلې ده. په دغو نومورکو مؤرخینو کي زیاتره داسي کسان راځي چي د پښتو ادب تاریخ او تذکرو په ترڅ کي نور راز راز تاریخي پیښې هم را اخلي.

په دې توګه دغه لیکچه په خپل تاریخي او ادبي ارزښت سره د پښتو ژبي او ادب پر پښتو څېړونکو او زده کوونکو سربېره له هغو ټولو هیوادوالو سره هم مرسته کولای سي چي غواړي په ټولیزه توګه د پښتنو له تېر اته سوه کلن سیاسي، ادبي او فرهنګي تاریخ څخه خبر سي.

استاد حبیبي د دغه لرغوني فرهنګپالي هیواد د یوه پیاوړي پوهاند، لیکوال، څېړونکي او مؤرخ په توګه خپل ټول ژوند همدا راز علمي څېړنو او پلټنو ته وربښلی او څنګه چي (راټولوونکی موندونکی دی) نو د داسي ډېرو پټو خزانو په رابرسېرونه بریالی سوی هم دی، د غوریانو، سوریانو، لودیانو، لویکانو، د سوات او کونړ د امیرانو او داسي نورو افغاني او بیا پښتنو واکمنانو او سوبمنانو برسېرونه او پېژندنه یې د دغو خبرو ځلاندي بېلګې او ساري بلل کیږي.

د ژبو او ادبیاتو پوهنځی په داسي ترڅ کي چي د خپل مؤسس او لومړي پیاوړي استاد دغسي نوي څېړني ته په درنه سترګه ګوري او په زړه کي ورته ځای ورکوي د لا زیاتو علمي بریالیتوبونو په هیله ورته د یوه روغمن او پتمن ژوند اوږدوالی غواړي.

پوهنوال دوکتور مجاوراحمد زیار
د ژبو او ادبیاتو پوهنځی رئیس

e Digital Library

مؤرخين د لوی مؤرخ له نظره

زما لپاره د خوښۍ ځای دی، چې د لوی استاد پوهاند عبدالحي حبيبي د آثارو د چاپولو او ترتيب په لړ کې د دوی د دغه قيمتي او مهم اثر "نومورکي مؤرخين" په ترتيب او طبع بريالی کېږم.

د افغانستان او حتی منطقې په ليکوالو او مؤرخينو کې استاد حبيبي يو داسې مؤرخ دی، چې په تاريخ، ادب، اجتماعي، سياسي او ملي تاريخ او ورسره تاريخي جغرافيه کې د ډيري پراخې مطالعې، ژور علمي نظر او دقيقو علمي او مسلکي ابتکاراتو خاوند دی.

لوی استاد لا د طلوع افغان مدير و (۱۳۰۸ ش څخه وروسته) چې د افغانستان پر اجتماعي تاريخ، لرغوني او معاصر تاريخ يې علمي او مبسوط مقالات کښل او د طلوع افغان پاڼې يې په خپلو مفيدو او مهمو تاريخي او علمي پلټنو ښايسته کولې او افغانان يې د خپل هيواد او خلکو له تاريخي عظمت او برمه خبرول، د تاريخ د ملي قهرمانانو کارنامې او ملي مفاخر يې وروپېژندل.

په دې خصوص کې د لوی استاد ليکنې او مقالات لا هماغه وخت د طلوع په پاڼو کې منحصرې نه سوې پاته بلکې د خپل علمي، ادبي او مسلکي قوت له پلوه يې د کابل د ادبي انجمن خپرونو ته هم لاره وکړه، په کابل مجله او د کابل په نورو موقوتو خپرونو کې هم خپرې سوې، علمي دنيا او د افغانستان د تاريخ علاقمندان يې د ليکنو له علمي فيضه بهره مند سول.

په ۱۳۱۷ ش کال کې چې لوی استاد د پښتو د نوميالي شاعر خوشحال خان ختک (۱۰۲۲ _ ۱۱۰۰ ه ق) کليات د "خوشحال مرغلري" په نامه چاپ او نشر کړل، د دغه مغتنم او گټور اثر په مقدمه کې يې د تاريخي

پلټنو يو کوچنی څنگ په کتابي شکل خوندي سو، او کله چې يې د عبدالقادر خان ختک (۱۰۶۳ _ ۱۱۲۴ ه ق) او لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ _ ۱۱۸۶ ه ق) (طبع ۱۳۱۸ کندهار، طبع ۱۳۱۹ کابل) ديوانونه خپاره کړل، د دغو ديوانونو په مفيدو مقدمو کې يې هم خپلې تاريخي پلټنې او گروېږنې ځای کړې.

لویّ استاد په ۱۳۲۰ ش کال د پښتانه شعراء لومړی ټوک وکيښ او په ۱۳۲۳ ش کال يې د پښتو د ادبي تاريخ او د پښتنو او افغانستان د ملي او اجتماعي تاريخ گرانبها ذخيره د دانشمند او سترگور مؤرخ محمد هوتک پټه خزانه نشر کړه، علمي او تحقيقي شروح، تعليقات او مقدمات يې پر وکښل، چې په کتاب کې د راغلو او يادو سوو رجالو، اماکنو، کتبو او تاريخي وقايعو په څېړنه، څرگندونه او پلټنه کې د تاريخ او ادب له محققينو او محصلينو سره پوره مرسته کولای سي. په ۱۳۲۵ ش کال چې د ادبياتو د پوهنځی چاري هم ور وسپارل سوې، نو يې د پښتو د ادبياتو د تاريخ د لومړي ټوک په کښلو او نشرولو د افغانستان د تاريخ د مهمو تاريخي مسايلو او پښتو ژبې د تاريخ او قديمو ادبي او تاريخي رواياتو په باب پلټنې، تاريخي څېړنې د علم او ادب مينانو ته وړاندې کړې.

تر دغه مهاله وروسته لوی استاد د افغانستان د تاريخ او د ژبو (پښتو _ دري) د ادب په تاريخ دومره کتابونه وکښل، رسالات او مقالات يې نشر کړل، قديم تاريخي او ادبي متون يې چاپ کړل چې تفصيل يې دلته نه ځايېږي، خو د ويلو وړ ده چې د دوی قيمتي او ادبي تاريخي ليکنې نه يوازې په افغانستان کې ارزښتنې او د درناوي وړ دي، بلکې د سيمې په هيوادو او حتی بين المللي علمي محافلو کې هم په درنه سترگه ورته کتل کيږي، دانشمندان او محققين استفاده ترې کوي.

لوی استاد د خپلو دغو علمي او ادبي او تحقيقي هڅو او زيارونو په نتيجه کې تر سلو زيات مستقل تاريخي، ادبي او علمي کتابونه د پنځو سو په شاوخوا کې علمي رسايل او تر درو زرو زياتې تحقيقي او علمي مقالې د علم او ادب دنيا ته وړاندې کړې دي چې د افغانستان، سيمې او نړۍ فرهنگي او ثقافتي تاريخ وياړ په کوي.

e Digital Library

د لوی استاد ادبي او تاریخي او نور علمي آثار نه یوازي د ګران هیواد افغانستان د علمي مؤسسو او فرهنګي ادارو له خوا خپاره سوي دي، بلکي د سیمي د هیوادو علمي او فرهنګي مؤسسو او د بین المللي محافلو،علمي مجامعو هم د دوی مفید او ګټور آثار خپاره کړي دي.

د پښتو او دري ژبو د تاریخ ادب په باب د ډیرو مهمو او علمي ګټو مقالو او کتابو تر څنګه لوی استاد د افغانستان د ملي، اجتماعي او سیاسي تاریخ په مختلفو څنګونو ډېر زیات مقالات کښلي او د لرغوني او معاصر افغانستان تاریخي جغرافیا یې په مغتنم ډول د مقالو او رسالو په ترڅ کي هر اړخیزه څېړلې ده، د دغو مقالاتو یوه درنه برخه د آریانا په مجله او نوري یې د هیواد په نورو موقوتو خپرونو او د سیمي د هیوادو په موقوتو علمي نشریو کي خپرې سوي دي. له دغو رسالاتو او مقالاتو سربېره د استاد تاریخي مهم او د یادوني وړ کتب دا دي:

ـ افغانستان بعد از اسلام
ـ تاریخ مختصر افغانستان
ـ افغانستان در عصر ګورګانیان هند
ـ د افغانستان تاریخي پېښلیک او نور ...

د نوای معارک، فضایل بلخ، طبقات ناصري او زین الاخبار ګردیزي، شروح، تعلیقات او مقدمات هم دوی کښلي دي.

❋❋❋

د تاریخي مدارکو، منابعو، وقایعو او اسنادو په څېړنه کي د استاد د څېړني روش او عمومي میتود نهایت پر علمي او تحقیقي شهادتونو او علمي استنتاجونو ولاړ دی.

د معاصري تاریخ لیکني میتودونه په نقد او ارزیابۍ ولاړ دي او مورخ باید خپلو ټولو تر واک لاندي ماخذو، مدارکو، کتبي اسنادو او نورو خورو ورو پاڼو ته د نقد او کره کتني په سترګه وګوري، او کره او کوټه سره بېل کړي. د اوسنۍ زمانې پلټونکی مورخ دې ته اړ دی چي د خپلو ټولو

خبرو اسناد وښيي[۱] د لوی استاد په ټولو لیکنو کي دغه معاصر او پر علمي معاییر برابر روش لیدل کیږي. لوی استاد د وقایعو په تحلیل کي د ډېر دقیق او مبتکر او منقد نظر خاوند دی، هره پېښه او هره تاریخي او اجتماعي پدیده د اسنادو، ماخذو او علمي مشهودو دلایلو په رڼا کي څیړي.

د تاریخ او ادب په څېړنه، پلټنه او ګروېږنه کي د دوی اتکاء په خطي او معتبرو چاپي متونو، د لرغونپوهني د تحقیقاتو په نتایجو، ډېرلیکونو، مسکوکاتو او نورو لرغونو کلتوري او تاریخي مواریثو بنا ده.

لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي د افغانستان او پښتنو د تاریخ د بېلابېلو برخو له څېړني سربېره د مختلفو دورو د مؤرخینو پر آثارو کره کتني او علمي نقادانه تبصرې هم کړي دي، د قدیمو او معاصرو مؤرخینو تېروتني او زیاتي، کمي یې ښوولي او د علمي اسنادو، مدارکو او شواهدو پر بنا یې د مؤرخینو پر لیکنو حاشیې او شرحي کښلي دي او همدارنګه یې د مستشرقینو تېروتني هم د تاریخ په خصوص کي یادي کړي او سمي کړي دي[۲]. د استاد د دغه ډول لیکنو ځیني برخي په کتابو کي او ځیني یې هم د مقالاتو په شکل په علمي خپرونو او نشریو کي چاپ سوي، چي د څېړنو دغه برخه د استاد د تاریخي پلټنو او تاریخ نګری یو ښکلی او جلا باب دی.

د افغانستان او پښتنو د مؤرخینو پر آثارو له تبصرو او کره کتنو علاوه استاد د دغو مؤرخینو د کتابو او آثارو د معرفۍ هڅه کړې ده په دې سلسله کي استاد د رهنمای تاریخ افغانستان[۳] په کښلو سره د افغانستان او پښتنو د تاریخ ۵۸۰ کتابونه او مؤرخین لنډ لنډ معرفي کړي دي چي دا دی په دې کتابګوټي کي هم د افغانستان او پښتنو ۱۳۸ تنه مؤرخین او د

(۱) عبدالحسین زرین کوب، تاریخ در ترازو ـ ص ۱۶۰ ـ ۱۶۱، طبع تهران، ۱۳۵۴ ش.

(۲) وګورئ! آریانا مجله د ۱۳۵۹ کال ۱ ګڼه ۵۹ ـ ۶۶.

(۳) د دغه کتاب لومړی ټوک چي د افغانستان د تاریخ ۵۸۵ خطي او چاپي کتابونه پکښي معرفي سوي، په ۱۳۴۸ کال د تاریخ او ادب ټولني له خوا (۱۴۵) مخه چاپ سوی دی.

The Digital Library

هغوی تاریخي او یا تاریخي ارزښت لرونکي آثار معرفي سوي او د افغانستان او پښتنو د تاریخ او ادب علاقمندانو ته وړاندې کیږي.

څرنګه چي د دغه کتاب زیاتره مؤرخین د پښتني تاریخ په باب آثار او تالیفات لري او زیاتره هم پښتانه دي نو غوارم چي په پښتنو کي د تاریخ لیکني په سیر او هم د پښتنو د تاریخ په منابعو څو لنډ ټکي څرګند کړم:

په پښتنو کي د تاریخ لیکني سیر:

کله چي موږ د خپلي ژبي په کتبي آثارو کي تاریخي آثار پلټو نو له دوه ډوله تاریخي آثارو سره مخامخ کیږو: (۱) تاریخي کتابونه. (۲) تذکرې.

پښتو او پښتانه د تاریخ اهمیت او د خپل ملت او وطن او خلکو د کارنامو مېړانه او نورو اجتماعي، سیاسي او ملي حوادثو او وقایعو ضبط ته متوجه وو. نو په دې برخه کي یې هم د تاریخ مستقل کتابونه او هم د ادبي آثارو تذکرې کښلي چي په ضمني توګه ځینو تاریخي وقایعو ته پکښې نغوتي سوي او یا هم ځیني وقایع پکښې څېړل سوي دي. د تذکره نګارۍ له پلوه زموږ ژبه او ادب کابو اته سوه کلنه سابقه لري او زموږ لومړنۍ لاس ته راغلي تذکره د سلیمان ماکو تذکره ده چي په ۶۱۲ هـ ق کال په ارغسان کي کښل سوې، وروستي موږ د پښتو د ادبي تاریخ داسي منظمه تذکره نه ده تر لاسه کړې او یوازي د محمد هوتک پټه خزانه زموږ بله منظمه تذکره ده چي په ۱۱۴۲ هـ ق کال په کندهار کي کښل سوې ده. دغه دواړي تذکرې خاص ابتکارونه لري، څرګندوني یې د پښتو او افغانستان د تاریخ په څېړنه کي د لومړي لاس موادو حیثیت لري. دغه رنګه مستقل تاریخي کتابونه چي په ضمني توګه ادبي مآثر هم پکښې غونډ دي د ۶۵۰ په حدودو کي زموږ په ژبه کي کښل سوي دي. له دې جملې څخه تاریخ سوري، اعلام اللوذعی فی اخبار اللودي، لرغوني پښتانه، غرغښت نامه او نور یادولای سو، چي سترګور او دانشمند مؤرخ او تذکره نګار محمد هوتک یا لیدلي او یا یې نومونه تر موږ پوري را رسولي دي او د پټي خزانې په کښلو کي یې بالواسطه یا بلا واسطه د ماخذ په توګه تري استفاده کړې ده[1].

(۱) محمد هوتک پټه خزانه: ۱۵،۱۶، ۱۸، ۱۴، ۳۴، ۳۵، ۴۰، ۴۴ مخونه او نور څلورم چاپ، ۱۳۵۷ ش کابل د ادب پوهنځی.

همدارنګه د خواجو ملېزي تاریخ افاغنه (۱۰۳۱ ـ ۱۰۳۳ هـ ق تالیف)، تاریخ مرصع، تواریخ حافظ رحمت خاني، هغه مهم تاریخي آثار دي چي د پښتنو د تاریخ د هر تیاره څنګونه روښانوي. زه دلې د ټولو تاریخي کتابو نومونه ځکه نه اخلم چي لوی استاد پوهاند حبیبي په دې رساله کي مفصل معرفي کړي دي، خو څه چي زه یې پر خبرو کولو آرزو لرم دا دي چي د پښتو ژبه د لیکل سوو تاریخي آثارو په جمله کي سعادتنامهٔ افغاني هغه مهم تاریخي اثر دی چي تر یوه دوو وروستیو کالو دمخه یې چا نوم نه و اخیستی، او دا دی د خان روشن خان د یادونو له مخي د لوی استاد په دې اثر کي هم معرفي کیږي. دغه تاریخي اثر د خپل تاریخي ارزښت تر څنګه ادبي ارزښت هم لري، او د کتاب نثر زموږ د نثر د تاریخ په څېړنه کي نه سي هېرېدای. د سعادتنامهٔ افغاني نثر دا دی:

"پښتنور ته راغلي پښتانه ټول درې کوره دي او بعضي قبیلې د دې دریو قبیلو سره یو ځای اوسي چي دوی ورته حصه لکه د ورور ورکړې ده خو دغه همسایه دي او دا لویي کورنۍ درې دا دي: اول خیښبي، دویم غوري، دریم کرلاڼي اوس به د هر یو کور تفصیل بیانیږي چي دا دي:

تفصیل د خیښبي دا دی یوسفزي ګګیاني او ترکاني چي دا وخت په لغمان کي مېشته دي. دا د خیښبي اولاد دي، مامدزي (محمدزي) چي په اشنغر کي اوسي، دا د زمند اولاد دي، د خیښبي تره دی مګر خیښبي لکه د ورور ځان سره نیولي دي ..."[1].

د خان روشن رایه دا ده چي دغه تاریخ تر تواریخ حافظ رحمت خاني (۱۱۸۱ هـ ق تالیف) دمخه لیکل سوی دی، له دې خبري څخه ښکاري چي دغه تاریخ به د دولسمي پېړۍ په اوایلو کي کښل سوی وي نو یې نثر د خپل ادبي قوت او سلاست له پلوه د دولسمي پېړۍ له ښو نثرونو څخه ګڼل کېدای سي او موږ به یې د خپل نثر په تاریخ کي ستایو.

(۱) پښتو مجله د ۱۹۷۹ ع کال ۱۱ ګڼه ص ۵۰.

The Digital Library

زمونږ په ژبه کي خو د تاريخ کښل کابو اته سوه کلنه سابقه لري مگر مولوی محمداسمعيل هزاروي د قاعدهٔ افغاني [1] په مقدمه کي کښلي دي :

"پوشيده نماند که در کتب تواريخ افغانی چنان يافته شده است که اول کسيکه در افغانی تصنيف شروع نموده خواجه محمد نام شخصی بود که در اوايل سال نهصد هجری کتابی مشتمل بر آمدن قوم افغان به سمت پشاور و واقعاتی که در مبادی بايشان روی داده تصنيف کرد"[2].

دا چي موږ د نوموړي مولوی د يادښت له مخي يو بل قديم مؤرخ او د پښتو ليکوال پېژنو سمه او ښه خبره ده، مگر دا چي کښلي يې دي چي دی لومړنی مصنف دی دا خبره سمه نه ده دمخه يوازي د تاريخ په خصوص کي د شېخ ملي دوتر[3] او تر دغه دوتر دمخه تاريخ سوري، تذکره الاوليا، لرغوني پښتانه او نور کتابونه لرو چي يا په خپله کتابونه او يا يې هم مواد او روايات تر موږ پوري رارسېدلي دي.

د پښتنو د تاريخ منابع :

د پښتنو د تاريخ په کښلو کي له کتبي تاريخي او دي ته ورته آثارو سربېره د برليکونه د لرغون پوهني له کشفياتو څخه د تر لاسه سوو مدارکو او متفرقو اسنادو څخه د لومړي لاس موادو په توگه کار اخيستل کېداى سي.

همدارنگه زمونږ ادبي آثار د تاريخ د کښنني لپاره له مهمو موادو څخه گڼل کېږي، که څه هم دغه آثار اساساً د نورو هدفونو او غرضونو لپاره ايجاد سوي، ويل سوي او يا کښل سوي او د تاريخي وقايعو د ضبط منظور نه دي رامنځته سوي، خو د خپلو مقاصدو د شرح په ترڅ کي يې ځاى ځاى داسي

(۱) قاعدهٔ افغانی په ۱۸۶۷ ع کال ۹۶ مخه د هنري بکټ انگريز په غوښتنه د پېښور د جيل په مطبعه کي چاپ سوې ده.

(۲) قاعدهٔ افغانی ص ۲.

(۳) پوهاند عبدالحی حبيبي، د پښتو ادبياتو تاريخ ـ ج ۲، ص ۲۳۵، ۱۳۴۲ کال چاپ، پښتو ټولنه.

يادوني او تاريخي مطالب تر لاسه کېږي چي زمونږ د تاريخ په ليکلو کي تري استفاده کولای سو [1] زمونږ ليکنی او گړنی ادب دواړه له دې پلوه غني دی.

(۱) گړني ادب :

زمونږ په گړني ادب کي لنډۍ، سروکي، غاړي، سنځرخيلي ناري[2] د هوتکو ناري[3] داسي سندري دي چي د پښتو د ملي، اجتماعي او کلتوري تاريخ په ليکلو کي له پامه نه سي غورځېدى او د لومړي لاس مهمو آثارو په توگه تري استفاده کېداى سي.

(۲) ولسي سندري :

له دغو سندرو څخه چاربيتې، بدلي او کسرونه داسي مواد دي چي هره سندره د يوې مهمي تاريخي واقعې په ښننه او ځرگندونه کي له مؤرخينو سره تر هره بله ماخذه زياته مرسته کوي، خو له بده مرغه چي زمونږ د دغو اولسي سندرو قديمي بولگې د زماني سړو سېليو ورسره وړي دي او يوه قديمه سندره يې هغه د بابا هوتک (۶۶۱ _ ۷۴۰ هـ ق) ويلې او د پټې خزانې پاڼو تر موږ پوري رسولې ده[4] دغه سندره د پردو تاړاکگرو په وړاندي زمونږ د مېړني اولس قهرمانانه مبارزې ځرگندوي، تر دې بدلي وروسته د ډيري مودي دغه ډول سندري له موږ سره نسته، خو هغه چاربيتي او بدلي چي دارمستتر (۱۸۴۹ _ ۱۸۹۴ ع) د پښتونخوا د شعر هارو بهار [5] د کوټي سيد محمدعمر په گلشن اشعار افغاني[6] مرحوم نصر په تاريخي چاربيتې [7] او ځېرندوی خدمتگار په تور برېښ [8] کي ضبط کړي دي داسي

(۱) پوهاند عبدالحی حبيبي تاريخ نويسي در افغانستان، آريانا ۲۶ کال، ۴ گڼه ص ۳ _ ۱۳۴۷ کال.

(۲) پروفيسور ولي محمد سيال کاکړ، پښتو او پښتانه په سهيلي پښتونخوا کي، ص ۳۲۴ _ ۳۳۴ د ۱۹۷۶ ع کال د کوټې چاپ.

(۳) حبيب الله رفيع، د خلکو سندري ۱۳۳ _ ۱۵۹ مخونه د تاريخ او ادب ټولنه _ ۱۳۴۹ ش کال چاپ.

(۴) پټه خزانه ص ۵ _ ۶.

(۵) دارمستتر، د پښتونخوا د شعر هار و بهار ۱ _ ۷۴ مخونه ۱۳۵۶ ش کال چاپ ـ پښتو ټولنه.

(۶) سيد محمدعمر ـ گلشن اشعار افغانی (خطی) ص ۵۲، ۷۶ او نور ...

(۷) تاريخي چاربيتې ۳ _ ۱۵ مخونه _ ۱۹۵۳ ع کال ـ پېښور.

(۸) تور برېښ ۷۳ _ ۱۴۵ مخونه ۱۳۴۷ ش کال.

e Digital Library

بدلي او چاربيتې دي چې د انګرېزي امپرياليستي لښکرو د تار او تاراک او يرغل په مهال کې د زړه ورو پښتنو قهرمانانه مبارزې، سربښندنې او مېړانې پکښې ستايل سوي. د دښمن تيري، د خاينينو کرغېړن اعمال او د دوی ماتې او رسوايي يې پکښې بيان کړې دي او په رښتيا چې هره سندره يې د ملي تاريخ يو باب دی.

دغه رنګه په کسرونو کې د انګرېزي تاراک له غندنې[1] پرته د مروتو او ختکو مروتو او وريرو مروتو او يوسفزو د شخړو او لانجو په باب مواد سته[2] چې زموږ د اولس د مختلفو قبيلو د تاريخ په کښلو او من حيث مجموع د پښتو د تاريخ په کښنه کې د مؤرخينو په ښه ورځي.

له ګړني ادب، اولسي سندرو او کسرونو سربېره چې زياتره يې شفاهي شکل لري زموږ ليکني ادب او ادبي آثار هم د تاريخي موادو د درلودلو له پلوه غنی دی. زموږ د مختلفو شاعرانو په دېوانونو، حماسي منظومو، د روحاني اشخاصو په مناقبو او جنګنامو کې د پښتنو د سياسي، اجتماعي او ملي ژوند د تاريخ په باب بېلابېلو دورو تاريخي مواد تر لاسه کېدلای سي، زه دلې پر دغو ټولو ادبي آثارو بحث نه کوم ځکه پر دغو موضوعاتو جلا جلا پنډ پنډ کتابونه ليکل کېدای سي خو څه چې زه دلې کاږم صرف يو اجمال دی.

<u>(۱) د شعراوو په دېوانونو او نورو منظومو آثارو کې :</u>

د پښتنو شعراوو له ډلې څخه د خوشحال خان آثار د تاريخي موادو د خوندي کولو له پلوه ډېر غني دي، د خوشحال په کلياتو کې د ده ځيني غزلي، قصايد[3] او ټوټې تاريخي وقايع شرح کوي، دغه ډول د ده په

[1] د مروتو کسرونو يوه ناچاپه خطي مجموعه د پېښور په پښتو اکېډيمي کې په ۳۶۲ نومره قيد ده په دغه مجموعه کې ځيني داسي کسرونه هم سته چې له انګرېزانو سره د پښتنو د جګړو بيان کوي، لکه په ۲۱ مخ کې د (کنډي) کسر چې د غازي محمداکبر خان د توري او مېړانې په ستاينه کې ويل سوی دی.

[2] د مروتو کسرونه ۱ _ ۱۲۱ مخونه ۱۹۵۹ کال چاپ پېښور.

[3] د خوشحال مرغلري ۵۶۲ _ ۷۰۸ مخونه د ۱۳۱۷ ش کال چاپ کندهار، د دغې برخې په اکثرو منظوماتو کې تاريخي وقايع رانغښتل سوي دي.

مثنوياتو کې سواتنامه[1] او فراقنامه[2] دغه خصايص لري.

فراقنامه خوشحال خان د خپل حبس[3] په زمانه کې کښلې ده په دې کتاب کې که خوشحال خان له يوې خوا د خپل وطن، دوستانو او کورنۍ څخه د ليرېوالي له امله دردوونکې نارې کړې دي له بلې خوا په همدغه کتاب کې ځيني داسي انتقادي ټوټې او تاريخي منظومات ګورو چې د ده نقادانه نظر او د ده د کلام عمومي روح ترې څرګندېږي او هم د ځينو مهمو تاريخي پېښو څرګندونه کوي، د نمونې لپاره د فراقنامې لاندې بيتونه د کتلو وړ دي :

په خوله شرع شرع نومړي	دی د شرع حکم کوم وړي
پلار تړلی پادشاهي کا	سل ناحقه ګمراهي کا
دا د خوارو زر آهونه	لور په لور اوجاړ ملکونه
سکه ورونه يې قتل کړي	ده يې مال ګنجونه وړي
د سکه وراره عورته	په ستم کړه فضيحته

[1] سواتنامه د خان يوه مثنوي ده چې سوات ته له خپل اووه مياشتني سفر څخه وروسته يې کښلې ده، ټول بيتونه يې ۳۹۱ دي، د تاريخ د يوه څنګ په کښلو کې له پامه نه سي غورځېدای. دغه مثنوی په ۱۳۵۸ ش کال د لوی استاد پوهاند حبيبي له ۷۷ مخيزو څرګندونو سره د افغانستان د علومو اکاډمۍ خپره کړه (متن ۷۰ مخ).

[2] د فراقنامې يوازينۍ خطي نسخه د پېښور په موزيم کې خوندي ده، ۳۵ پاڼې لري. د دغې نسخې نقل په ۱۳۵۶ کې د محترم همېش خليل په وسيله زلمي هيوادمل ته رسېدلی دی چې د ده له سمونو، لمنو او سريزې سره يو ځای چاپ ته چمتو دی.

[3] د خوشحال خان د حبس او نظربندۍ زمانه (۱۰۷۴_ ۱۰۷۹ ق) ده، د خوشحال خان کليات د استاد کامل مقدمه (ص ـ س) مخونه، ۱۹۶۰ کال چاپ، خوشحال خان يو ځای د خپل بند کال داسي ښوولی دی.

زر څلور اويا هجرت ؤ
هغه کال چې بندېوان سوم

(قطعات، ارمغان ص ۶۸۶)

زر ناسازي زر فساده   دم وهه له عدله داده
په دا هومره قباحت   دم وهه له شریعت
په دا هومره رسوايي   دم وهه له پارسايي
الحذر له دې زمان   الامان له دې سلطان [1]

له دې سربېره د خوشحال خان د کورنۍ او زامنو په دېوانو کي د شعر په ژبه موږ داسي نغوتي او يادوني وينو چي د تاريخي وقايعو د ضبط له پلوه ارزښتمني يادوني دي، لکه د هجري (۱۰۴۴ _ ۱۱۰۶ ه ق) ځيني منظومات[2] او يا هم د سکندر خان ختک هغه منظوم ليک چي يې اشرف خان هجري ته ليکلی دی[3] د خپل ادبي قوت تر څنګه ځيني زموږ په تاريخ کي ارزښتمن او مهم نکات هم رانغاړي.

دغه ډول د مصري خان ګګيانی (۱۱۵۰ ق حدود) په دېوان کي چي کومه قصيده د پردو سپاهيانو د وحشيانه اعمالو او د پښتني کليو د چورولو او لوټولو په باب ضبط ده[4] زموږ د دولسمي پېړۍ د تاريخ په کښنه کي نه سي هېرېدای او يا هم هغه خبري چي د انګرېزي استعمار د مظالمو او چال چلند په باب قاسم علي خان اپريدي (۱۲۳۲ ه ق حدود) په خپل کليات[5] کي کړي، د ديارلسمي پېړۍ د پښتني مبارزو ځيني تياره ګوټونه روښانوي.

---

[1] فراقنامه خطي.

[2] د هجري دېوان د محترم همېش خليل ترتيب او سريزه، ۱۷۱ _ ۱۷۹ او نور مخونه ۱۹۵۸ ع کال _ پېښور.

[3] دغه ليک او د سکندر ختک نوري غزلي او قصيدې چي تاريخي او ادبي ارزښت لري د ده د دېوان په هغه مخطوطه کي ضبط دي چي په ۱۱۷۶ ه ق کال د محمدي صاحبزاده لپاره کښل سوې ده. دغه خطي نسخه د مصري خان ګګياني د دېوان سره په يوه جلد کي ده او د پېښور د پښتو اکيډمي په کتابخانه کي په (۵) نومره خوندي دي. د سکندر دغه ډول منظومات د ده په چاپي دېوان کي نسته.

[4] وګورئ ! د مصري خان ګګياني دېوان ۳۱۹ _ ۳۲۱ مخونه د ۱۹۵۹ ع کال د پېښور چاپ.

[5] د دغه کليات يوه خطي نسخه د پېښور په اسلاميه کالج کي خوندي ده او په دغه کتابخانه کي يوه نومره (۱۹۱۰) تاکل سوې ده او د دېوان يوه نسخه يې په برتيش موزيم کي هم سته. (د ميکنزي فهرست ص ۸۶)

e Digital Library

(۲) مناقب :

د صوفيانو، روحانيونو، د طريقت د مشرانو او نورو صاحب حال خلکو په مناقبو کي د شرقي ژبو ادبيات ډېر کتابونه لري، پښتانه او پښتو ادب هم په دې خصوص کي تر نورو ژبو پاته نه دي، بلکي دغه ډول مناقب ډېر پکښي ليکل سوي چي د ټولو په تفصيل سره راوړل به دلې بې ځايه وي، مګر هغه مناقب چي تاريخي مواد لري او د تاريخ په مطالعه او کتنه کي د هيرولو نه دي، دلې د ياد مناسبت لري، خو د ليکني د لنډ تنګ چوکاټ له مخي زه دغه ډول مناقب هم ټول نه سوای معرفي کولای او صرف د شېخ رحمکار (۱۰۶۳ ق مړ)، کاکا صاحب، فقير جميل بېګ، ميا عمر څمکني (۱۰۸۴ _ ۱۱۹۰ ه ق) او اخون الياس مناقب يادوم.

(۱) مناقب رحمکار[1] :

چي شمس الدين بن شېخ زبير (قياس الدين) بن ضياء الدين منظوم کښلي[2] په دې مناقبو کي ځيني داسي ټکي ښکاري چي د تاريخ لپاره د ارزښتمنو موادو حيثيت لري د شېخ رحمکار د وفات په باب يې ويلي دي :

تر اتيا کالو قريب   ده حيات درلود مجيب
سن د هجر د حضرت   پوره و هغه ساعت
پوره درې شپېته زر کاله   سن د هجر و کماله
چي خطيب پاس په منبر شه   په خطبه لوستو زړه ور شه
دا خوشحال ختک ويلي   په کتاب کي ما ليدي
چي په حين کي د وفات   د شېخ جي ولي نېک ذات
زه حاضر ومه په ځان   هغه ځای هغه مکان

---

[1] د شمس الدين د مناقب شېخ رحمکار خطي نسخه ۲۳۰ مخه په ۱۸۳ نومره د پېښور په پښتو اکاډيمي کي خوندي ده. د شېخ رحمکار مناقب په پارسي ژبه جميل بېګ هم ليکلي دي (تاريخ مرصع ص ۵۶۲) چي يوه مخطوطه يې په ملي آرشيف کي هم سته. په پښتو ژبه تر شمس الدين وروسته غلام احمد نومي هم نظم کړي دي. (فرهنګ ص ۳۵۴)

[2] شمس الدين له مناقبو سربېره نور مؤلفات هم لري ښاغلي رفيع په دوهم ټوک ادبي ستوري کي معرفي کړي دي.

he Digital Library

چـــي جمــع مــه ادا کړلــه   جنـــازه مـــي را اخيســـتله
ترېنـه لانـدي زه پـه ځـان سـوم   و مطلــب تــه شــتابان ســوم
زمـــا نيـــت د خـــاطر دا و   چـــي وماوتــــه پيــــدا و
چـــي زيـارت بـه د صـاحب   پــه ميــره کــرم عجايــب
چـــي زمـــا د منـــدڼ پولـــه   شـيخ صـاحب وي زړه قبولـه
چـــي دا اوس د ده روضـــه ده   پــه ښــه شــان عجيبــه ده
چي رسيد سوو تر دې ځايه   واړه ســتړي شــوو نېکرايــه
جنـــازه مـــو کـــوزه کړلـــه   مـــوږه خپلـــه دمـــه کړلـــه
جنـــازه نـــه خوزېدلـــه   مـــوږه ډېـــره خـــواري کړلـــه

دغه ډول همدغه شمس الدين مناقب جميل بېگ[1] هم نظم کړی دی د دې مناقبو ډيري پيښي که څه هم په رواياتو مبنی دي خو په تاريخ کي نه سي هېرېدای، په دغو مناقبو کي د کندهاري غلجي خان د آسونو د تجارت قصه او بيا له جميل بېگ سره د ده ليدنه او بيا بيرته کندهار ته د هغه تګ او ... تولي داسي خبري دي چي د محقق لپاره د غور وړ مواد ګڼل کيږي. دادين [2] چي د ميا عمر څمکني مناقب يې د ۱۲۱۹ ق د ذوالحجې په آخر کي نظم کړي[3] د ميا عمر د خوارقو او عاداتو د ښوولو تر څنګه ځيني تاريخي وقايع هم ضبطوي لکه : د احمدشاه بابا د مستونګ د فتحي بيان چي څو بيته يې دا دي :

[1] د شمس الدين د مناقب جميل بېګ يوه خطي نسخه له پوهاند دکتور جاويد سره او بله يې د پېښور په پښتو اکيډمي کي سته، ښاغلي رفيع يې متن چاپ ته اماده کړی دی. جميل بېګ د خوشحال خان سکنی ورور و، قبر يې په تنګاړو کي دی، او زيارت يې په فقير بابا مشهور دی، د زيارت پر لوحه يې کښلي سوي دي : "روضهٔ مبارک حضرت فقير صاحب جمال خان برادر حقيقتی خوشحال خان ختک المعروف به فقير صاحب چشتی بتاريخ يازدهم جمادی الاول ۱۱۱۶ ه ... واصل الی الحق شد".

[2] پښتانه شعراء ج ۴، ص ۹۸۴ _ ۹۸۶، ۱۳۵۷ ش کال، پښتو ټولنه.

[3] د دغه مناقب يوه خطي نسخه له ښاغلي سليمي کندهاري سره سته. (وګورئ ! زېری د ۱۳۵۵ کال ۴۲ ګڼه د ۱۳۵۶ کال ۷ ګڼه.)

چـــي يــو خلــي احمدشـــاه دردران مـــي   لـــه هراتـــه تلـــو پـــه لـــوري د اېـــران مـــي
ولي پېښ ورته په لاړ د مستونګ خړند شه   دی پښتـــون څـــړه غيـــرت و ورتـــه ړنـــد شـــه
هک حيران شه احمدشاه په دغه کار کي   بـل پـرې ژمـی راغـی ډېـر پـه دنـد و کـار کـي
بـاري دی عجـب پښتـو غيـرت نيـولی   نـــه پرېـــږدم زه دا عـــالم داســـي نـــاولی

شريف نومی شاعر[1] چي د اخون الياس (۱۰۸۶ ق مړ) کوم مناقب (۱۳۲۱ ق تاليف) نظم کړي او يوه قديمه نسخه يې ما ليدلې، د دې مناقبو ځای ځای په تاريخي پيښو څرګندوني موندلي کيږي.

(۳) شاهنامې او جنګنامې او نور دې ته ورته منظوم آثار :

د موجود معلوماتو له مخې د پښتو ادب په تاريخ کي د شاهنامو کښل په دولسم قرن کي پيل سوي دي. حافظ مرغزي (۱۱۲۶ هـ ق زوکړی) په ۱۱۷۶ هـ ق کال احمدشاهي شاهنامه نظم کړه[2] تر دې وروسته تر څورلسم قرنه ما د پښتو په ادبي تاريخ کي د شاهنامې څرک نه دی ايستلی خو په څورلسم قرن کي احمدګل (۱۲۵۸ _ ۱۳۱۰ هـ ق) د امير عبدالرحمن (۱۳۱۹ هـ ق مړ) شاهنامه نظم کړېده[3].

په جنګنامو کي هغه جنګنامې چي د پښتني تاريخ په کښلو کي د موادو په توګه ښه ارزښت لري هغه دي چي د پښتنو د ملي مبارزو په دوران کي پښتو ناظمانو او شاعرانو جوړي کړي دي، ددغه ډول جنګنامو په لړ کي دوې متاخري جنګنامې يوه د صاحب الدين ختک جنګنامه چي د "فېروز نامه"[4] په نامه ياديږي او بله هم د دلاور طالب عمرخېل د

[1] تېر هېر شاعران ص ۲۵۲ د ۱۹۶۳ ع کال د پېښور چاپ.

[2] احمدشاهي شاهنامه لومړی ځل په ۱۹۶۵ کال ۲۰۶ مخه د پېښور پښتو اکاډيمی خپره کړه، فاضل استاد پوهاند رشاد پر دغي شاهنامې د پېښور تر چاپ دمخه مبسوط کار کړی و، او زيات شروح او تعليقات يې پر کښلي وو.

[3] فرهنګ زبان و ادبيات پښتو ج ۱ ص ۲۲.

[4] د فېروز نامې خطي نسخه په ۱۱۳۵ ق کال کښل سوې اصل يې ۱۵۸ مخه او نقل يې ۱۷۲ مخه دی نقل يې د پښتو نوميالي ليکوال همېش خليل د چاپ لپاه تيار کړی دی.

he Digital Library

"مغل خان جنګنامه" د تاريخي موادو په لحاظ غني دي. (د دې جنګنامې يوه نسخه د علومو اکاډيمۍ په کتابخانه کې سته). ښاغلي رفيع کار پر کړی دی.

د صاحب الدين خټک فېروزنامه د کتاب د محتوياتو له مخې د سکهانو سره د هغه مهال د خټکو د يوه مشر فېروز خان خټک[1] د جنګ حالات بيانوي، د فېروز نامې څو بيتونه دا دي :

رنجيتی نومی کافر دی — مخ يې ورک شه لوی مضر دی
په يوې سترګي معذور دی — يا دجال دی يا يې زوی دی؟
دی يو سکهو په ماجي کي — لکه مات لوښی پجی کي
نه يې قدر نه يې قار و — د دريو کليو يو سردار و
زور يې کم حکم يې سست و. — هر دښمن پرې بالا درست و
چې بادشاه به لاړ لاهور ته — دی به وتيښ و بل لور ته
توان به يې نه ليده د جنګ — نور به يې خان کړو نو په څنګ

دغه راز دلاور طالب د مغل خان په منظومه جنګنامه کې له انګرېزانو سره د دغه پښتانه د مبارزو او جنګونو قصې او واقعې بيان کړي دي.

د سپيني هغه حماسيات چې د ۱۳۵۵ ق په حدودو کې پر هرات باندې د پردي تاړاک په زمانه کې ويل سوي تول هغه نظميات دي چې د خپل ادبي ارزښت تر څنګه ملي او تاريخي ښېګڼې هم لري او د دغه پردي تاړاک او د هرات د مېړنيو خلکو د دفاع او مېړانې په خصوص کې ښې خبرې څنې تر لاسه کيږي[2].

سربېره پر دې د پښتو ادبيات ځيني نور منظوم کتابونه هم لري چې د ځينو نورو مقاصدو لپاره کښل سوي خو د مطالبو په ترڅ کښې ځيني مهم مطالب هم راغلي وي چې د يوې دورې د تاريخي وقايعو په ښرګندونه کې د

[1] د دېوان امرناته په ظفرنامهٔ رنجيت سنګهه طبع لاهور کي مي د فېروز خان نوم ونه موند (فهارس و ـ ز مخونه) خو پر هار و بهار باندي د دارمستتر د نوټونو په ۱۱ ـ ۱۲ مخونو کي د ده او د ده د زامنو نومونه ياد سوي دي.
[2] پښتني مېرمني ص ۷۴ ـ ۸۰ . ۱۳۲۳ ، پښتو ټولنه.

مؤرخينو او تاريخ د پلټونکو په درد خوري له دغه ډول آثارو څخه يو هم د ملا مست (۹۵۰ هـ ق حدود) سلوک الغزاه دی چي د ځينو پېښو او جنګونو په باب ښه معلومات لري.

لوړ ما څو کتابونه او ادبي منظومې، صرف د مثال په نيامت يادي کړې که نه وي زموږ د فولکلوري،*اولسي او کتبي ادب ډېري پاڼي ځيني مهمي تاريخي ښرګندوني لري چې مؤرخ يې د تاريخي ليکلو پر وخت نه سواې هېرولاې.

روايات او شفاهي ښرګندوني :

د پښتنو مختلف قبايل، عشاير او نوري ورې ښانګي د خپلو شجرو په مورد کي ځيني شفاهي او روايي معلومات لري چي زياتره يې په انسابو او تاريخونو کي هغسي نه وي نو په همدې اساس زموږ د مختلفو قبايلو دغه روايي شجرې او د دوی د لېږد او کورنيو په باب د دوی خپل معلومات هم بې ځايه او بې ګټې نه دي همدارنګه زموږ خلک د ځينو مهمو تاريخي وقايعو په باب هم روايتي مالومات لري، چې که راټول او، اضافات ترې حذف سي نو زموږ د ملي تاريخ په کښلو کي د يوې منبع په توګه له پامه نه سواې غورځېداې.

❀ ❀ ❀

د لوی استاد پوهاند عبدالحي حبيبي دغه رساله به وکړای سي چي د مؤرخينو، د افغانستان او پښتنو د تاريخ څېړونکو ته د ماخذ او څېړني په خصوص کي ګټوري لارښووني وکړي، ډېر تاريخي کتب به وروښيي. دغه رساله له تاريخ څېړونکو او پلټونکو سره له مرستي سربېره د پښتو د ادبي تحقيقاتو له پلوه هم ارزښت لري ځکه ځيني داسي پښتو تاريخ کتب يې هم را معرفي کړي چي تر اوسه بل ځای يې چا يادونه نه وه کړې.

لوی استاد ته دي خدای ﷻ صحت او عمر ورکي، چي خپلي نوري مفيدي تاريخي، جغرافي، ادبي او علمي څېړني پر پښتنو ولوروي او پښتانه يې د علم له فيضه مستفيد سي.

he Digital Library

﴿ ۱ ﴾

سلېمان ماکو د (تذکرة الاولیاء) لیکوال

سلېمان د بارک خان زوی په قوم ماکو صابزی د (۶۰۰ هـ) په شاوخوا کي د کندهار په ارغسان کي اوسېدی. دا مؤرخ، سیاح او گرزند سړی و، دی په خپله لیکي چي په (۶۱۲ هـ) تللی وم او د پښتونخوا په غرو او رغو گرځېدم او د لویانو مراقد مي لیدل او پلټل.

داسي ښکاري چي سلېمان تر دغه مفید او گټهور سفر وروسته موفق سو چي د پښتنو د نوموړو بزرگانو په احوال کي یوه (تذکره الاولیاء) ولیکي او د دوی ویناوي او اشعار په دې کتاب کي خوندي کړي.[1] دا کتاب متاسفانه اوس ورک دی خو لومړي اته مخه یې ما تر ۱۳۱۹ ش کال دمخه خوشبختانه په کندهار کي وموندل او د هغو مخو عکسونه مې د کابل په سالنامه او په پښتانه شعراء لومړي ټوک کي خپاره کړل.

سلېمان ماکو د پښتنو پخوانی مؤرخ دی او د ده د نفیس او گټهور کتاب دغه څو صفحې د پښتو د ژبې او رجالو د تاریخ لپاره داسي مفیدي ثابتي سوي چي د ادب او پښتو تاریخ به یې تر ابده مرهون وي.

سلېمان ماکو پوه سړی او سترگه ور مؤرخ ښکاري، دی د هر پښتانه لوی او نومیالي سړي سوانح او احوال لیکي، وروسته یې د شعر او وینا نمونې هم راوړي، نو د ده کتاب یوازې د ولیانو تذکره نه، بلکي د پښتو د شعر او ادب یو ډېره گرانبها مرقع هم ده، وگورئ ذکر سوې سالنامه او د پښتانه شعراء لومړی ټوک.

---

(۱) د سلېمان ماکو د تذکرې مقدمه.

﴿ ۲ ﴾

شېخ کټه د (لرغوني پښتانه) لیکوال

دا مدقق مؤرخ او د پښتنو د یوې خوار لویي علمي او ادبي کورنۍ رکن د شېخ یوسف زوی او د شېخ متي لمسی دی. شېخ متی هغه لوی او معروف د پښتنو نوموړی دی چي په کلات بابا مشهور او اوس یې هم مرقد د کلات پر غونډۍ دی. شېخ متی عارف او عالم او ادیب سړی او په پښتو کي یې په علم او عرفان ډېر شهرت درلود.[1] شېخ متی خپلې کورنۍ ته علم، تقوی، عرفان په ارث پرېښوول او یو کتاب یې هم ولیکه، چي (د خدای مینه) یې نوم و. د ده ځیني اشعار هم پښتنو مؤرخینو رانقل کړي دي.[2]

په دې کورنۍ کي وروسته ډېر علماء، مؤرخین، عرفاء پیدا سول چي موږ یې د روښان او دروېزه او خوشحال خان د علمي کورنۍ په څېر د پښتنو یوه بله لوړه علمي او عرفاني کورنۍ گڼلای سو. په دې مقاله کي زما وظیفه ده چي د دوی تاریخي کتب او خدمتونه ولیکم، نوري علمي او ادبي پلټنې یې ببل لیکونه غواړي. شېخ یوسف د شېخ متي تر مړيني وروسته د ده پر علمي او ادبي او روحاني مسند کښېناست او اوه زامن یې درلودل چي له دوی څخه شېخ کټه ډېر مشهور سو او د ده مور بي بي مراد بخته نومېده، چي په خته زمنده وه[3] دې نوموړي عالم د پښتنو د رجالو او مشاهیرو په تاریخ کي یو نفیس کتاب وکیښ چي نوم یې و (لرغوني پښتانه) دا کتاب پښتو وُ، او د پټې خزانې مؤلف محمد هوتک ډېر ځله دا کتاب یادوي او داسي ښکاري چي د دغه مؤرخ یگانه ماخذ هم دغه و. د شېخ کټه د ژوندانه وخت نه دی ښکاره، خو د پټې خزانې په روایت د ده نیکه شېخ متی په (۶۸۸ هـ) وفات سوی دی، ځکه چي د مؤرخینو په اتفاق یوه پېړۍ درو پښتو

---

(۱) مخزن افغاني قلمي ص ۲۵۴.
(۲) پټه خزانه د کابل طبع.
(۳) قلمي مخزن افغاني ص ۳۰۵.

he Digital Library

لپاره مقرره ده نو باید د شیخ کته د ژوندانه وخت هم د (۷۵۰ هـ) شاوخوا وګڼل سي. د شیخ کته اولاد که څه هم د پښنور په شمالي لتو کي پراته وو، مګر داسي ښکاري چي په خپله دی سیاح سړی و، ځکه محمد هوتک په ښکاره لیکي چي شیخ کته د محمد بن علی البستي کتاب تاریخ سوري په بالشتان کي لیدلی و [1] بالشتان یا والشتان خو د غور مشهور ښار ؤ، چي په (۱۳۹ هـ) امیر پولاد سوري نیولی ؤ [2] چي د بیهقي په ضبط ګوروالشت [3] او د منهاج سراج د طبقات ناصري په یوه نسخه کي غوروالشت راغلی دی [4] او دا ښار د تکیناباد (د اوسني کندهار حدود) او د غور د منديش تر منځ پروت و، او د سیستان په تاریخ کي هم والشتان ضبط سوی دی [5] نو چي شیخ کته والشتان ته راغلی او د غور دغه ښار یې لیدلی و، ښکاریږي چي د وطن شرقي او جنوبي خواوي به یې هم کتلي وي.

د شیخ کته نفیس تاریخي کتاب (لرغوني پښتانه) چي له نامه څخه یې هم د کتاب اهمیت ښه ښکاري اوس نسته، داسي څرګندیږي چي دغه نفیس کتاب د محمد هوتک لاس ته ورغلی و او د پټې خزانې مهمه ادبي برخه هم له دغه کتابه اقتباس دی. خوشبختانه محمد دا هم لیکلي دي چي د شیخ کته مهم تاریخي ماخذ هم "تاریخ سوري" وو چي زه به یې بېل ذکر وکړم. د شیخ کته د اولاد په خصوص کي خوشبختانه خواجه نعمت الله هروي مفصلاً کښلي دي چي ده اته زامن درلوده : د زلو معدورزی له نسه، سلطان ثابت، حاجي، سلېمان، ممی له دوهمي مایني څخه چي دغه هم زلو نومېده. په ختـه اکازی یوسفزی : ابراهیم، ملک، پاجي. [6]

---

[1] پټه خزانه.
[2] تاریخ سوري د پټې خزانې په حواله.
[3] بیهقي ص ۷، ۶.
[4] د راورټي حواشي پر انګلیسي طبقات ناصري.
[5] تاریخ سیستان ص ۲۰۶ _ ۲۰۸.
[6] قلمي مخزن افغاني ص ۳۰۶.

﴿۳﴾

شیخ قاسم د (تذکرهٔ اولیاء افغان) لیکوال

دا عارف او عالم هم د شیخ متی له علمي کورنۍ څخه دی، چي پلرونه یې شیخ کته ته داسي رسي : قاسم د شیخ قدم زوی د محمد زاهد لمسی د میرداد کړوسی د شیخ سلطان کوسی او لکه دمخه چي ذکر سوه سلطان د شیخ کته زوی ؤ. [1]

د شیخ قاسم مور نېکبختـه نومېده، چي د شیخ الله داد ممـوزي لـور او د پښتو شاعره او ډېره لویه عارفه وه چي محمد هوتک د دې اشعار رانقل کوي او لیکي چي په (۹۵۱ هـ) د شیخ قدم په نکاح راغله او په (۹۵۶ هـ) یې شیخ قاسم و زېږاوه او په (۹۶۹ هـ) یې (ارشاد الفقراء) نومی کتاب ولیکه. د دې کتاب نسخه د محمد په روایت د ده پلار داود خان هوتک لیدلې وه [2] او علاوه پر دغه محمد هوتک د (اولیاءِ افغان) له کتابه چي شیخ امام الدین متی زي لیکلی دی هم د دې عالمي مېرمني احوال را نقل کوي.

نعمت الله لیکي چي شیخ قاسم د شیخ عبدالقادر جیلاني رحمه الله د اولادې له مریدانو څخه وو، او د (۹۵۶ هـ) کال په پسرلي د بډنۍ رود پر غاړه (د پښنور مشرق ته) وزېږېد او په (۱۰۱۶ هـ) وفات سو. [3]

شیخ قاسم په پښنور کي په معرفت او روحانیت مشهور سو او ډېر کلک نفوذ یې وموند، د میرزا محمد حکیم مامورین ځني وبېرېده او ویې غوښتل چي دا پښتون عالم او عارف مړ کړي، شادمان خان هغه وخت د پښنور حکمران ؤ او د شیخ قاسم د وژلو نیت یې وکړ، شیخ مجبور سو له پښنوره کندهار ته ولاړ او له دې ځایه د حرمینو په زیارت مشرف او په قادریه طریقه کي داخل سو. تر دې وروسته بیرته د پښنور د واوي ته راغی

---

[1] قلمي مخزن افغاني ص ۳۰۶.
[2] پټه خزانه قلمي ص ۹۸.
[3] قلمي مخزن افغاني ص ۳۰۷.

he Digital Library

او خپل علمي او روحاني اقتدار یې ټینګ کړ او په شیخ قاسم سلیماني مشهور سو. د مغولو پاچهانو بیا دا شیخ نه پرېښود، د عیسی نومي په چغلۍ اکبر پاچا دی لاهور ته وغوښت خو شیخ قاسم په لاهور کي تر پېښور لا زیات نفوذ وموند نو جهانګیر دی د چنارګړ په کلا کي بندي کړ، او هم هورې له دنیا څخه تېر سو، او مزار یې هم تر اوسه هورې مشهور دی. شیخ قاسم مؤلف او مؤرخ هم دی، د ده تاریخي کتاب (تذکرهٔ اولیاء افغان) دی [1] چي د پښتنو روحانیونو احوال یې پکښي لیکلی و، دا کتاب متاسفانه ورک دی او تر اوسه یې په کُتب خانو کي درک هم نسته او نه له چا څخه ما لیدلی دی.

﴿ ۴ ﴾

شیخ امام الدین د (تاریخ افغاني) لیکونکی

شیخ امام الدین محمد عنایت الله د شیخ کبیر بالا پیر زوی او د شیخ قاسم لمسی دی چي د شیخ کبیر له (۱۲) زامنو څخه دی ډېر شهرت لري، د دوشنبې په ماښام غره د محرم (۱۰۲۰ هـ) د پېښور په بهرنۍ کي وزېږېد، مور یې تاج بي بي د ملک دروېز لور او د خلیلو له مشهوري کورنۍ څخه وه. شیخ امام الدین هم د خپلي کورنۍ د نورو خلکو په ډول علمي او روحاني نفوذ وموند او د چهارشنبې په ماښام ۲۳ د محرم (۱۰۶۰ هـ) له دنیا څخه ولاړ او په پېښور کي ښخ سو. [2]

دې شیخ یو تاریخي کتاب (تاریخ افغاني) د پښتنو پر احوال او تاریخ په پارسو ولیکه، چي قلمي نسخه یې د کابل په ارګ کي وه، د کتاب له مقدمې څخه ښکاري چي شیخ امام الدین سترګور مؤرخ دی او د خپل کتاب تر لیکني دمخه یې د پښتنو ډېر مهم تاریخي کتب لوستلي او د خپل کتاب د ماخذ په ډول یې استعمال کړي دي.

(۱) تذکره الابرار ص ۱۸۳ _ ۱۸۴، مخزن افغاني ص ۲۶۰.

(۲) مخزن ص ۳۰۹ _ د میا نعیم د قلمي دېوان خاتمه.

هغه کتب چي د شیخ امام الدین ماخذ دي او د خپل "تاریخ افغاني" په مقدمه کې راوړي دي دا دي: روضه الاحباب، مجمع الانساب، اصناف المخلوقات، تواریخ ابراهیم شاهي د مولانا مشتاقي، د خواجه احمد نظامي تاریخ، د شېرشاه احوال چي شیخ عباس سرواڼي کښلي دي، اسرار الافغاني [1] له دغو کتابو څخه ځیني ماته معلوم او ځیني ورک دي.

﴿ ۵ ﴾.

محمد بن علی البستي د (تاریخ سوري) خاوند

دا مؤرخ هم د وطن له هغو لیکوالو څخه دی چي متاسفانه د ده احوال او کتاب هم تر اوسه لاس ته نه دی راغلی، فقط د پټې خزانې له انکشافه سره دا راته معلومه سوه چي دې مؤلف او مؤرخ یو کتاب د (تاریخ سوري) په نامه کښلی ؤ او د سوریانو د سلطنت احوال یې د اسلام له ابتداء څخه پکښې لیکلي وه. د محمد بستي د ژوندانه وخت او احوال هم نه دي معلوم. فقط دوني ویلای سو چي دی د بُست د تاریخي ښار اوسېدونکی ؤ ځکه چي د ده کتاب شیخ کته په بالشتان کي کتلی او په خپل کتاب لرغوني پښتانه کي یې مهم مطالب ځني اقتباس کړي دي، نو دا په ټینګه ویلای سو چي د شیخ کته تر عصر یعني د (۷۵۰ هـ) دمخه محمد بستي ژوندی ؤ او په دغه عصر کي هم د ده تاریخ سوري ډېر شهرت درلود ځکه چي شیخ کته له دغه کتابه ډېر مفید مضامین را اخیستي دي.

محمد هوتک چي د پټې خزانې لیکوال دی د پښتو ځیني مهم او ګرانبها پخواني ادبي آثار له لرغوني پښتانه څخه را اخلي او دا هم وایي چي د لرغوني پښتانه مؤلف له تاریخ سوري څخه را نقل کړي دي، په پټه خزانه کي دغه لاندیني تاریخي او ادبي مواد د لرغوني پښتانه په ذریعه له تاریخ سوري څخه را نقل سوي دي. [2]

(۱) د تاریخ افغاني قلمي نسخه.

(۲) د مخو عدد د پټې خزانې د قلمي نسخې دی.

etabton.com: The Digital Library

۱. د پښتو د پر پخواني شعر او د جهان پهلوان امیر کروړ سوري احوال له ۱۵ مخه تر ۱۷.
۲. د شیخ اسعد سوري احوال او اشعار له ۱۸ مخه تر ۲۱.
۳. د ښکارندوی احوال او اشعار له ۲۱ څخه تر ۲۵.

گویا په پټه خزانه کې د پښتو قدیمه ادبي ذخیره تولـه د شیخ کټه په نقل له تاریخ سوري څخه را اخیستل سوې ده او دا راته څرگندوي چې تاریخ سوري یوازې د حربي او سیاسي پیښو تاریخ نه و بلکې ادبي رنگ یې هم درلود، او محمد بن علی البستي د پر باخبره او سترگه ور مؤرخ و، ځکه چې ده د پاچهانو احوال او حربي او سیاسي وقایع رانقل کړي او هم یې د دوی د کلام نمونې راوړې دي، هغه قصاید یې په خپل کتاب کې ساتلي دي چې د غوري پاچهانو په دربارو کې به په پښتو ویلې کېدې، له دې څخه ښکارېږي چې تاریخ سوري د سوریانو او غوریانو د عصر یو ادبي او سیاسي او حربي تاریخ و که څه هم د دغه تاریخ ژبه واضحاً د پټې خزانې له بیانو څخه نه ښکارېږي، مگر له لوړو اقتباساتو څخه دا څرگندېږي چې تاریخ سوري باید په پښتو ژبه لیکل سوی وي، ځکه چې درې مهم پښتو شعرونه شیخ کټه ځني رانقل کړي دي. د تاریخ سوري نسخه اوس غالباً په دنیا کې نسته او د پښتو دغه غوره کتاب لکه نور علمي او ادبي آثار ورک دی. مگر پټې خزانې خوشبختانه د دې گرانبها کتاب نوم او مؤلف او ځیني اشعار او مطالب د لرغوني پښتانه په ذریعه نقل کړي او را ساتلي یې دي.

تر اوسه چې زه معلومات لرم، د دنیا په کتب خانو کې د دې نفیس کتاب کم درک نسته که کم وخت پیدا سي یا یې څرک وموندل سي نو به په رښتیا د پښتوژبې یو گرانبها تاریخي او ادبي اثر لاس ته راغلی وي، پښتانه زلمي دي هر کله تلاښ او پلټنه کوي دا خبره هم باید هېره نه کړو چې راورټي مستشرق د احمدشاه بابا تر عصر وروسته یو تاریخ میندلی و چې نوم یې "تذکره الملوک" و د دې کتاب په ماخذو کې یو کتاب "تاریخ سلاطین سوریه" هم دی. [1]مگر دا نه سو ویلای چې دغه سوریه هغه د محمد بن علي تاریخ دی که بل؟

(۱) د پښتو گرامر مقدمه ص ۹.

﴿۶﴾

احمد بن سعید اللودي د (اخبار اللودي) لیکونکی

دا مؤرخ له هغو خلکو څخه دی چې تر پټې خزانې دمخه مو نه پېژاند، نه یې کتاب راته معلوم و.

محمد هوتک لیکلي دي چې کامران خان په (۱۰۳۸ هـ) خپل کتاب کلید کامراني وکیښ او په دغه کتاب کې یې د احمد لودي له کتابه د ملتان د لودي پاچهانو احوال نقل کړ، احمد د سعید لودی زوی په (۶۸۶ هـ) یو کتاب کښلی و چې نوم یې و (اعلام اللوذعی فی اخبار اللودی) د محمد هوتک په قول دغه کتاب د کامران خان په لاس کې و او په کلید کامراني کې یې نقل ځني کړی دی. [1]

د محمد هوتک له بیانه چې د کلید کامراني په ذریعه یې له اخبار اللودي څخه نقل کړی دی داسي ښکاري چې احمد بن سعید خپل کتاب د پښتنو پخوانو لودي پاچهانو پر احوال لیکلی دی، دغه کورنۍ د پښتنو مشهور پاچهان دي چې د الپتگین او سبکتگین له وخته (۳۵۱ _ ۳۶۰ هـ) یې پر ملتان پاچهي کوله، لومړی پاچا یې شیخ حمید لودي و چې تر ده وروسته د ده زوی پاچهي کړله، د سلطان محمود په عصر کې له (۳۹۰ تر ۴۰۱ هـ) چې ملتان یې نیو، د نصر زوی ابو الفتح له دغې کورنۍ څخه پاچا و، پټه خزانه په لوړو حوالو بل سړی هم له دغې کورنۍ څخه رانیسي چې شیخ رضي نومېده او د شیخ حمید وراره و، د شیخ حمید د زوی نوم متاخرو مؤرخینو (نصیر) کښلی ددی مگر د گردیزي زین الاخبار نصر بېلـه (ي) راوړی دی، په پټه خزانه کې هم دغه نوم د کلید کامراني او اخبار اللودي په حواله نصر کښل سوی دی، له دې څخه معلومېږي چې اخبار اللودي هم لکه گردیزي موثق کتاب و محمد قاسم فرشته لومړی مؤرخ دی چې د شیخ حمید لودي کورنۍ پښتانه بولي او د دوی جگړې له سلطان محمود سره

(۱) پټه خزانه قلمي ص ۳۰.

abton.com: The Digital Library

لیکي[1]. وروستني مؤرخین لکه شېرمحمد [2] او حیات خان [3] او انګرېز ملیسون [4] هم د فرشته له قوله سره سم دغه کورنۍ پښتانه ګڼي، پخواني مؤرخین د دوی له قومیته څه نه وايي، مثلاً ګردېزی [5] او بن اثیر [6] او ابن خلدون [7] ټوله د سلطان محمود او د دوی جګړې او د دغې کورنۍ د الحاد کیسې ذکر کوي خو داسې نه وايي چې دوی څوک وو پښتانه وو که یه؟ د اوسنۍ زمانې محقق لیکوال علامه سید سلیمان ندوي هندي لیکي چې : د دې کورنۍ په پښتنواله کې شک دی، ځکه چې محمد قاسم فرشته دوی بې له کمه سنده پښتانه ګڼلي دي، خو دوی اصلاً عرب او د جلم بن شیبان عربي نژاد حکمدار له نسله دي چې تر (۳۴۰ هـ) وروسته د ملتان لومړي قرمطي پاچا دی[8]، د پټې خزانې تر انکشاف دمخه یقیناً د دې کورنۍ په افغانیت کې اختلاف وو، ځکه چې فرشته هم خپل سند نه دی ښوولی، او لکه علامه سید سلیمان ندوي چې لیکي د دوی نومونه هم ... عربي دي، مګر دغه تاریخي اشتباه د پټې خزانې له لیدلو څخه هیسته کیږي، ځکه دا کتاب د اخباراللودي په حواله د دغې کورنۍ د دوو تنو نصر او رضي پښتو اشعار رانقل کوي او دا ثابتوي چې دوی پښتانه او ژبه یې هم پښتو وه او اخباراللودي د دې مشهوري کورنۍ تاریخ ؤ چې متاسفانه اوس ورک دی، او که پټه خزانه نه وای پیدا سوې دغه تاریخي حقایق به هم مکتوم پاته وو او د ملتان لودي کورنۍ به عربي کېدله.

---

[1] فرشته ص ۱۷ _ ۲۷.

[2] خورشید جهان ص ۶۷.

[3] حیات افغاني ص ۴۵.

[4] تاریخ افغانستان ص ۴۴.

[5] زین الاخبار ص ۵۵.

[6] الکامل ج ص ۱۳۲.

[7] ابن خلدون ج ۴ ص ۳۶۶.

[8] تعلقات هند و عرب ص ۳۲۸.

﴿۷﴾

دوست محمد کاکړ د (غرغښت نامې) لیکونکی

دوست محمد د بابړ خان زوی او د پښتو شاعر او مؤرخ دی چې په (۹۱۲ هـ) هرات کې ؤ او په (۹۲۹ هـ) یې غرغښت نامه نظم کړه او د دغه نامور پښتون د ژوندانه احوال او حکایات یې پکښې وکښل، محمد هوتک دغه کتاب لیدلی ؤ او لیکي چې دا یو درسي کتاب ؤ کوچنو به لوست.[1]

دوست محمد لیکلي دي چې زما پلار بابړ خان (تذکرهٔ غرغښت) نظم کړې وه چې پلار مې مړ کېده زه نه وم، وروسته چې راغلم دغه کتاب ضایع سوی او له منځه تللی ؤ مګر زما یې اکثر مضامین په یاد وو، روایات مې ټول ویلي وو هغه روایات و قصص ما بیرته ټول نظم کړل او نوم مې (غرغښت نامه) کښېښو. غرغښت نامه د. محمد هوتک په لاس کې وه، په پټه خزانه کې یې یو حکایت ځني رانقل کړی دی، او هم یې د زرغون خان نورزي احوال له غرغښت نامې څخه کښلي او د دغه مرحوم شاعر یو مثنوي ساقي نامه یې هم له غرغښت نامې اقتباس کړې ده.[2] داسې ښکاري چې دوست محمد کاکړ سیاح او ګرزند سړی ؤ، ځکه په (۹۱۲ هـ) چې هرات له تی په کجران کې یې د زرغون خان دېوان له ملا ایوب تیسنی څخه موندلی او د دغه شاعر احوال او اشعار یې ځني رانقل کړي وو.[3] د پټې خزانې له مقتسباتو څخه دا استنباط کولای سو چې غرغښت نامه یو ادبي موثق تاریخ وو چې د غرغښت له احواله ماسوا د نورو شاعرانو او رجالو احوال او اشعار هم پکښې وو، افسوس چې دغه کتاب هم لکه نور ګرانبها د پښتو ادبي او تاریخي آثار له منځه ورک دي او فقط پټه خزانه یې د ځیني مرغلرو سراغ راکوي.

---

[1] زرغون خان د غرغښت نامې په قول په (۸۹۱ هـ) په هرات کې وو او په (۹۲۱ هـ) د کندهار په دیراوت کې وفات سو. (پټه خزانه)

[2] پټه خزانه.

[3] پټه خزانه.

tabton.com: The Digital Library

﴿ ۸ ﴾

شېخ بستان بړېڅ د (بستان الاولیاء) لیکونکی

د دې مؤرخ او شاعر احوال محمد هوتک هسې کښلي دي : "شېخ محمد بستان په قوم بړېڅ په ښوراوک کې یې کور وو، د ده پلار محمد اکرم د خدای ولي وُ او د ښوراوکه راغی د هلمند پر غاړه په یوه کوډله کې اوسېد، شېخ بستان په ځواني ولاړ هندوستان ته او هلته به ښار په ښار ګرځېد، هغه وخت چې وطن ته راغی په (۹۹۸ هـ) یې د اولیاء الله په بیان د بستان الاولیاء کتاب وکیښ او زما پلار (داؤد خان) دغه کتاب په ښوراوک کې د حسن خان بړېڅ په کور کې لیدلی وُ، چې په دې کې شیخ بستان د ډېرو پښتنو اولیاوو حالونه او کرامتونه کښلي او ډېر ډېر اشعار یې هم رانقل کړي و له نورو شاعرانو او خپلو شعرو څخه ..."[۱] د محمد هوتک له دغه بیانه تاسي په ښه ډول معلومولای سئ چې بستان الاولیاء فقط د روحانیونو تاریخ نه وُ، بلکې دَ پښتنو د رجالو اشعار او احوال هم له بستان الاولیاء څخه را نقل کوي[۲] او دا خبره ښه زباداوي چې دغه کتاب د پښتو ادبي تاریخ هم و.

نعمت الله هروي چې د شېخ بستان معاصر دی، د ده شرح حال په مخزن کې لیکي چې ځیني جملې یې دا دي :

"آن احسن عبادالله شیخ بستان بړیخ در ابتدای جوانی از روه به هندوستان آمد، در قصبهٔ سمانه سکونت اختیار کرد، و خود را در لباس تجارت مخفی میداشت. وباندک دست مایهٔ بیع و شکرا میکرد ... و چشمان شریفش هر گز از اشک خشک نبود ... و اکثر اوقات اشعار پښتو را بصورت حزین دردناک که سنگ را بگریه آرد میخواند ... کمترین محرر این تاریخ در سفر در پاکه کرده بود، در خدمت ایشان رفیق بود شب و روز

[۱] پټه خزانه ص ۲۸.
[۲] پټه خزانه ص ۲۶.

اکثرخوارق بنظر درامد ... چون معاودت نمود به احمد آباد گجرات رسیدند روزی بمن فرمودند که وقت من به آخر رسیده و بیماری اسهال عارض شد به تجهیز و تکفین خواهی پرداخت ... بعد بتاریخ (۱) شهر ربیع الثانی روز جمعه (۱۰۰۲ هـ) بعد از نماز ظهر به محبوب اصلی واصل شد ..."[۱]

د نعمت الله دغه بیان چې د ده مشاهدات دي د شېخ بستان عرفاني او ادبي مقام راښیي، نور احوال او اشعار یې هم خوشبختانه پټې خزانې راساتلي دي.

﴿ ۹ ﴾

علي محمد کندهاری د (حالنامې) لیکوال

دا سړی د ابوبکر کندهاري زوی او غالباً په قوم شینوار او د پیر روښان د کورنۍ مخلص او خادم وُ، په خپله بایزید روښان (۹۳۱ _ ۹۸۰ ق حدود) خپل حال په پارسي ژبه په حالنامه کې تر (۹۸۰ ق) دمخه کښلی وُ، خو د (۱۰۵۰ ق) په شاوخوا کې علي محمد چې ځان د روښان د کورنۍ خدمتګار او مرید بولي، حالنامه یې نوې تحریر او بشپړه کړه او د روښان د کورنۍ د نورو رجالو احوال یې ور زیات کې. د هند د علي ګړ په کتابخانه کې د حالنامې یوه خطي نسخه سته چې (۵۲۶) مخه ده او دا کتاب موږ ته د روښاني نهضت ارزښتمن معلومات راکوي.

﴿ ۱۰ ﴾

اخوند درویزه د (مخزن الاسلام او تذکرې) لیکونکی

مشهور عالم دی چې د زرم هجري کال په شاوخوا کې ژوندی وُ، د جیون بن جنتي له نسله او پلار یې ګدائی د سعدي زوی نومېدی، دوی په خپله په کندز کې اوسېدل خو درویزه شرقي غرو ته راغی د ملک دولت

[۱] قلمي مخزن افغاني ص ۲۵۰.

tabton.com: The Digital Library

ملي زي خور يې وكړه او د پېښور په شاوخوا كي ميشته سو.[۱] اخوند درويزه او كورنۍ يې په پښتو كي ډېر شهرت لري ده خپل كتاب مخزن الاسلام او په پارسو كتاب (تذكره الابرار والاشرار) كي د خپل عصر احوال وليكه، وروستنى كتاب په (۱۰۲۱ هـ) تمام سوى دى (ارشاد الطالبين) هم په فقه كي د ده دى، اخوند درويزه كه څه هم ملا دى مؤرخ نه دى، خو د ده دوه كتابونه مخزن او تذكره داسي ډېر مضامين لري چي د پښتنو په تاريخ او ادب او د رجالو په احوال او تاريخ كي استفاده څني كيږي، نو ځكه دى د مؤرخينو په ټولۍ كي هم ګڼلاى سو.

اخوند درويزه (۹۴۰ _ ۱۰۲۸ هـ . ق) په پېښور كي مړ او هم هوري ښخ دى [۲] د ده كورنۍ د پښتنو له مشهورو ادبي او علمي او روحاني كورنيو څخه ده، چي د پښتو د ادب په تاريخ كي د دوى مقام ښكاره دى. مخزن الاسلام لومړى پلا د اخوند دروېزه ننګرهاري زوى اخوند كريمداد (۱۰۷۳ هـ . ق مړ) په (۱۰۲۴ هـ . ق) كال راټول كړى دى، د مخزن نوى چاپ پېښور (۱۹۶۹ م) او د تذكره الابرار چاپ (۱۳۰۹ ق)

﴿ ۱۱ ﴾

كامران خان سدوزى د (كليد كامراني) مؤلف

دا مشر هم د پټې خزانې په ذريعه د يوه مؤلف او مؤرخ په ډول پېژنو محمد هوتک د شيخ رضي لودي په احوال كي هسي ليكي چي : "كامران بن سدو خان په ښهر صفا كي په (۱۰۳۸ هـ) يو كتاب وكيښ چي كليد كامراني يې نوم وُ په دې كتاب كامران له كتابه د شيخ احمد بن سعيد اللودي چي په (۶۸۶ هـ) يې كښلى او نوم يې اعلام الوذعي في اخباراللودي دى هسي نقل كا ... [۳]"

[۱] تذكره الابرار والاشرار ص ۳۱ _ ۱۰۵ _ ۱۰۷.
[۲] تذكرهٔ علماى هند ص ۵۹.
[۳] پټه خزانه ص ۳۰.

كامران خان سدوزى د پښتنو له خورا نومورو خلكو څخه دى او د دوى كورنۍ په كلو كلو پر كندهار حكمراني او پاچهي كړېده، د كامران خان پلار هغه معروف سدو خان دى چي د سدوزو د پاچهانو ټبر ټول د ده اولاد دى، د سدو پلار عمر خان وُ، د عمر پلار معروف بن بهلول بن كانى بن بامى دى چي دغه خلک په كندهار كي ډېر مشهور وو د سدو پلار عمر د صفويانو په عصر كي د كندهار مرزبان او واكمن وُ، په خپله سدو خان د (۹۶۵ هـ) په ذيحجه كي زوكړى او (۷۵) كاله ژوندى او د كندهار واكمن وُ سدو پنځه زامن درلودل : خواجه خضر خان، مودودخان، زعفران خان، كامران خان، بهادر خان [۱] لكه له پټې خزانې څخه چي ښكاره سوه، كامران خان عالم او مؤرخ او ليكوال واكمن وُ، د سدو خان تر مرګ وروسته د ده مشر زوى خضرخان پر كندهار واكمن سو، او تر ده وروسته يې زوى چي خداداد سلطان نومېدى د اورنګزېب له دربـاره هم د كندهار په حكمداري پېژندل سوى وُ، د خضر خان بل زوى شېرخان نومېدى چي لوى احمدشاه بابا ؒ د ده له پښته دى.

كامران خان د شاه جهان مغولي پاچا معاصر وُ (۱۰۳۷ _ ۱۰۷۶ هـ) او د هغه پاچا سره يې دوستانه روابط درلودل، په (۱۰۴۷ هـ) دى د شاه جهان له خوا رسماً د كندهار په حكمداري پېژندل سوى وُ او په (۱۰۵۰ هـ) د ربيع الاول په دربيمه كامران خان او د ده ورور مودود (مغدود) خان ډهلي ته تللى وُ.[۲]

د كامران خان د مرګ تاريخ نه دى راته معلوم، خو د ده ورور مودود خان د (۱۰۵۳ هـ) په شوال له هغه مير يحيى سره جنګ وكړ چي د شاه جهان له خوا د كابل حاكم وُ او په دغه جنګ كي ومړ.[۳] د كامران خان كليد كامراني كتاب ما نه دى ليدلى او نه يې په كمه كتبخانه كي درک لرم. خو د محمد هوتک دغه كتاب په لاس كي وُ او لكه دمخه چي هم وويل سوه د

[۱] حيات افغاني ص ۱۱۸، خورشيد جهان ص ۱۸۱، تذكره الملوک.
[۲] پادشاه نامه ج ۲ ص ۳۲ _ ۳۶ _ ۱۱۵.
[۳] پادشاه نامه ج ۲ ص ۳۴۸.

tabton.com: The Digital Library

ملتان د لودي کورنۍ تاريخ او هم د دوی پښتو اشعار يې له دغه کتابه رانقل کړي دي، چي د پښتو ژبي خورا پخواني ادبي آثار ګڼل کيږي. داسي ښکاري چي کليد کامراني هم د پښتنو سياسي او د پښتو ژبي ادبي تاريخ ؤ او کامران خان په تاريخ پوه او عالم پښتون حکمدار ؤ چي په خپل کتاب کي يې له اخبارالولودي څخه هم مطالب نقل کړي وه.

﴿ ۱۲ ﴾

الله يار د (تحفهٔ صالح) ليکوال

تحفهٔ صالح هم د محمد هوتک له ماخذو څخه ده او دغه کتاب ملا الله يار الکوزي د خپل استاد او مرشد شيخ محمد صالح الکوزي په نامه کښلی او په هغه کي يې د خپل او نورو پښتنو مشاهيرو احوال او اشعار راوړي وو. شيخ محمد صالح د خپل عصر عالم او زاهد سړی ؤ چي د کندهار په جلدک کي يې عمر په تدريس او ارشاد تېراوه او دوی د شاه بېګ خان د کندهار د صوبدار معاصرين دي.[1] د تاريخ له مطالعې دا راته ښکاريږي چي شاه بېګ خان کابلی په (۱۰۰۳ هـ) د جلال الدين اکبر له خوا د کندهار حکمران او تر (۱۰۱۴ هـ) پوري هم هوري و [2] نو د الله يار د ژوندانه اوقات هم د (۱۰۰۰ هـ) حدود تخمين کولای سو. محمد هوتک په خپل کتاب کي له تحفهٔ صالح څخه يو د شيخ محمد صالح احوال او اشعار اقتباس کوي او بل ځای د علي سرور لودي احوال او اشعار هم څني را اخلي[3] له دغه اقتباسه ښکاري چي تحفهٔ صالح د پښتنو د رجالو او اديبانو پر احوال او اشعارو مشتمل ؤ او الله يار د پښتو ژبي يو مؤرخ او تذکره ليکونکی مؤلف دی.

(۱) پټه خزانه ص ۴۸.
(۲) اکبر نامه، تزک جهانګيري، اقبال نامه، منتخب اللباب.
(۳) پټه خزانه ص ۴۸ _ ۵۰.

﴿ ۱۳ ﴾

محمد رسول هوتک د (بياض) ليکونکی

دا سړی د پټي خزانې په تصريح د کندهار د کلات هوتک ؤ چي د ده يو بياض د محمد هوتک څخه وو او په پټه خزانه کي يې هم درې ځايه څيني مهم مطالب له دغه بياضه رانقل کړي دي او د محمد رسول ليکونه د پټې خزانې له مهمو ماخذو څخه دي د «سلطان بهلول او خليل خان نيازي اشعار محمد هوتک له دغه بياضه را اخيستي او هم يې د رحمان بابا رحمه الله سوانح او مهم حالونه او هم يې د خوشحال خان رحمه الله اشعار او احوال له محمد رسول څخه اقتباس کړي دي.

د پټې خزانې له مقتبساتو ښکاريږي چي محمدرسول يو ډېر مدقق ليکوال ؤ او په خپل بياض کي يې ډېر مهم حوادث او احوال او اشعار ليکلي وو، ځکه چي د رحمان بابا رحمه الله سوانح په دغه ډول هيچا ته نه وه معلوم، خو د پټې خزانې په ذريعه د محمد رسول له بياضه ډېر غنيمت مواد لاس ته راغلل.

﴿ ۱۴ ﴾

نعمت الله هروی د (مخزن افغاني) ليکوال

نعمت الله د خواجه حبيب الله زوی او د هرات له پښتنو څخه ؤ، چي د پټې خزانې په قول اصلاً نورزی دی. دا سړی د (۱۰۰۰ هـ) په حدودو کي ژوندی ؤ او د جهانګير د مشهور وزير خان جهان لودي له نوکرانو څخه ؤ په (۱۰۱۸ هـ) چي خان جهان لودي دکن ته مقرر سو، نعمت الله هم ورسره ؤ، او هيبت خان کاکړ هم د ده ملګری او د خان جهان له سرو څخه ؤ. نعمت الله د پښتنو احوال او تاريخ د خان جهان په امر او د هيبت خان کاکړ په ملګري د ذيحجې په شلمه (۱۰۲۰ هـ) شروع کړ او خپل کتاب يې (تاريخ جهاني يا

abton.com: The Digital Library

مخزن الافغاني) وبأله.[1] مخزن افغاني په پارسو ليکل سوی او د پښتنو د تاريخ خورا مهم کتاب دی او د پښتنو احوال او علمي او روحاني رجال ډېر بيانوي، د کتاب قلمي نسخې سته او پروفيسور ډورن Dorn په (۱۸۳۶ ع) د دغه کتاب انگليسي ترجمه له لندنه خپره کړه.

لکه د شيخ بستان بړيڅ په حال کي چي مو ولوستل نعمت الله د هغه مؤرخ معاصر دی او لکه چي پخپله يې کښلي دي کم وخت يې په درياب کي سفر کړی او په (۱۰۰۲ ه) کال د گجرات په احمد آباد کي و.

خلاصه: نعمت الله د پښتنو يو خورا لوی مؤرخ دی او د مخزن افغاني په ليکنه کي ډېر تاريخي کتب کتلي دي چي دلته به زه هر يو بېل بېل دروښيم. دا کتاب په (۱۹۶۰ م) کال دوه ټوکه په ډهاکه کي چاپ سو.

﴿۱۵﴾

هيبت خان کاکړ د (مخزن افغاني) ليکمرستونکی

هيبت خان د سليم خان زوی له پښتنو فضلاوو څخه دی، چي د نعمت الله سره يو ځای د جهان خان لودي په دربار کي وُ او ده د مخزن افغاني په ليکلو کي هم مرسته هم تشويق کړی دی. نعمت الله د مخزن په مقدمه کي دی (محبت اطوار او فضيلت شعار) بولي او وايي چي مخزن مي د ده په سعی او کوښښ ليکلی دی.

د مخزن افغاني د يوې قلمي نسخې په پای کي د هيبت خان يوه پارسو قصيده د خان جهان لودي په مدح کي درج ده او داسي ښکاري چي دی عالم او اديب سړی وُ په دغه نسخه کي ده د خپل خاندان احوال هم مفصل کښلي دي او دا زياداوي چي دی له پښتنو اميرزاده گانو څخه وُ او پلرونه يې په هند کي د لويو مرتبو خاوندان وو.

دی ليکي چي زما پنځم نيکه ملک فېروز د سلطان بهلول لودي په عصر کي له پښتونخوا څخه راغی او د سلطان محمود شرقي په جگړو کي

[1] د قلمي مخزن افغاني مقدمه د پښتو ټولني د کتب خاني.

يې مېړانه ښکاره کړه او په هند کي يې ډېر جاگير وموند. وروسته ملک ملهی د سوريانو په وخت د پنځوسو زرو منصب درلود او د کور د ولايت حکمران وُ او ملک لقمان هم د سلطان سکندر لودي په اوقاتو کي لوړ مناصب درلودل. او دغه پښتانه په سامانه کي ميشته وو. د لقمان زوی ملک بستان او د بستان زوی ملک ښادي خان وُ، چي د هيبت خان نيکه او د سليم خان پلار دی.[1] دغه کورنی له ابتداء څخه تر آخره د پښتنو په پاچهی کي معتبره او مقتدره وه او دغه رجال ټول په جنگ او اداره کي مشهور دي.

﴿۱۶﴾

شيخ عباس سرواني د (تاريخ شېرشاهي) ليکوال

تاريخ شېرشاهي د شېرشاه سوري او د ده د کورنی په احوال کي شيخ عباس خان سرواني ليکلی دی، سرواني د پښتنو يو قوم دی. دا پښتون مؤرخ د سوري پاچهانو د کورنی احوال له ابتداء څخه د اسلامشاه تر مرگه مفصلاً ليکي. تاريخ شېرشاهي د نعمت الله په ماخذو کي هم دی چي د مخزن افغاني په مقدمه کي يې يادوي.

د دې کتاب قلمي نسخه له ما څخه سته خو د ابراهيم بېټني تکملې هم لري، د تاريخ شېرشاهي متن دوې برخې دی: لومړی برخه په خپله شېرشاه او دوهمه برخه د ده د زوی اسلامشاه مفصل احوال دي. ژبه يې پارسو ده او موثق تاريخ دی چي عباس سرواني غالباً خپل مشاهدات کښلي او د دغو دوو تنو پښتنو پاچهانو حال او د سلطنت حوادث يې مفصل ليکلي دي.[2] شيخ عباس فاضل او عالم او سترگه ور مؤرخ ښکاري او د ده کتاب هم د سوري کورنی د تاريخ لپاره ډېر غنيمت دی، موجوده نسخه په کندهار کي د نورو کتابو سره يو ځای په (۱۱۱۳ ه) ليکلې سوې ده. د مؤلف احوال

[1] د مخزن افغاني قلمي خاتمه ص ۳۷۷.

[2] د تاريخ شېرشاه قلمي نسخه.

tabton.com: The Digital Library

يې اوس نه دی را معلوم او د کتاب د نورو نسخو درک هم نه لرم. شېخ امام الدين په تاريخ افغاني کي ليکي چي دغه کتاب هم زما ماخذ دی[۱] د شېرشاهي تاريخ فارسي متن وروسته په هند کي چاپ سوی ؤ او يوه پښتو ترجمه يې په (۱۳۵۴ ش) کال په کابل کي چاپ سوه له دې ترجمې څخه ښکاري چي عباس د شېخ علي سرواني زوی ؤ، او د ده نيکه بايزيد د شېرشاه په وخت کي د ده حضور ته له روهه هند ته راغلی ؤ او دغه کتاب د اکبر پادشاه په امر عباس ليکلی دی.

﴿۱۷﴾

مولانا محمود د (تاريخ ابراهيم شاهي) ليکوال

محمود د ابراهيم کالواني زوی يو مؤرخ دی چي د (۹۰۰ هـ) په شاوخوا کي ژوندی ؤ. ده د سلطان ابراهيم لودي په نامه (تاريخ ابراهيم شاهي) ليکلی او د هغه پښتون پاچا او د لودي کورنۍ احوال يې پکښې راوړي دي. دا کتاب هم د نعمت الله په ماخذو کي دی او د مخزن افغاني په ليکنه کي استفاده څني کوي.[۲] او شېخ امام الدين هم په تاريخ افغاني کي دغه کتاب خپل ماخذ بولي، د خواجه نظام الدين احمد د طبقات اکبري په ماخذو کي هم شامل دی.

﴿۱۸﴾

احمد خان د (مجمع التواريخ) ليکوال

دا تاريخ هم د مخزن له ماخذو څخه دی، او د نعمت الله په لاس کي ؤ او داسي يې ستايي: "و معدن اخبار احمدی که فصاحت شعاز و بلاغت دثار احمد خان بن بهيگخان کنبوله در سنۀ يکهزار و بيست تصنيف نمود و

(۱) د تاريخ افغاني قلمي مقدمه.

(۲) د مخزن مقدمه په يوه قلمي نسخه کي.

مجمع التواريخ نام نهاده و الحق که تواريخ باين خوبی بنظر در نيامده است ...[۱] نعمت الله وايي چي: دغه تاريخ د پښتنو احوال لري او ما اقتباس څني کړی دی اما اوس د دغه کتاب کمه قلمي نسخه نه ده معلومه، خو د نعمت الله له قوله يې پېژنو او داسي معلومېږي چي "معدن اخبار احمدی" هم نومېد.

﴿۱۹﴾

ملا مست زمند د (سلوک الغزاة) ليکوال

ملا مست زمند د (۱۰۴۰ هـ) په حدودو کي په يوسفزو کي اوسېد، او روحاني او عالم سړی ؤ، دی د اخوند چالاک نومي روحاني پير ؤ او په خپل عصر کي ډېر روحاني نفوذ وموند اخوند چالاک د اباسين په لتو کي د مغولو پر خلاف ډېر ملي حرکات وکړل او ملامست هم په دغو جګړو کي لاس درلود.[۲]

ملا مست د پښتو ژبي ليکوال دی او يو کتاب يې د (سلوک الغزاه) په نامه کښلی دی چي قلمي منحصر بفرد نسخه يې په پښتو ټولنه کي سته په دې کتاب کي ده د خپل عصر تاريخي احوال ليکلي او مشاهير او د پښتو مشران يې ښوولي دي د ډېرو جګړو بيان يې کړی او د خپل عصر هغه احوال يې کښلي دي چي په نورو تاريخو کي نه سو موندلای.

ملا مست عالم، اديب سړی دی په فقه، تفسير، عقايد، اخلاق کي ښه معلومات لري او د پښتو ژبي له پخو ليکوالو څخه ګڼل کيږي، که څه هم د ده کتاب يوازي تاريخ نه دی خو بيا هم ډېر تاريخي حوادث څني څرګندېږي او دی د مؤرخينو له ډلي څخه نه سو ايستلای. د مست زمند قبر تر اوسه د ننګرهار د شينوارو په غرو کي مشهور دی او خلک يې پېژني. د ملا مست په کتاب کي د سلطان محمود ګډون پښتنانه قايد په خصوص کي

(۱) احمد خان بن بيل خان کنبو.

(۲) د سلوک الغزاه قلمي نسخه. دغه نسخه اوس په ملي ارشيف کي خوندي ده.

etabton.com: The Digital Library

هم ښه معلومات لاس ته راځي او د اخوند چالاک جهادونه بیانوي. له (سلوک الغزاه) څخه د اوسني عصر پر ذوق او تاریخي تدقیق برابر لاندنۍ ښېګڼې اخیستلای سو :

١. د هغه عصر د پښتنو ځیني مشران او خوانین راښیي.
٢. د هغه عصر د پښتنو اوضاع په مشرقي خوا او پېښور کي ښکاره کوي.
٣. ابنیه او اماکن او د کلیو او مشهورو ځایو نومونه راښکاره کوي.
۴. هغه حوادث او وقایع چي د مست په عصر کي تېر سوي دي لږ لږ او څه څه بیانوي.
۵. د هغه عصر عمومي د پښتنو روح او اخلاق او عواطف ځني ښکاره کیږي.

په اصل کي کتاب تر دیني احساس لاندي لیکل سوی دی، اکثري برخي یې هم دیني او اخلاقي او وعظي دي خو ځای ځای د قوم د تخضیض لپاره تبلیغ کړی نو د غازیانو نومونه اخلي، وقایع هم لیکي، مشران او قایدین هم یادوي، د ځایو نومونه هم څرګندوي، د عصر عمومي اخلاقي رجحان هم ځني ښکاریږي. موجوده نسخه ډېره ناقصه او بې پایه او له منځه هم پرې پرې او ډېره پرېشانه ده، ډېر مطالب مبهم او ناڅرګنده پکښي پاتېږي او داسي ښکاري چي بله نسخه دې هم نه وي، د دې ټولو نواقصو سره هم ډېره غنیمت او قیمتي ده او بې له تاریخي بها ادبي پلو هم لري چي پر هغه بحث کول دلته نه ښایي.

《٢٠》

شیخ رزق الله مشتاقي دهلوي د (واقعات مشتاقي) لیکوال

دا مؤرخ غالباً د ډهلي اوسېدونکی او د وفات کال یې (٩٨٩ هـ ١٥٨١م) دی نعمت الله هروي په مخزن کي دغه کتاب خپل ماخذ ګڼي او په مقدمه کي داسي وایي چي : مشتاقي د هند د پښتنو پاچهانو احوال په خپل

تاریخ کي کښیلي دي[1] مګر نعمت الله د دې کتاب نوم نه ښیي. تر نعمت الله هروي وروسته شیخ امام الدین متی زی هم د خپل کتاب تاریخ افغاني په مقدمه کي د مشتاقي تاریخ خپل ماخذ ګڼي، مګر د کتاب د نامه تصریح نه کوي[2]. خو دوني ښکارېږي چي دغه مؤرخ وروستنیو پښتنو تاریخ لیکونکو ته معلوم نه وو، خواجه نظام الدین احمد بخشي د محمد مقیم الهروي زوی چي خپل کتاب "طبقات اکبري" یې په (١٠٠١ هـ) کښلی دی په خپلو ماخذو کي "واقعات مشتاقي" هم یادوي[3] او له دغه تاریخه د مشتاقي د کتاب نوم پیدا کولای سو، د مؤرخینو له احوالو او اقوالو څخه داسي ښکارېږي چي مولانا مشتاقي ښه مؤرخ وو، ځکه ثقه مؤرخینو د ده کتاب په خپلو ماخذو کي راوړی او ګڼلی دی، مخصوصاً نظام الدین احمد هروي چي د اکبر پاچا د دربار سړی او هم غټ لیکوال او مؤرخ دی. د واقعات مشتاقي یوه خطي نسخه په برټش موزیم کي سته نمبر ١٩٢٩.

《٢١》

ابراهیم بېټنی د (تاریخ شېرشاهي) بشپړوونکی

دمخه وویل سوه چي تاریخ شېرشاهي شیخ عباس سرواني کښلی دی. تر (١٠٢٠ هـ) وروسته چي نعمت الله خپل مخزن وکیښ ابراهیم چي په ختـه بېټنی وْ راولاړ سو او مخزن افغاني او تاریخ نظامي (هغه طبقات اکبري چي نظام الدین احمد هروی کښلی و) او نور کتب یې وکتل او غالباً یې ځیني حوادث په خپله هم ولیدل نو یې د شیخ عباس سرواني تاریخ شېرشاهي تکمیل کړ. لکه دمخه چي مي وویل : زما څخه د تاریخ شېرشاهي یوه قلمي نسخه سته، چي په (١١١٣ هـ) په کندهار کي کښل سوې ده، دا نسخه د ابراهیم بېټني تکملې هم لري او دی په خپله د کتاب په پای کي هسې کاږي:

---

(١) د مخزن افغاني مقدمه.
(٢) د تاریخ افغاني مقدمه.
(٣) طبقات اکبري ج ١٠ _ ص ۴.

etabton.com: The Digital Library

"مصنف اصل این تاریخ شیرشاهی عباس خان سروانی است. چون بعضی مقدمه چنانچه احوال بازیها درو وقایع کرړنیان و مذاکرهٔ نوحانیان و بعضی معرکه ها داخل در این تاریخ نبوده بنا بران نواقص می نمود. دراینولا احقر العباد ابراهیم بیتهنی انرا از تاریخ نظامی که او نیز احوال شیرشاهی و اسلام شاه نوشته است و بعضی مقدمه از کتاب مخزن افغانی که آن نیز از تصنیف نعمت الله سامانی است انتخاب نموده داخل این تاریخ کرده باتمام رسانید ... [1]".

په دې ډول ابراهیم پر تاریخ شیرشاهي تکمله او اضافات لیکلي دي او هغه کتاب یې بشپړ کړی دی. داسي ښکاري چي د شېرشاه او اسلام شاه احوال په خپله عباس کښلي وو ابراهیم پر هغه تاریخ دا لاندیني وقایع اضافه کړه :

١. د عدلي او بازبهادر د پاچهۍ احوال او د کرړانیانو او نوحانیو د تسلط وقایع.

٢. په مالوه کي د بازبهادر سلطنت چي دا پاچا هم د سور له قبیلې څخه دی او ابراهیم یې شرح حال مفصل کښلی دی د کرړانیو احوال په دې فصل کي د تاج خان او عماد خان او نورو پښتنو امراوو احوال د جهانګیر تر عصره راغلي دي. د ابراهیم دغه تکملې د پښتنو د ګمنانو پاچهانو په احوال کي زموږ سره ډېر کومک کوي او ډېر هغه رجال راښیي چي په هغو کي وختو کي یې سلطنت کړی دی.

څکه چي ابراهیم د خپل تاریخ په پای کي جهانګیر ستایي او وایي چي په دغه عصر کي دی په هند کي ژوندی او اوسېدونکی وُ نو موږ دا ویلای سو چي ابراهیم د جهانګیر معاصر دی او د ده د ژوندانه دوره هم تر (١٠٠٠ هـ) وروسته شروع کېږي. د ابراهیم له لیکه ښکاري چي دی ښه لیکوال او پلټونکی مؤرخ دی، د تاریخ کتب یې ډېر کتلي او استفاده یې څني کړې ده.

(١) د تاریخ شېرشاهي د قلمي تکملې خاتمه.

﴿ ۲۲ ﴾

غلام حسین سلیم د (ریاض السلاطین) لیکوال

په دې نامه سلیم د بنګال د پاچهانو یو تاریخ کښلی دی چي په هغه کي د ډېرو پښتنو پاچهانو ذکر او احوال هم راغلي دي. دغه مؤرخ هم لکه ابراهیم غونډي د پښتنو د ځینو نومورکو رجالو او پاچهانو نمونه او احوال راښکاره کوي چي دوی په بنګال کي حکمراني کړې او د هند په تاریخ کي د نامه خاوندان او مشهور دي. غلام حسین د هند د زید پور وُ او سلیم د ده تخلص دی، کتاب یې په پارسي د مستر جارج باډلي په نامه په (١٢٠٠ هـ) کښلی دی. یوه مقدمه او څلور روضې لري د بنګال جغرافیا او د ښارو بیان مفصل د کتاب په سر کي لیکي، کتاب یې له هره پلوه مفید او د پښتنو پاچهانو او نومورکو حکمدارانو د احوال لپاره ډېر غنیمت دی، او څني داسي مباحث لري چي هغه په نورو تاریخو کي لږ موندل کېږي.

دا کتاب په (١٨٩٠ ع) د بنګال د ایشیایي جرګې له خوا د (عبدالحق عابد) په تصحیح چاپ سوی هم دی، مګر له دې جهته دلته ذکر سو چي زموږ د هیواد خلکو ته دغه معلوم نه وُ او نه په موږ کي شهرت لري.

﴿ ۲۳ ﴾

شېخ ملي د (دفتر) لیکوال

دا سړی د پښتنو یو معروف قاید او لیکوال او مؤرخ دی چي شهرت یې په شېخ ملي سره کړی وُ. د مؤرخینو په قول د ده د پلار پیرکی وه، اخوند درویزه او افضل خان ختک او نور مؤرخین او هم د خلکو عنعنه دا وایي چي د شېخ ملي نیکونه د کندهار په ارغسان کي اوسېدل او له هغه ځایه دوی د ننګرهار او پېښور لتو ته راغلي دي[1]. هغه پښتانه تر اوسه هم وایي : چي

(١) تاریخ مرصع، تذکره الابرار، حیات.

abton.com: The Digital Library

موږ له غوري مرغې ښخه راغلي يو "مرغه" خو هم لوی ځای وٌ چي اوس يې يوه برخه په ارغسان او بله په کدني اړه لري گويا "مرغه" د کوږک دغره شاوخوا تر ړوبه رسيده.

دغه لښنه مؤرخين د ميرزا الغ بېگ په عصر کي گڼي (۸۱۲ _ ۸۵۳ ه) مگر داسي ښکاري چي له قديمه د پښتنو دغه تگ راتگ شروع وٌ، او ښايي چي دغه هم وروستنی لښنه او يون وي. څکه محمد هوتک کښلي دي چي : د کند او زمند اولادو دمخه په لښنه پيل کړی وٌ [1] زما مقصد دلته دا نه دی چي د شيخ ملي شرح مفصل وليکم خو دلته د يو مؤرخ په حيث د ده پېژندنه مقصد ده چي شيخ ملي د پښتنو احوال او د خپل عصر وقايع او د دوی د راتگ حوادث او د مځکو وېش په يوه کتاب کي وکښل چي د دغه کتاب نوم (د شيخ ملي دفتر) وٌ، خوشحال خان دا کتاب داسي راښيي :

په سوات کي دي دوه څيزه که جلي دي که خفي
مخزن د درويزه دی يا دفتر د شيخ ملي

معلومه ده چي د خوشحال خان تر عصره هم دغه کتاب په سوات کي شهرت درلود او د مخزن سره يې په شهرت کي سيالي کوله خو پټ (خفي) وٌ.

د ناروې مشهور مستشرق مارگن سټرن وايي چي : راورټي (مشهور انگليسي مستشرق) کښلي دي چي شيخ ملي خپل دفتر په (۱۴۱۷ ع _ ۸۲۰ ه) وکيښ او دا کتاب ما موندلی دی د پښتو ژبي يو خورا قديم ليک دی[2] راورټي په پښتو کي يو مدقق سړی دی، دغه نقل هم له ده څخه بالواسطه رارسېدلی دی. محمد عبدالسلام هم د شيخ ملي د دفتر په خصوص کي شرحه ليکلي او داسي ښکاري چي ده هم له راورټي څخه استفاده کړېده.[3]

په هر صورت د شيخ ملي د دفتر نسخه اوس ماته معلومه نه ده چي سته که نسته؟ خو دوني ويلای سو چي تقريباً سل کاله دمخه دغه نسخه له

(۱) پټه خزانه ص ۲۱ قلمي.
(۲) د هند د زړو آثارو مجله ۱۹۳۹ ع.
(۳) نسب افاغنه ص ۱۱۳.

راورټي څخه وه او په پښتو ژبه يو د پښتنو تاريخ وٌ، چي د يوسفزو د هجرت حال يې پکښي کښلی او د دوی د مځکو وېشونه يې هم پکښي کړي وه، اخوند درويزه وايي چي تر دغه وخته د شيخ ملي وېش معتبر دی او تر اوسه څوک څه نه سي پکښي کولای [1] او يوسفزي تر اوسه هم ارثي جايداد ته د (شيخ دفتر) وايي.

خلاصه :

شيخ ملي د پښتو يو ليکوال مشر او يو تاريخي سړی وٌ چي مدفن يې په اشنغر کي دی، او د مرگ تاريخ يې تر اوسه ماته نه دی معلوم خو د ژوندانه وخت يې د (۸۰۰ ه) شاوخوا دی. (وگورئ : زما تاريخ ادبيات پښتو دوهم ټوک دکابل چاپ.)

﴿ ۲۴ ﴾

گجو خان رانيزی د پښتنو د تاريخ ليکوال

مارگن ستيرن مستشرق ليکي چي راورټي د پښتو ډکشنري په مقدمه کي کښلي دي چي له ده څخه د خان گجو رانيي زي يو پښتو تاريخ سته چي په هغه کي د پښتنو تاريخي حوادث او وقايع ليکلي دي.

د دې تاريخي کتاب د ليکني وخت راورټي (۱۴۹۴ م _ ۹۰۰ ه) ښوولی دی [2] خو داسي ښکاري چي خان گجو خان د شيخ ملي تر عصر وروسته د پښتنو مشر وٌ تر اوسه د دې کتاب په خصوص کي نور څه معلومات له ما څخه نسته خو دوني ويلای سو چي په سوات او اطرافو کي له يوسفزو څخه يو قوم تر اوسه رانيزي پراته دي. د حيات خان په قول تر اوسه له دغو يوسفزو څخه درې کورنۍ مشهوري دي چي يوه يې له دغو درو څخه ازي خېل دي چي ازي د علي زوی او علي بن رانی بن اکو بن يوسف دی. د ازي خيلو دغه مشهوره کورنۍ (کاجوکور) بولي چي پخوا د دوی

(۱) تذکره الابرار.
(۲) د هند د زړو آثارو مجله ص ۵۶۶ ج ۱۱.

tabton.com: The Digital Library

نفوذ او اقتدار خورا ارت وُ مگر اوس په پاسني سوات کي شپږ زره کوره په دوی اړه لري چي د (۱۲۸۰ هـ) په شاوخوا کي د دغي کورنۍ مشر صحبت خان نوميدی، بل ځای حيات خان وايي چي خان کجو د شېرشاه معاصر وُ[1] چي دغه خبره هم صحيح ښکاريږي نو دغه مشهور کاجو يا کجو خان د پښتنو يو خورا نوميالی مشر وُ چي لکه شيخ ملي د علم څښتن هم وُ او د ده يو تاريخي کتاب راورټي ليدلی او مونډلی وُ چي اوس متاسفانه ورک دی او ښايي چي د برطانيا په موزيمو کي پيدا سي ځکه چي د راورټي ټول کري کتابونه تر ده وروسته نه دي ضايع سوي او اکثر د لندن په موزه خانو کي خوندي دي.

﴿۲۵﴾

خوشحال خان خټک د (بياض) ليکوال

مرحوم خوشحال خان د پښتنو هغه نوموړی او علامه سردار او مشر شاعر دی چي ښايي داسي پښتون به نه وي چي دی نه پېژني. دا مرحوم د پښتو پلار او د پښتنو يگانه ملي اديب او هم نوموړی ليکوال دی، مگر دا مشهور او معروف مشر تر اوسه د مؤرخ په ډول لږ پېژندل سوی دی.

خوشحال خان د پښتنو مؤرخ هم گڼل کيږي، ده خپل تاريخي مطالب او د پښتنو د تاريخ مهم وقايع په خپل يوه کتاب کي کښلي وو، افضل خان خټک په تاريخ مرصع کي ډېر مقاصد له دغه کتابه رانقل کوي او وايي چي خان عليين مکان په خپل (بياض) کي هسي کښلي دي.[2]

راورټي مستشرق هم هسي ليکي چي خوشحال (تاريخ افغان) ليکلی دی چي اوس ډېر نايا ب دی[3] نه پوهېږم چي راورټي هم هغه بياض چي افضل خان يې رانبيي يادوي که يې مقصد يو بل مستقل کتاب دی. په هر

(1) حيات افغاني ص ۱۷۴ _ ۱۹۰.

(2) تاريخ مرصع.

(3) د پښتو گرامر مقدمه.

صورت خوشحال خان د پښتنو مؤرخ دی تاريخ افغان يا بياض د ده تاريخي کتاب وُ.

﴿۲٦﴾

حافظ رحمت خان د (خلاصة الانساب) ليکوال

نواب حافظ رحمت خان د شاه عالم خان زوی د محمود خان لمسی د شهاب الدين کوټا بابا کړوسی دی چي اصلاً د کندهار د ښوراوک برېڅان دي، شيخ شهاب الدين روحاني سړی وُ او د پېښور د يوسفزو مرشد وُ چي تر اوسه يې مزار د سرحدي صوبې په هزاره کي دی. تر ده وروسته يې کورنۍ مشهوره سوه او په بدايون او بريلي کې د پښتنو مشرتوب کاوه او د عليحضرت احمد شاه بابا رحمه الله په عصر کي د دې کورنۍ مشهور مشر حافظ رحمت خان وُ، دی عالم فاضل ليکوال او شاعر سړی وُ او په روهيل کهنډ کې حکمراني درلوده. حافظ رحمت خان د مشهور نواب علي محمد خان افغان ملگری وُ او دواړه علمي او ادبي خلک وه چي علم يې ښه روزلی، مگر علي محمد په دغه وخت په (۱۱۶۲ هـ) وفات او هغه وخت چي اعليحضرت احمدشاه بابا رحمه الله هند ته ولاړ نو حافظ رحمت خان هر وار له ده سره ښه ښه کومکونه وکړه او د احمدشاه بابا رحمه الله رشتين ملگری او مرستی وُ، د پاني پت په جگړه کي هم دې نوموړي پښتون د خپل ملگري احمدشاه بابا رحمه الله سره ټينگه ملگري وکړه او په (۱۱۸۸ هـ) کال په يوه جنگ کي شهيد او په بريلي کي ښخ سو.[1]

حافظ رحمت خان عالم، اديب، ليکوال، متدين او شاعر او مؤرخ سړی وُ ده يوه مفصله کتب خانه هم درلوده چي دکتور اسپرينگر مشهور مستشرق د هغو کتابو فهرست په (۱۸۵۴ ع) يو جلد نشر کړ او دی وايي چي دا کتابونه څلوېښت صندوقه او اکثر هم پښتو وه لويه برخه يې په

(1) د حيات حافظ رحمت خان په نامه يو مفصل کتاب سيد الطاف علي بی ای ليکلی او په هند کي په ۱۹۳۳ ع چاپ سوی دی. دا کتاب ډېر مفصل او مستند دی دغه مطالب څني اقتباس سول.

ketabton.com: The Digital Library

(۱۸۵۷ ع) د لکهنو په فساد کي برباد سوه.[۱] حافظ رحمت خان د پښتو او پارسو د شعر دېوان هم درلود، ډار مستېټر وایي چي ددغه دېوان وجود ماته د هند پښتنو په ټینګه ووایه او جان استرېچي لیکي چي ماته له هنده څني پارسو غزلي راورسېدې چي هغه د حافظ رحمت خان وې، علاوه پر دغه ډار مستېټر وایي چي ماته په رامپور کي یوه پښتانه د پښتو اشعارو یوه مجموعه راکړه چي د حافظ رحمت خان او نورو پښتنو سردارانو اشعار پکښې وه او دغه مجموعه اوس د برټش موزیم په شرقي آثارو کي ساتلې ده، یو د حافظ رحمت خان شعر په دغه مجموعه کي د حاکمو طبقو غندنه وه[۲] حافظ رحمت خان د پښتنو په تاریخ کي یو کتاب کښلی دی چي خلاصه الانساب نومیږي او د لندن په برټش موزیم او په هند کې نسخې سته.[۳] د دغه کتاب یوه نسخه په پښتو ټولنه کي هم سته او تر لمبر (۱۲۳۴) لاندي خوندي ده.

مؤلف د دې کتاب په لیکنه کي د اخوند درویزه تذکره الابرار او مخزن افغاني خانجهاني، او تاریخ شېرشاهي او نورو کتابو ته حواله کوي. د اعلیحضرت احمد شاه بابا رحمه الله دري سفره هند ته یادوي او په ښه نامه یې ستایي. کله کله د خوشحال خان په بیتو هم استناد کوي. کتاب له لومړي مخه تر (۷) حمد و نعت دی، وروسته د خپل نیکه شېخ کوټا بابا تګ هند ته بیانوي او د سړبنو بړېڅو انساب ښیي له (۳۴) مخه دوهم فصل او د ببهني د اولاد بیان شروع کیږي په (۳۶) مخ کي دریم فصل او د غرغښت بیان دی نور کتاب تر (۵۶) مخه اخلاقي مضامین او د تسنن په ملتیا خبري اتري دي. دی وایي: چي دغه کتاب ما له دې جهته ولیکی، چي د هند پښتانه خپل اصلیت هېر نه کړي او د خپلو اجدادو په حال خبر وي.[۴] د کتاب ژبه پارسو ده په عربي جملو او خبرو هم ډېر مشحون دی. راورټي مستشرق د پښتو ګرامر په مقدمه کي دغه کتاب نواب الله یار خان ته منسوبوي چي د حافظ الملک زوی دی مګر دا خبره د دې مستشرق غلطي ده او نه ښایي چي مونږ په خطاوزو. د خلاصة الانساب تالیف د ختم تاریخ رجب ۱۱۸۴ ق کال دی چي د حافظ رحمت خان تر شهادت ۱۱۸۸ ق څلور کاله دمخه تالیف سوی وُ چي په (۱۹۷۳ م) کال

[۱] د روهیلو جنګ د جان استرېچي.

[۲] د جان استرېچي د روهیلو جنګ.

[۳] حیات حافظ ص ۲۹۸.

[۴] له قلمي خلاصه الانساب لنډونه.

پښتو اکاډیمی د ښاغلي روشن خان یوسفزي په همت په (۱۶۳) مخه کي د پښتو ترجمې سره چاپ کی.

﴿ ۲۷ ﴾

نواب مستجاب خان بړېڅ د (ګلستان رحمت) لیکوال

د پښتنو بړېڅو پاچهانو علمي او نوموړي کورنۍ څخه د حافظ رحمت خان زوی دی چي د خپل پلار د شهادت پر وخت د (۱۳) کالو وُ په دوشنبې (۲) د شوال (۱۲۴۸ ه) په بریلي کي وفات او په هغه باغ کي ښخ دی چي دده په نامه یادیږي.

مستجاب خان د خپل پلار په ډول ډېر عالم او متقي مشر وُ په عربي، پارسو او پښتو کي ماهر لیکوال او هم د خپل عصر ښه مؤرخ دی. د ده له تاریخي آثارو څخه (ګلستان رحمت) دی چي د خپل پلار د ژوندانه احوال او د هند د پښتنو معاصر تاریخ دی. دا کتاب په پارسي ژبه په خورا صحت او روانه ژبه او ښه انشاء کښل سوی او مؤلف خپل مشاهدات او ډېر تارخي وقایع په خورا دقت او تحقیق پکښې لیکلي دي، او قلمي نسخه یې د هند په کتب خانو کي سته.

مستجاب خان اووه زامن درلوده، یو لمسی یې محمد عبدالرزاق خان هم د ډېرو تالیفو خاوند دی او د شعر دېوان هم لري.[۱]

﴿ ۲۸ ﴾

سعادت یارخان بړېڅ د (ګل رحمت) لیکوال

دی د حافظ محمدیار خان زوی او د حافظ رحمت خان لمسی او له هغې علمي کورنۍ څخه یو روڼ ستوری دی چي د (۱۲۴۹ ه) په حدودو کي یې یو کتاب (ګل رحمت) په پارسي وکیښ، د ده شعري تخلص (صاحب) دی

[۱] حیات حافظ رحمت خان ص ۳۴۹.

...abton.com: The Digital Library

او په خپل کتاب کي يې د برېښو د کورنۍ احوال او هغه حوادث کښلي دي چي د ده په عصر کي پښتنو ته ورپېښ سول.

دی د خپل عمر په پای کي د بيت الله د زيارت لپاره ولاړ، پر لاري د هند په برووده کي وفات او هم هوري ښخ سو د دې علمي او ادبي کورنۍ مشهور رکن دی. [1]

﴿ ۲۹ ﴾

نياز احمد (هوش) د (تاريخ روهيل کهند) ليکوال

د نياز محمد زوی او د حافظ يارمحمد خان لمسی او د حافظ رحمت خان کړوسی او له دغه علمي خاندانه څخه معروف مؤرخ او ليکوال دی چي (هوش) تخلص لري او د ډيرو مؤلفاتو خاوند دی، مثلاً کليات هوش، ترانهٔ هوش، حديقهٔ نعت او نور ... په اردو ډېر اشعار لري او د روهيل کهند تاريخ يې هم په اردو کښلی دی چي دغه کتاب هم د هند د پښتنو تاريخ گڼل کيږي د (۱۲۵۰ هـ) په حدودو کي ژوندی وُ عمر يې په سياحت تېراوه او د هند په علمي او ادبي جرگو کي شريک وُ. [2]

﴿ ۳۰ ﴾

محمد سلېمان خان "اسد" د (تاريخ افغانستان) ليکوال

محمد سليمان خان بن محمد موسی خان بن نواب محبت خان بن حافظ رحمت خان متخلص په "اسد" هم د دغي علمي کورنۍ يو ستوری دی چي شاعر هم اديب هم ليکوال هم وُ. د پښتنو تاريخ يې په اردو کښلی دی چي مشهور په (نقش سليماني) يا (تاريخ افغانستان) دی. [3]

---

(1) حيات حافظ ص ۳۲۱.
(2) حيات حافظ ص ۳۲۶.
(3) حيات حافظ ص ۳۱۹.

﴿ ۳۱ ﴾

نواب محبت خان د (رياض المحبة) ليکوال

نواب محبت خان د حافظ رحمت خان زوی وُ چي د خپل پلار د شهادت پر وخت (۲۴) کلن او ددې کورنۍ يو نوموړی پښتون سردار او امير دی. دی لکه خپل پلار د علم خاوند او په عربي او پارسو او اردو او پښتو کي شاعر او ليکوال وُ خو متاسفانه د ده اشعار د (۱۸۵۷ م) په اړ و دوړ کي تلف سوه په سنسکريت کي يې هم ډېر مهارت درلود. د ده څني اردو او پارسي او عربي اشعار تر اوسه محفوظ دي. ده پارسو مثنوی د (اسرار محبت) په نامه کښلې او يوه د پارسو ژبې قاعده او صرف او نحو يې ليکلې چي (امدنامه) نوميږي محبت خان په ۱۳ د صفر (۱۲۲۴ هـ) په لکهنو کي وفات او د وزير باغ سره کشور کنج ته نژدې ښخ سو. د ده له پارسو اشعارو څخه دغه دي چي استادي يې څني ښکاري [1]:

گر کشش من اثری داشتی   يار بسويم گذری داشتی
آنکه جهان را به نگه زنده کرد   کاش به ما هم نظری داشتی
زيستمی بی تو اگر مثل تو :   ما در گيتی پسری داشتی
دانهٔ مهر ار بدلش سرزدی   نخل اميدم ثمری داشتی
گر رخت از پرده برون آمد   شام "محبت" سحری داشتی

دا بيت هم د ده دی:

زسرگذشت "محبت" از هر که پرسيدم
به عارض اشک پياپی چکيد و هيچ نگفت

محبت خان ډېر فنان او سليم الطبع سړی وُ په موسيقي کي يې هم ښه معلومات درلودل داسي ښکلی وُ چي خلک به ورته اريان وو، غلام حسن

---

(1) حيات حافظ ص ۳۱۳.

مؤرخ چي د ده معاصر دی داسي ليکلي دي : "ما په خپله د حافظ رحمت خان کورنۍ په لکهنو کي وليدله، محبت خان په صورت او سيرت د سرداری ور دی، خو افسوس چي سفله پروري زمانې دوی اوس په بلا کښې ايستلي دي."[1]

خلاصه : محبت خان د دې کورنۍ نوموړی سردار وُ چي د مغولي وروستني پاچا جهاندارشاه له خوا يې د (نواب ظفر الدوله باز جنګ) لقب درلود. نواب محبت خان يو خورا مهم کتاب په پښتو کښلی دی چي نوم يې د (رياض المحبه) دی، دا کتاب راورټي ليدلی او داسي يې په موږ پېژني چي : "د سرجارج بارلو په خواهښت په (۶ _ ۱۸۰۵ ع _ ۱۲۲۰ هـ) کښلی سوی او (۷۰۰) پاڼې دی چي کوچنۍ صفحې لري. د پښتو مهم لغت دي او د افعالو ګردانونه لري."[2] د راورټي له دغه بيانه ښکاري چي رياض المحبت د پښتو يو لغوي او ګرامري کتاب دی مګر يو ځای په خپله راورټي[3] ځني مهم تاريخي مطالب له دغه کتابه رانقل کوي، او داسي معلوميږي چي په دغه کتاب کي محبت خان د پښتنو تاريخ هم کښلی وُ، دغه برخه چي راورټي د دغه کتاب له پښتو مضمونه په انګريزي ترجمه کړې ده، د پښتنو احوال دي د سلطان محمود او غزنويانو په دوره کي او د دې خبري علل يې بيان کړي دي چي په هند کي ولي پښتانه (روهيله) بولي. د حيات حافظ رحمت خان ليکوال چي د دې زمانې پوه سړی دی او په خپل کتاب کي يې د دغه خاندان ټول احوال مفصل کښلي دي فقط دومره وايي : "چي محبت خان يو خورا مفصل قاموس هم کښلی وُ"[4] مګر نوم يې ښايي چي نه وُ ور معلوم.[5]

---

[1] سير المتاء خرين.

[2] د پښتو ګرامر مقدمه.

[3] د پښتو ګرامر مقدمه ص ۱۸ _ ۱۹.

[4] حيات حافظ ص ۳۱۳.

[5] له دې کورنۍ څخه يو بل نوموړی د پښتو مؤلف نواب الله يار خان د حافظ رحمت خان زوی دی چي د عمر پر ۸۱ کال د ۱۲۴۸ هـ د شعبان پر ۹ وفات سوی او يو د پښتو لغت يې کښلی دی چي عجايب اللغات نوميږي، راورټي دا کتاب درلود او وايي چي په (۱۸۰۸ ع _ ۱۲۲۲ هـ) په ۷۴۰ مخه کي کښل سوی او هر مخ يې ۱۷ ليکي دي. دا کتاب ما نه دی ليدلی چي تاريخي مباحث لري او که يوازي لغت دی. نو ځکه مې الله يار خان د مؤرخينو په ټولۍ کي نه وشمېره.

﴿ ۳۲ ﴾

... د تذکره الملوک ليکوال

د تذکره الملوک په خصوص کي فقط مستر راورټي څه معلومات کښلي دي چي بل ځای څه نسته، دا کتاب لکه چي فقط يو منحصر بفرد نسخه وه او هغه د راورټي لاس ته ورغلې وه د پښتو ګرامر په مقدمه کي لاندېني معلومات ليکي : (تذکره الملوک د سدوزو تاريخ دی اته ټوکه او (۶۴۰) مخه لري، دا کتاب ډېر کمياب دی او زما په خيال به يې په افغانستان کي کمه بله نسخه هم نه وي د کتاب دوه ثلثه هغه وقايع دي چي د احمدشاه ابدالي تر مرګ وروسته واقع سوي دي، دا کتاب په پښتو کښل سوی دی او ليکونکی يې وايي چي دا کتاب فقط زه د سدوزو په تاريخ کي ليکم او له دغو کتابو مي استفاده کړې ده : تاريخ سلاطين سوريه، طبقات اکبري، ائين اکبري، مرآت الافاغنه، د صفوي شاهانو تاريخ، شاهجهان نامه، تاريخ عالمګيري، تاريخ فرخ سيری، تاريخ محمدشاهي، نادر نامه، تاريخ احمدشاهي، رسالهٔ اکبر خدکه. دا کتاب يوه مقدمه او دوه اصله او يوه خاتمه لري او د مضامينو فهرست يې دا دی :

مقدمه : د سدوزو د پلرو او نيکونو بيان.

لمړی اصل : د هغو قبيلو بيان چي په افغانستان کي اوسي.

دا اصل دوې فرعي لري : لومړۍ د هغو کورنيو بيان دی چي پر نورو يې حکومت کړی دی. دوهمه فرعه : د هغو قبيلو بيان دی چي په خپلو مېنو کي پرتې دي.

دوهم اصل : د هغو سدوزو بيان چي خپله مېنه يې پرېښې او په ملتان کي ميشته سوي دي. دا هم پنځه فرعي لري :

لومړۍ فرعه : خان مودود خېل.

دوهمه فرعه : د بهادر خېلو تاريخ.

درېيمه فرعه : د کامران خېلو احوال.

څلورمه فرعه : د زعفران خېلو احوال.

Ketabton.com: The Digital Library

tabton.com: The Digital Library

پنځمه فرعه : د خواجه خضر خېلو بیان چي دوی سلطان خدکه خېل بلل کیږي.

خاتمه : د خواجه خضر خېلو او د احمدشاه دراني احوال او د ده فتوحات په هند او پنجاب کي [۱] راورټي چي تذکره الملوک لیدلې وه له هغه کتابه څخه یې دغه لوړ معلومات کښلي او هم یې د دغه کتاب مقدمه په انګریزي ترجمه کړېده، داسي معلومیږي چي د دې کتاب د مؤلف نوم په خپله راورټي ته هم نهٔ معلوم ځکه چي د کتاب ذکر مفصل کوي اما د مؤلف نوم کوټ نه اخلي.

د تذکره الملوک ماخذونه چي مؤلف ذکر کړي دي او هم هغه انګرېزي ترجمه چي د کتاب له مقدمې څخه د راورټي په مشکوره سعی پاته ده موږ ته د مؤلف په خصوص کي داسي فکر راکوي :

د تذکره الملوک مؤلف پوه او عالم او مؤرخ او د پښتو ژبي یو نثر لیکونکی ادیب وٌ، ښه مؤرخ وٌ ځکه چي د خپل کتاب ماخذونه یې ثقه ښوولي دي، او د مقدمې مطالب هم غوره او مستند ښکاري (د هغه وخت له تاریخي معلوماتو سره سم) د تذکره الملوک د مؤلف د ژوندانه عصر هم د تیمورشاه زمانه یعنی (۱۲۰۰ هـ) تاکلای سو، ځکه چي راورټي وایي چي د کتاب یوه برخه هغه وقایع دي چي احمدشاه بابا رحمه الله تر مړیني وروسته پېښ سوي دي.

د کتاب مقدمه چي راورټي په انګریزي ترجمه کړې ده عمده مطالب یې دغه دي :

د پښتنو د اصلیت په باب کي هغه قصې او روایات چي کلاسیکي مؤرخینو ذکر کول (او اوس مدار د اعتبار نه دي) د پښتنو د نومورو او مشاهیرو ذکر دغه بحثونه تدقیقی رنګ لري. او د استفادې وړ دي د پښتنو احوال د کسي په غره کي بیانوي او بیا د ملک ابدال احوال لیکي څو د ملک سدو عصر ته رارسیږي، دلته د سدوزو په خصوص کي خورا ښه او غنیمت مواد لیکي، د دې کورنۍ اقتدار او روابط د هند له لودیانو او

[۱] د پښتو ګرامر مقدمه ۹ _ ۱۰ _ ۱۱ و غیره.

سوریانو سره بیانوي، چي دغه تاریخي څېړني یې ډېري ښې او د استفادې وړ دي.

خلاصه : د تذکره الملوک د مؤلف نوم متاسفانه نه دی رامعلوم او نه یې اوس کتاب موندل کیږي هغه نسخه چي د راورټي څخه وه نه ده رابنکاره چي څه سوه خو تذکره الملوک په پښتو ژبه د پښتنو د تاریخ یو مهم او ګرانبها کتاب وٌ. سلطان محمد قاسم کندهاری هم لیکي چي ده په کندهار کي د سردار محمد علم خان بن سردار رحمت الله خان څخه یو کتاب وموند چي د سدوزو په پاچهي کي کښل سوی او د دغه عصر حوادث مفصل پکښې راغلي دي.[۱] د دې کتاب نوم سلطان محمد نه لیکي خو د خپل کتاب په مقدمه کي یې (مجموعهٔ ابدالي) بولي، ځکه چي له دغه کتابه د سلطان محمد اقتباس د راورټي له ترجمې سره نژدېوالی لري نو ویلای سو چي دغه کتاب هم هغه تذکره الملوک و. (د هوتکو د وختو تذکره الملوک بل کتاب دی دغه دواړه مه سره ګډوئ.)

﴿ ۳۳ ﴾

خان جهان خان لودي د (مرآت الافاغنه) لیکوال

راورټي دا کتاب د مرآه الافغانیه په نامه د تذکره الملوک په ماخذو کي ذکر کوي او د مؤلف نوم یې نه ښیي [۲] له نورو کتابو څخه معلومیږي چي د کتاب صحیح نوم مرآه الافاغنه دی او مؤلف یې خان جهان لودی وٌ [۳] د هند له مشهورو پښتنو څخه موږ دوه تنه په دې نامه پېژنو : لومړی خو هغه خان جهان لودی دی چي ذکر یې د مخزن افغاني په تفصیل کي وسو، بل خان جهان لودي هم د سلطان سکندر لودي (۸۹۴ _ ۹۲۳ هـ) له مشهورو امراوو څخه دی چي په دغه وخت کي د لوی وزیر حیثیت لري او د راپزي

[۱] تاریخ سلطاني ص ۵۲.
[۲] د پښتو ګرامر مقدمه ص ۸.
[۳] تاریخ سلطاني ص ۵۲ _ ۵۷، خورشید جهان ص ۸۷ _ ۸۹.

ketabton.com: The Digital Library

جاګیردار دی (۱) د نعمت الله په قول خان جهان لودي په (۹۰۱ هـ) وفات سوی او تر ده وروسته یې زوی احمد خان د (اعظم همایون) په خطاب سرلوړی سوی وو. (۲)دا پښتون سردار لکه چې عالم او لیکوال او مؤرخ تېر سوی دی چې مرآه الافاغنه د ده تاریخي اثر دی او داسې ښکاري چې د پښتنو د پاچهانو چې په هند کې تېر سوي دي او مخصوصاً د سلطان سکندر لودي احوال یې مفصل کښلي وو، ځکه چې د کتاب نسخه نه ده لیدلې سوې او لوړ روایات هم پوره کفایت نه کوي، نو د مرآه الافاغنه انتساب هم دغه خان جهان لودي ته زما په عقیده سل په سل کې مثبت دی، شل کاله دمخه ما د دغه کتاب یوه خطي نسخه د ښکارپور په ګرې یاسین کې ولیدله چې د خان جهان په نامه وه مګر کوم خان جهان؟ او د کوم وخت؟

﴿ ۳۴ ﴾

منشي عبدالکریم د (تاریخ احمد) لیکوال

د دې کتاب نسخه له قاري عبدالله خان سره وه نه پوهېږم چې څه سوه؟ دا کتاب د پښتنو د سلطنت مفصل تاریخ دی چې منشي عبدالکریم د شجاع الملک سدوزي په وخت کې کښلی دی ژبه یې پارسو ده.

منشي عبدالکریم علوی مدقق او پوه مؤرخ دی د نادر افشار احوال او د احمدشاه بابا رحمه الله د سلطنت وقایع یې خورا مفصل کښلي دي او داسې ښکاري چې د دې تاریخ په لیکنه کې هم مقصد د دغه عصر حوادث وه او د احمدشاه بابا رحمه الله په نامه یې بللی دی، دا کتاب په اردو هم ترجمه سوی او د (واقعات درانی) په نامه په کانپور کې په (۱۲۹۲) چاپ سوی دی. فیض محمد یې هم په خپلو ماخذو کې ذکر کوي. د افغانستان په تاریخ کې ډېر قیمتي معلومات لري او له مهمو مراجعو څخه ګڼل کېږي. د دغه عبدالکریم په نامه ما دوه چاپي کتابونه لیدلي دي:

(۱) خورشید ص ۸۹.
(۲) مخزن افغاني ص ۷۶.

۱. تاریخ احمد یعنې محاربات سلاطین درانیه باسکهان وبهاؤ و جهنکو طبع لکهنو ۱۲۶۵ هـ.
۲. محاربهٔ قندهار: مصنفهٔ عبدالکریم طبع لکهنو (۱۸۴۸ م) کانپور (۱۲۶۷ ق) دی د ډیرو کتابو مترجم وُ، تر (۱۲۹۲ ق) دمخه مړ دی.

﴿ ۳۵ ﴾

اکبر د یوې تاریخي رسالې لیکوال

دا رساله راوړتي د تذکره الملوک په ماخذو کې راوړي او وایي چې د تذکرې خاوند له (رسالهٔ اکبر خدکه) استفاده کړې ده، داسې معلومېږي چې اکبر نومی پښتون یوه تاریخي رساله درلوده چې د تذکره الملوک د څښتن په لاس کې وه(۱) خدکه راوړتي په لاتیني حروفو داسې ضبطوي **khadkah** او لکه چې دمخه د تذکره الملوک په بیان کې وویل سوه د سدو یو زوی خواجه خضر چې احمدشاه بابا رحمه الله هم د ده له نسله دی اولاد یې په (سلطان خدکه) مشهور دی دې تسمیې وجه حیات خان او سلطان محمد او نور مؤرخین هسې کاږي چې د خضر خان زوی سلطان خداداد نومېدی او دغه سړی په خپل عصر کې ډېر مقتدر مشر وُ پښتانه لکه چې هر نوم د اعزازو لپاره تصغیر کوي دی یې (سلطان خدکی یا خدکه) باله نو په سدوزو کې هم د خواجه خضر اولاد چې سلطان خودکي ته منسوب دي ټوله خودکي بولي(۲). په هر صورت اکبر د دغې طایفې څخه یو مؤرخ دی چې رساله یې د تذکره الملوک د خاوند په لاس کې وه.

(۱) د پښتو ګرامر مقدمه.
(۲) حیات او سلطاني.

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۳٦ ﴾

... د (نادرنامې) ناظم

د دې مؤرخ نوم نه دی راته معلوم، خو دوني ویلای سم چې دی اصلاً د خراسان و او د ده نیکه قاسمي شاعر دی، چې د مشهور مستشرق پروفیسور براون انګلیس په قول یې د فردوسي د شهنامې په دول اشعار ویلي او قلمي نسخه یې د انګلستان د کیمبرج په دارالفنون کې سته.[۱]

د نادرنامې ناظم د قاسمي شاعر لمسی او د احمدشاه بابا معاصر دی چې یو کتاب یې د (نادرنامې) په نامه د خراساني نادر افشار په شرح حال کې په (۱۷) زره بیته د حسین خان فراهي په امر منظوم کړی دی چې دغه حسین خان د احمدشاه بابا رحمه الله له خوا د خراسان حاکم وو. دا کتاب د اعلیحضرت احمدشاه بابا رحمه الله په نامه د (۱۱۷۲ هـ) د لومړۍ خور په میاشت پای ته رسېدلی دی.[۲]

د نادرنامې ناظم د هوتکو د سلطنت او داحمدشاه بابا رحمه الله د نیکونو احوال مفصل لیکي او بیا د احمدشاه بابا رحمه الله د حیات ډېر وقایع ذکر کوي. د دې کتاب یوه قلمي نسخه کې زما څخه وه د بلې نسخې درک نه لرم، پارسو شعر یې خوږ او د قدر وړ دی.

﴿ ۳۷ ﴾

... د (سلطان اویس) د تاریخ لیکوال

نه د دغه کتاب وجود له بله ځایه رامعلوم دی او نه یې مؤلف پېژنم خو دوني راته ښکاره ده چې د مرحوم حاجي میرویس خان هوتک رحمه الله په احوال کې په لوړ نامه یو کتاب په عربي چا لیکلی دی، شېرمحمد مؤرخ تصریح

(۱) د براون د پارسو ادب تاریخ.
(۲) قلمي نادرنامه.

کوي چې په دغه کتاب کې د حاجي میرویس خان رحمه الله او د ده د ورور عبدالعزیز د عهد وقایع مفصلاً راغلي دي[۱] خو افسوس نه دی د دغه کتاب بیان لیکي او نه له بل چا څخه ما د دغه کتاب په باب کې څه اروېدلي او لیدلي دي نو په خپله د کتاب وجود هم محل د تامل دی ځکه چې په دغه عصر کې عربي کتاب لیکل له رواجه لوېدلي وه او هم معاصرینو لکه محمد هوتک د دغه هیڅ ذکر نه دی کړی.

﴿ ۳۸ ﴾

میا عمر څمکنی د (شجرهٔ نسب افغانان) لیکوال

محمد عمر د ابراهیم زوی چې اصلاً د باجوړ د میا کلي وو، وروسته د پېښور په څمکني کلي کې میشت او هم دلې په ۲۹ جمادي الثانیه ۱۱۹۰ ق وفات سو، دی د روحاني او علمي لوړ شخصیت خاوند او د اټک د شېخ یحیی څخه په نقشبندي طریقه کې ماذون وو احمدشاه ابدالي رحمه الله د ده له متعقدانو څخه وو او په زرو نور ارادتمندان یې هم لرل په عربي او دري او پښتو ډېر آثار لري لکه مالي شرح، قصیده امالي په دري ۹۳۸ مخه او توضیح المعاني په پښتو د خلاصهٔ کیداني شرح او پښتو شمایل نامه چې په (۱۱٦۳ ق کال) منظومه کړې ده. د ده بل کتاب شجرهٔ نسب افغانان و غیره یو تاریخي اثر دی، چې ما ددغو کتابو خطي نسخې د پېښور د بالاماڼې د مرحوم فضل صمداني په کتابخانه کې لیدلي وې. میرزا هادي عشرت د احمدشاه رحمه الله د دربار منشي د ده د وفات تاریخ داسي ویلی دی:

تاریخ وفات سر اقطاب زمان
رهنمون شد خرد از لطف بمن گفتاقم
اربیرون بحساب جملش تادانی
(عددی بیست نهم شهر جمادی دوم)

د وروستنۍ مصراع ابجدي ارزښت (۱۲٦۸) دی که عدد (ـ ۷۸) څني کم کو (۱۱۹۰ ق) پاتېږي.

(۱) خورشید ص ۱۳۲.

Ketabton.com: The Digital Library

محمد د (پټې خزانې) لیکوال

لکه چې دمخه تاسي ولوستل پټه خزانه د پښتنو د ادب او رجالو او هم د ښارو مهم تاریخ دی چې د شاه حسین هوتک په عصر کې د شوال په (۲۴) هجري کال (۱۱۴۲ هـ) یې لیکل پای ته رسېدلي دي.

محمد هوتک د پښتو مدقق مؤرخ او د پښتو ژبې نوموړی لیکوال او شاعر دی چې خپل کتاب یې د هغه معارف پالونکي پاچا په نامه کښلی دی.

خوشبختانه محمد هوتک د کتاب په پای کې د خپلې کورنۍ احوال هم لیکي، په دې ځای کې زما لپاره ډېر غنیمت دی او لنډوم یې:

"محمد د داؤد خان زوی د قادر خان لمسی په قوم هوتک چې اصلاً په مرغه کې اوسېدل او قادر خان له هغه ځایه سیوري ته راغلی وو له دغه ځایه یې یون وکړ او د کندهار کوکران ته راغی، په سن د (۷۶) کالو کې په (۱۰۵۸ هـ) وفات او هلته ښخ سو اما داؤد خان د مؤلف پلار په (۱۰۲۹ هـ) کال په کوکران کې وزېږېد او په صباوت کې یې علوم ولوستل شاعر او عالم سړی سو. داؤد خان په ړوب او د کسي په غره او پېښور کې سیاحتونه وکړل او د حاجي میرویس خان مرحوم رحمه الله سره د آزادۍ غوښتلو په جګړه کې ملګری وو، په (۱۱۲۶ هـ) داؤد خان د حاجي میرویس خان رحمه الله له خوا په فراه او سیستان او ګلستان کې د پښتنو د سپه سالار په ډول مقرر وو او هلته یې د متجاوز پردو لښکرو سره جګړې کولې. داؤد خان په (۱۱۳۶ هـ) وفات او په کوکران کې ښخ سو. د ده د ادب او علم د نمونې په ډول دغه دوې رباعي وګورئ چې د تجنیس په صنعت کې ځوني قیمت لري:

چې د چا په زړه کې اور د مینې بل سي
په اور بل یې لمبې ګډې حال یې بل سي
اور د مـــینې کله مري د زړه له مینې
د اور بل مـــینه که تل د زړه په تل سي

که یې وینې وینې تل ځاځي له زړو څخه
څوک چې وینې تا له خوانو یا زړو څخه
د زړو له زړه که وینې وینې څـــاځي
په کړو د غم لوېدلي ستا له کـــړو څخه

اما په خپله محمد د پټې خزانې لیکوال په (۱۳) د رجب (۱۰۸۴ هـ) په کوکران کې وزېږېدی، او تر اتلسم کاله یې مروجه علوم لکه: فقه، تفسیر، اصول او د فصاحت علوم لکه: قافیه، عروض، بیان، معاني او نور ولوستل ځکه چې د پلار او نیکه ښه مناسبات یې د هوتکو د شاهي کورنۍ سره وو نو د شاه حسین په امر کندهار ته راغی، او هر کله به د دغه زلمي پاچا په دربار کې وُ او د حضور ادبي لیکوال وُ هغه ادبي او علمي مجلسونه چې د دغه پوهنوال پاچا په دربار کې به هر کله کېده یو رکن یې محمد وُ، دی په پټه خزانه کې د دغو ادبي مجلسو او تولنو حال ښه لیکي. محمد بې له پټې خزانې یو بل کتاب (خلاصه الفصاحه) هم په پښتو کښلی چې د فصاحت علوم یې پکښې راوړي دي، بل علمي پښتو اثر یې (خلاصه الطب) دی چې په (۱۱۳۹ هـ) کال یې د هغه زلمي پاچا حضور ته وړاندي کی او سل طلاوي یې جایزه وموندله. محمد د شعر دېوان هم لري دغه څو بیتونه د ده دي:

ساقي پاڅه د سرو ملو ډک یو جـــام را
ستـــــــا له غمه ناآرام یمه آرام را
نه نشاط سته نه مستي سته نه رندي سته
چي ســم رند هــغه اوبه علـى الـدوام را
په اوبو مي سوړ زړګـی لږ څه را تود که[1]
"محـــمد" ته دا اور ډک یو هسي جام را

پټه خزانه څو واره په کابل کې چاپ سوې ده:

۱. ۱۳۲۳ ش ـ پښتو ټولنه
۲. ۱۳۳۹ ش ـ تالیف او ترجمه
۳. ۱۳۵۴ ش ـ اطلاعات او کلتور
۴. ۱۳۵۷ ش ـ د ادب پوهنځی

(1) پټه خزانه ۱۰۷ ـ ۱۰۸ ـ ۱۰۹ ـ ۱۱۰ ـ ۱۱۱ د قلمي نسخې.

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۴۰ ﴾

ریدی خان مهمند د (محمودنامې) ناظم

ریدی خان مهمند د غیاث خان زوی او د مسعود خان لمسی دی چې پلرونه یې د کندهار شرقي خوا د مهمندو په کلي کې اوسېدل، غیاث خان د مرحوم حاجي میرویس خان رحمه الله ملګری ؤ او په خپله ریدی خان د محمد هوتک معاصر دی په (۱۱۳۶ هـ) اصفهان ته ولاړ او هلته د اعلیحضرت شاه محمود بریالي سره وو له هغه ځایه چې راغی، د هغه اعلیحضرت د فتوحاتو په احوال کې (محمود نامه) نظم کړه چې څلور زره بیته وه.[1]

داسي ښکاري چې ریدي خان په دغه خپل کتاب کې د مرحوم حاجي میرویس خان رحمه الله د ملي نهضته رانیولې بیا د اصفهان تر فتح پورې ټوله وقایع په پښتو خواږه مثنوي نظم کړې دي.

محمد هوتک په پټه خزانه کې له دغه کتابه یو باب رانقل کوي چې د حاجي میرویس خان رحمه الله د ملي مجاهدت او د ګرګین د وژلو قصې دي.

﴿ ۴۱ ﴾

د صولت افغاني لیکوال محمد زردار خان ناغر

دا مؤلف د نولسمي سدۍ په منځ کې له هغو افغانانو څخه و چې په هند کې یې ځای او جایګیر درلود. ده په اردو ژبه د پښتنو پر تاریخ باندي صولت افغاني وکښ چې په ۱۸۷۶ میلادي کې چاپ سو. دا کتاب خصوصاً د هندي افغانانو له مشاهیرو او غټو کورنیو او قبیلو چې په هند کې میشته سوي دي غوره معلومات راکوي. ناغر کاکړان چې په هند کې یې نسلونه پاته دي ښه راښیي، او هغه سیاسي اقدامات چې د انګرېزي استعمار په وختو کې د پښتنو آزادو قبیلو او د افغانستان په خاورو کې د

---

(۱) پټه خزانه قلمي ص ۷۱.

انګرېزانو په ګټه سوي دي بیانوي او ګرده معاهدې لیکي چې انګرېزانو په زوره په قبایلي مشرانو یا د افغانستان په حکمرانانو امضاء کړې وې.

﴿ ۴۲ ﴾

افضل خان خټک د (تاریخ مرصع) لیکوال

دا مؤرخ د اشرف خان زوی او د خوشحال خان لمسی دی ځکه چې ما یې په پښتانه شعراء لومړي جلد (ص ۲۲۸) کې مفصل حال کښلی دی نو دلته یې تکرار ضرورت نه لري. تاریخ مرصع هم ده په پښتو کښلی دی، د پښتنو او د خوشحال خان د کورنۍ په باب ښې خبرې لري خو هیوز انګلیس لیکي چې دغه یو عمومي تاریخ دی د پښتنو او مخصوصاً خټکو احوال پکښي ذکر کېږي او اکثر مطالب یې له مخزن افغاني او درویزه څخه اقتباس سوي دي. هیوز دا هم وایي چې د تاریخ مرصع اصلي نسخه د افضل خان په لاس کې ده چې په جمال ګړۍ کې اوسي، دوې نورې نسخې یې هم سته چې یوه په ما اړه لري.[1] راورتي په ګلشن روه او هیوز په کلید افغاني کې له تاریخ مرصع څخه یو یو باب چاپ کړی دی. (دا هغه معلومات و چې ما ۳۷ کاله پخوا کښلي وو) اوس دا پر زیاتوم : دا کتاب په ۱۴۹۴ مخو کې د ښاغلي دوست محمد کامل مومند له نوټونو سره په ۱۹۷۴ م کال له پېښوره چاپ او خپور سو. چې اصلي متن یې ۶۲۴ مخه دی او د خوشحال خان له بیاضه هم د برش مخه مفید مطالب رانقل سوي دي په تاریخ مرصع کې وقایع د ۱۱۳۶ ق کال تر پایه لیکل سوي او د مؤلف وفات یې ۱۱۸۳ ق دی. (د تفصیل لپاره وګورئ د چاپي تاریخ مرصع مقدمه)

---

(۱) د هیوز د کلید افغاني مقدمه.

﴿ ۴۳ ﴾

میرزا عطامحمد ښکارپوري د (نوای معارک) لیکوال

د پښتو ټولنې په کتابخانه کې په لمبر (۶۴۴) یو کتاب سته چې دا کتاب پر شنه پخواني کاغذ کښل سوی او تقطیع یې (۱۱/۵ × ۶) انچ دی. په هر مخ کې (۱۴) لیکې او ټوله (۴۶۰) مخه دی. خط یې د شکست او نستعلیق تر منځ او ښه نه دی. د مؤلف او کتاب نوم ښکاره نه معلومیږي پارسي انشا یې هم تکلف ته مایله ده.

کتاب په حمد او نعت شروع کوي وروسته وایي زه په زلمیتوب په ښکارپور کې وم او بیا مې د خراسان، هرات، کندهار، کابل، پېښور سفر وکړ، او د شاه شجاع د جګړو وقایع مې په سترګو ولیدل نو وروسته مې د ایسټویک انګلیس په خواهښت دا کتاب وکیښ.[1]

مؤلف خپل تاریخ د نادر افشار له مرګه شروع کوي بیا د احمدشاه بابا او تېمور شاه او شاه زمان او شاه محمود ذکر مختصر کوي. وروسته د شاه شجاع او محمدزو د سلطنت ابتدایي وقایع مفصل شروع کوي د وزیر فتح خان او د ده د ورونو تسلط بیانوي د کابل، کندهار، پېښور او ټوله افغانستان د دغه عصر وقایع مفصل راوړي، د انګلیسانو د لومړي جنګ ذکر هم خورا مفصل کوي. داسې ښکاري چې مؤلف خپله نسخه په (۲۵) د جمادی الثانی (۱۲۷۱ هـ) تمامه کړې ده او دغه موجوده نسخه هم په (۶) د روژې (۱۲۷۱ هـ) لیکلې سوې ده. د کتاب د پای لیک داسې دی: "بقلم حقیر پر تقصیر میرزا محمد حسن خلف مولانا میرزا عطامحمد". له دې لیکه د مؤلف د نامه په خصوص کې یو استنباط کولای سو چې د مؤلف نوم میرزا عطامحمد و، ځکه چې د کتاب په پای کې خو ځایه د (عطا) په نامه تلمیح کوي مثلاً : "با تمام این نسخه موسومه تازه نوائی معارک پرداخته شد ... امید از اهنگ نوازان ساز ... اګر فقط به نقد تحسین و آفرین متاع

(۱) له قلمي نسخې څخه ص ۱ تر ۱۱.

هنرم را بخرند عین عطائی بر عطاست و الا بزبان عیب جوئی و نخوت نام عطا بخطا نبرده معاف دارند ... هر ګاه از راه لطف و عطائی به مطالعه این نسخه پردازند ..."

له دغه بیانه سرې داسې تخمین کولای سې چې میرزا محمد حسن د دغې نسخې لیکونکی د مؤلف میرزا عطامحمد زوی و، ځکه د تالیف د ختم او د دغې نسخې د لیکلو تر منځ فقط دوې میاشتې فاصله ده. متاسفانه د دغې نسخې یو څو پاڼې پرې سوې او ناقصې دي چې له دغو څخه یو څو پاڼې په بل خط بیا تکمیل سوي دي او داسې ښکاري چې د کتاب بله نسخه هم موجوده وه. دغه کتاب وروسته ما په کراچۍ کې له څو خطي نسخو څخه ترتیب او چاپ کی. (کراچي سندھ ادبي بورد ۱۹۵۹ م)

دغه میرزا عطامحمد د عبدالرحیم لمسی او د ښکارپور له ممتازي علمي کورنۍ څخه یو منشي و چې په کلو کلو یې په کندهار او هرات کې د افغاني دربار منشي توب لاره او تر ۱۲۷۲ ق پوري لا ژوندی و. په (۱۲۲۵ ق) د خپل اکا سره چې په کابل کې د سندھ سفیر و کابل ته راغلی و. د دې کتاب د کراچي چاپ مصور او ۱۱۱۵ مخه دی.

﴿ ۴۴ ﴾

حاجي محمد عارف قندهاری د (مطلع او مقطع) لیکوال

حاجي محمد عارف د قندهار دی او د یوه خورا مفصل تاریخ لیکونکی دی چې لومړی ټوک یې (مطلع) نومیږي او بل یې (مقطع). محمدعارف په کندهار کې د بیرم خان میرسامان و.[1] او د هغه سرې سره یې تر مرګه ملګري درلوده.هند ته ورسره ولاړ چې بیرم خان ووژل سو نو عارف له کجراته حجاز ته ولاړ له حج وروسته تر (۹۸۵ هـ) د مظفر خان سره و، په (۹۸۶ هـ) د اکبر پاچا دربار ته ولاړ او د پنجاب په دیواني مقرر سو. مګر ژر یې استعفا وکړه او د مظفرخان سره په ټانده کې اوسېدی. په (۹۸۸

(۱) مآثر رحیمي ج ۲ ص ۱ ـ ۸.

ketabton.com: The Digital Library

ه) په دغه ځای کي د مظفرخان سره يو ځای ووژل سو. محمد قاسم فرشته د ده له کتابه ډېر مطالب رانقل کوي[1] او داسي ښکاري چي نسخه يې د ده کتب خانه کي ده د دې نسخي لومړنی او وروستنی پاڼي نسته خو خوشبختانه دغه ناقصي پاڼي د انګلستان د کيمبرج په کتبخانه کي خوندي دي. په (مطلع) کي د همايون د عصر حوادث ضبط وو او په (مقطع) کي د سلطان محمود له عصره بيا تر (۹۸۶ هـ) پوري د هند د ټولو پاچهانو او د پښتنو د سلطنت احوال کښلي دي. نو حاجي عارف کندهاری پوه پښتون مؤرخ دی چي په هند کي يې خپل کتب ليکلي دي . دی شاعر هم و امين زاري يې دغه دوه بيتونه ضبط کړي دي :

صد ارزو است در دل تنگم گره زدوست
دل نيست در برم گـــــره آرزوی اوست
ای بسا توبه که چون توبه ديرينه من [2]
خوبرويان بشکنند بيـــــک چشم زدن

د حاجي عارف د (مطلع) درک اوس نسته او دغه کتاب ورک دی.

﴿ ۴۵ ﴾

سلطان محمد خالص د (تاريخ سلطاني) ليکوال

سلطان محمد په نوموړکو تاريخ ليکونکو کي نه راځي، ځکه چي د ده کتاب چاپ سوی او مشهور دی مګر له دې جهته چي څوک د ده په احوال نه دي خبر نو يې شهرت هم کم دی، زه لاندېني معلومات د دې مؤرخ په خصوص کي لرم : "سلطان محمد خان د موسی خان زوی په قوم نصرت زی بارکزی د کندهار له پوهانو څخه و، چي په شعر کي يې خالص تخلص کاوه، ده خپل تحصيلات په کندهار کي وکړل او په پارسو کي ښه ليکوال او منشي سو. د امير شېرعليخان په دوره کي د کندهار له مشهورو خوانينو څخه و او

(1) فرشته مقالهٔ ۴ _ ۷ _ ۹.
(2) هفت اقليم.

ډېر عمر يې په کلات کي حکمراني کړله، هغه وخت چي غازي محمد ايوب خان په کندهار کي پاچا سو، دی يې ملګری و او د ميوند په جهاد کي يې هم برخه درلوده، د (۱۲۹۷ هـ) د روژې تر مياشتي وروسته چي غازي محمد ايوبخان له کندهاره ايران ته ولاړ، نو د ده ملګري هم سره بېل سول او سلطان محمد خان مرحوم کراچي ته ولاړ او هورې اوسېد، ده په کندهار کي لا يو مفصل تاريخ کښلی و چي تاريخ سلطاني نومېد، لومړی جلد يې په (۱۲۹۸ هـ) په بمبيي کي په خپله طبع کړ دا جلد تر (۱۲۷۹ هـ) پوري له ابتداء څخه د پښتنو احوال لري او هم وقايع په خورا ښه صورت ليکي، د سلطان محمد د تاريخ دوهم ټوک چي د ده د عصر وقايع او هم مشاهدات وو ده ليکلی او هم چاپ سوي دي چي د هغه نسخې متاسفانه د امير عبدالرحمن خان په وخت کي ضايع کړلي سوې او اوس نه ميندلي کيږي، مګر له پخوانو خلکو څخه روايت دی چي له هغه کتابه يو څو نسخې پاته سوي او ضايع سوي نه دي د تاريخ سلطاني د دوهم جلد که کمه نسخه اوس وميندله سي د وطن د تاريخ لپاره به ډېر غنيمت وي.

سلطان محمد په زيارت د بيت الله شريف هم مشرف سوی و او پسله (۱۳۰۰ هـ ق) غالباً له کراچي څخه تللی او د هغه عصر د تورکيې په عربي مملکتو لکه : شام، عراق او نورو ... ګرځېدلی او هم هورې وفات سوی دی. خالص يو د پارسو شعر ديوان هم درلودی چي د ده تر مرګ وروسته محمدابراهيم او د ده زوی هغه اشعار سره ټول کړي وو، له دغه کتابه فقط لومړنی درې پاڼي زما څخه وې، ابراهيم ليکي : زما پلار چي بيت الله ته ولاړ بيا يې احوال معلوم نه سو څو کاله وروسته د سلطان محمد خان ورور حاجي جان محمد کندهار ته راغی او وې ويل چي حاجي سلطان محمد په تورکو کي وفات سو، ابرهيم وايي: چي د پلار ډېر اشعار او منشور ليکونه زما څخه وو، هغه مي سره ټول کړل او د (ديوان خالص) په نامه مي وبلل.[1] ما (حبيبي) د خپلي کورنۍ له لويانو څخه (خدای ﷻ دې وبخښي) اروېدلي وو چي سلطان محمد خان عالم او خورا پوه ليکوال و، په کندهار کي به هر

(1) د تاريخ سلطاني مقدمه او د ديوان خالص لومړنی قلمي پاڼي.

ketabton.com: The Digital Library

کله له پوهانو او علماوو سره محشور و، او د مشهور حبو اخوندزاده له زوی عبدالرحیم اخندزاده څخه یې استفاده او لوست کړی و، او د هغه ملګری هم و، چې له کندهاره فرار سو نو هم د مولوی عبدالرحیم اخندزاده د زوی مرحوم عبدالرؤف خان سره یو ځای کاکړستان ته ولاړ.

دا دوه بیته د ده له یوه مناجاته را اخیستل کیږي[1] :

اگر فضیلت نگردد دستگیرم
زشر نفس خود در دم بمـــیرم
زشر نفس و شیطان ده امـانم
مگر دان جز بذکر خود زبانم

《۴٦》

قاسم علي خان د (محاربهٔ کابل) ناظم

دا سړی د هند دی، په (۱۲۶۰ هـ) یې د (محاربهٔ کابل) په نامه د فردوسي د شهنامې په وزن یو کتاب تخمیناً په نه زره بیته کې نظم کړی دی دا کتاب د فیض محمد له ماخذو څخه دی. چې د سراج التواریخ په کښلو کې استفاده څنې کړې ده. قاسم علي د شاه شجاع له عصره خپل تاریخ شروع کوي. د افغانستان د اړو دوړ او انقلاب حوادث او د پرډو د حملو او جګړو وقایع په کندهار او کابل کې ښکاره کوي. که څه هم دا کتاب د متجاوزینو په طرفداري کښل سوی دی خو بیا هم د وطن د تاریخ د دغې دورې لپاره بد نه دی، او استفاده څنې کېدای سي. د کتاب ادبي جنبه او شعر خوږ او روان دی په (۱۲۷۲ هـ) د اګرې په لیماني مطبعه کې چاپ سوی دی. مګر نسخې یې اوس لکه قلمي کتابونه ډېرې نه میندلې کیږي او دغه کتاب هم لږ خلک پېژني، مؤلف د کتاب په سر کې لیکي : چې زه د سند په

[1] د دېوان خالص قلمي پاني.

سفر ولاړم چې راغلم خلکو د سفر معلومات راڅخه غوښتل ما هم نظم کړل د نمونې په ډول د کتاب د پای څو بیتونه ولولئ :

ستـــایش به یزدان که این نامه ام
ســـراپا برار است از خـــامه ام
مـــگر جان فـــردوسی پاک زاد
ز فـــردوس در قـــالبم رونـــهاد
که زان همت این نامه را گفته ام
سـخن همچو سلک گهر سفته ام
بدریای معنی شدم غوطه خور[1]
بســـه سال انـــدوختم این گـــهر

《۴۷》

رساله نسب نامه فرقه غلجي

دا رساله میا عبدالحکیم کاکړ لیکلې ده، چې دی د ۱۱۴۵ ق په شاوخوا کې د کندهار د خلکو لوی لارښوونکی او د میا فقیرالله جلال آبادي مرید او معاصر و (۱۰۷۰ ـ ۱۱۵۳ ق) دا عالم او متصوف مشهور سړی د ډېر نور تالیفونه هم لري او مرقد یې د کاکړو د لورلائي په تل چوتیالې کې دی.

میا عبدالحکیم پسله ۱۱۵۰ ق یوه رساله د پښتنو د قبیلو او لنډ تاریخ په باب کې په دري ژبه وکښله، چې اوس یې یوه خطي نسخه ماته پرته ده. دا د پښتنو یوه لنډه تاریخچه ده چې لومړي فصلونه یې د غلجو نسب نامه او د دوی د پاچهانو او مشرانو احوال بیانوي لکه : د توخو مشران، سلطان ملخي او حاجي ایدل او د هوتکو مشران حاجي میرویس او شاه محمود او شاه اشرف او شاه حسین د نادر افشار تر حملې پورې.

[1] له محاربهٔ کابل څخه.

ketabton.com: The Digital Library

نور فصلونه د لودي اولاد او په هندوستان کي د پښتنو شاهانو او د سوريانو او د شېرشاه احوال په لنډ ډول بيانوي.

د دغې رسالې په پای کې داسې کښلي دي: مؤلف رساله ملا عبدالحکيم کاکری است بموجب ارشاد عمهٔ زمان ... محب العلماء جناب عبدالعزيز خان غلجی توخی محمدزی برهان خيل که از کندهار بقصد سپه گری بهندوستان امده بود و به رتبه اميری رسيده و چند گاه نائب دار السلطنته لار (؟) بود ... و هر افغان که از ولايت بهندوستان امدی از نوازش او محروم نرفتي ..."

د ميا عبدالحکيم دغه رساله که څه هم کوچنوټې ده خو حاوي او مفيده ښکاري.

﴿ ۴۸ ﴾

روزنامهٔ غزوات هندوستان

دا کتاب د امير تيمور کورگان د فتوحاتو بيان دی، تر هغه وخته چي دی په ۸۰۱ ق کال هندوستان نيسي. مؤلف يې غياث الدين علی بن جمال الاسلام دی چي په فارسي ژبه يې دا لنډ کتابگوټی کښلی و.

د افغانستان او پښتنو په تاريخ کي دا کتاب له دې جهته گټه ور دی چي د امير تيمور سفر او جنگونه له هراته تر کابله او اباسينه رانيسي، او په اوسني پختيا ولايت کي د پښتنو مشرانو نومونه او قبيلې او جغرافي ځايونه هم ذکر کوي.

د دې کتاب يوه خطي نسخه چي په ۱۰۱۵ ق کال کښلې سوې وه په پتروگراد کي وه او يوه روسي محقق ليوز يين تصحيح کره چي بيا نو ۲۱۲ مخه متن او ۲۰ مخه فهرستونه له يوې روسي مقدمې سره واسيلي بارتولد د پتروگراد د دار العلوم په مطبعه کي چاپ کره ۱۹۱۵ م.

﴿ ۴۹ ﴾

ائمهٔ الافاغنه

امير افضل جدون د لاهور په هفته وارسيف ۷ سپتمبر ۱۹۹۵ م کال ليکي: ملا خانمير يوه چارمقاله لري، چي په ۱۱۵۵ ق تاليف سوې ده، او دی له بله عربي کتابه ډېر مطالب رانقل کوي. چي هغه کتاب ائمه الافاغنه دی او مؤلف يې ابو الخطيب شيرازي نوميږي چي په ۵۳۵ ق کال مړ دی.

دا کتاب هم په فارسي او هم په پښتو ترجمه سوی دی چي سيد عبدالجبارشاه د سوات معزول امير يې دواړي نسخې درلودې. فارسي مترجم يې محمدجواهر خان سواتی و. چي دغه نسخه يې امير افضلجدون ليدلي وه، او مستر التمرا امريکايي په پښتو گايډ کي ليکي: چي ما هم د ائمه الافاغنه فارسي ترجمه په باجوړ کي د يوه خانه سره ليدلې ده. د ملا محمد خانمير د چارمقالې په يوه حاشيه کي داسي کښلي وه چي: "بدانيد که اکثراً اخبار حواشی از کتاب ائمه الافاغنه است و ائمه الافاغنه از ... ابوالخطيب شيرازی يوشع بن ابراهيم بن معصوم بن عبدالجبار بن سليمان شيرازی بن ليث کاکری است ... ابوالخطيب برای تحصيل علم از شيراز به بغداد رسيده در تلامذهٔ ابوبکر داخل شد." (سيف طبع لاهور ۱۹۵۵ م)

داسي ښکاري چي په دغه سنه ۵۳۵ ق کي به تحريف او سهوه راغلې وي. ځکه چي ابوبکر احمد بن علي مشهور په خطيب بغدادي په ۳۹۲ زوکړی او په ۴۶۳ ق کي مړ دی، نو که موږ د دغه ابوالخطيب شيرازی عمر ۸۰ کاله هم وگنو، د بغدادي خطيب د مرگ پر وخت به دی بيخي کوچنی هلک وي. چي د بغدادي خطيب د شاگردی سن ته به نه وي رسېدلی.

ځکه چي د ائمه الافاغنه نسخې ثقه خلکو ليدلي دي، نو د منلو وړ خبره ده. (وگورئ په وروسته بيان کي د ملا خانمير چارمقاله)

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۵۰ ﴾

د ملا محمد خانمیر چارمقاله

لکه چي تاسي په ۴۹ عدد کي د ائمه الافاغنه تر نامه لاندي ولوستل دغه کتاب په فارسي ژبه لیکل سوی او ځیني برخي يې له ائمه الافاغنه څخه را اخیستي دي، لکه امیر افضل جدون چي د راولپنډي د تعمیر په ورځپاڼه ۴ فبروري ۱۹۵۶ م کي کښلي دي: چار مقاله په ۱۱۵۵ ق ملا خانمیر تالیف کړې ده چي دوې خطي نسخې يې دغه سړي د ضلح هزاره په نوان شهر کي لرلې.

د چارمقالې په حاشیه کي داسي کښلي دي، چي دغه حواشي اکثر له ائمه الافاغنه څخه رانقل سوي دي، او مطالب يې هغه داستانونه وو چي پخوا د پښتنو د کسي غره او کیس نیکه لپاره، سره راجوړول سوي وو او بیا د نعمت الله په مخزن افغاني او نورو تاریخي کتابو که هم رانقل سوي چي له تاریخي واقعیتَه سره څنګ نه لګوي.

په دغسي کتابونو کي کله کله ډېري ګټوري خبري پیدا کیږي چي د اوسنیو تاریخوالو په کار ورځي خو ځیني داسي خبري هم پکښې وي چي هغه نه عقل مني او نه له تاریخي پرله پېیلو واقیعتو سره سمیږي. ځکه چي ما په خپله دا چار مقاله نه ده لیدلې نو تر دې زیات څه نه سوای پر ویلای.

﴿ ۵۱ ﴾

اسرار الافاغنه

دا کتاب په پښتو ژبه صابر د خضر زوی کښلی و، چي دغه خضر د شاه قاسم سلیمان مرید و، مستر ډیر ستهارټ د ایشیا ټک ریسرچز د دوهم ټوک په ۷۰ مخ کي لیکي چي دغه کتاب بیا له پښتو څخه خیر الدین نومي لیکوال په فارسي ژبه خلاصه کی. (تاریخ افاغنه ۸۹/۲)

په لوړ بیان کي خضر د شاه قاسم مرید و، لکه چي د دغه رسالې په دریم عنوان کي ویل سوي دي دغه شیخ قاسم سلیماني د شیخ قدم زوی او د شیخ

متی له علمي او روحاني کورنۍ څخه و. چي په ۹۵۶ ق زېږېدلی او په ۱۰۱۶ ق د هند په چنارګړه کي مړ سوی دی، نو که د اسرار الافاغنه مؤلف خضر د ده معاصر او مرید وي نو د کتاب د تالیف وخت د ۱۰۰۰ ق کال شاوخوا اټکل کولای سو. خو د دغه کتاب پښتو یا فارسي نسخه ماته نه ده معلومه.

﴿ ۵۲ ﴾

خواجو ملېزی د (تواریخ افاغنه) لیکوال

دا کتاب د ۱۰۳۱ ق او ۱۰۳۳ ق تر منځ په پښتو ژبه د خواجو ملېزي په قلم تالیف سوی و، چي دی د یوسفزو د لوی مشر خان کجو له مصاحبینو څخه یوسفزی لیکوال و، او په خپل تواریخ افاغنه کي يې له ۸۸۰ تر ۹۹۴ ق پوري د پښتنو قبیلو هجرتونه او جنګي او اجتماعي پیښي د خان کجو تر مرګه لیکلي وې.

د دې کتاب یوه نسخه د ۱۱۸۰ ق په شاوخوا کي د هندوستان د شهاجهان پور د پښتانه نواب بهادرخان داود زي په کتابخانه کي وه. او هغه يې د روهیل کهنډ مشهور حافظ خان بړېځ ته واستوله، کله چي دغه پښتون حکمران دغه نسخه ولیدله نو يې د خپل دربار یوه پښتون لیکوال پیر معظم شاه ته وویل چي دا نسخه واخله په ساده ژبه يې د عامو خلکو د کتلو لپاره ترتیب او تهذیب کړه. نو معظم شاه هم دغه کار په ګډه وډه پښتو او فارسي تر سره کی چي د تواریخ رحمت خاني تر غنوان لاندي ښودل سوی دی (نمبر ۵۳)

متاسفانه د خواجو اصل کتاب تواریخ افاغنه اوس نسته خو د دوهم مؤلف پیر معظم شاه سره را اوډلی او سم کړی کتاب د تواریخ رحمت خاني په نامه چاپ سوی دی.

خواجو خورا پوخ او سترګه ور سپېڅلی مؤرخ دی چي معظم شاه يې (مؤرخ محقق قاصی این قصص) بولي او په کتاب کي يې داسي مشران او واقعې ښودلي سوي دي چي بل ځای يې نه مومو، او داسي ښکاري چي

ketabton.com: The Digital Library

خواجو د پښتو ژبې شاعر هم و، چې د ده د یوه نظم نمونه هم په تواریخ رحمت خاني کې راغلې ده. (ص ۴) خواجو په خپل تواریخ کې د خان کجو د مرګ یادونه هم کوي، نو ځکه ویلای سو چې د کتاب په تولونه او لیکنه به د کجوخان تر مرګ وروسته پیل سوی وي. خدای دې خافظ رحمت خان او معظم وبخښي، چې د خواجو ورک سوی تواریخ یې موږ ته په تواریخ رحمت خاني کې را خوندي کړی دی.

﴿ ۵۳ ﴾

د پیر معظم شاه (تواریخ رحمت خان)

په دې کتاب کې د پښتنو قومونو د هغه هجرت وقایع راغلي دي چې د هجري نهم قرن په دوهمه نیمایي کې یوسفزي د کندهار او ارغسان له سیمو څخه د کابل له لارې ننګرهار او د پېښور سیمو ته تر اباسین او سواته پورې خپاره سوي وو.

د کتاب مؤلف د پېښور د پیر سباک کلي پیر معظم شاه ولد پیر محمد فاضل دی، چې د حافظ رحمت خان بړيځ په غوښتنه یې په ۱۱۸۱ ق کال په هندوستان کې په روانه او خوږه پښتو کښلی دی، او دغه اوه مقامه لري :

۱. د ښخي او غوري قومونو اصلي وطن
۲. د یوسفزو رارسېدل پېښور ته او دوابه او یا جوړ نیول.
۳. یوسفزي سوات ته ځي او بابر پاچا دلته راځي.
۴. ککیاڼي دوابې ته راځي.
۵. د ککیاڼو او د لازاکو جنګ.
۶. شیخ ملي دغه نوي نیولي سیمې سره ویشي.
۷. یوسفزي تر لنډي اوړي او د غوریاخیلو سره جنګ کوي.

په دغو اوو برخو کې د ۸۸۰ هجري قمري کاله تر ۹۹۴ ق (۱۴۷۵ _ ۱۵۸۵ م) پورې تاریخي پېښې بیان سوي دي.

د دې کتاب اصلي ماخذ یو کتاب تواریخ افاغنه و، د ډهلي د پښتانه مشر نواب بهادرخان داودزي له کتابخانې څخه حافظ رحمت خان ته

را استول سوی و. (په دغه رساله کې نمبر ۵۲) او پیر معظم شاه د ده په امر هغه کتاب نوی تحریر او ترتیب کی او نوم یې تواریخ رحمت خاني پر کېښېښود. دا کتاب په ۱۹۷۱ م کال د پېښور پښتو اکاډیمۍ د ښاغلي روشن خان په همت په ۱۸۸ مخه کې چاپ کی، چې په پښتو او فارسي دواړو ژبو ګڼ لیکل سوی دی، او په تاریخي لحاظ یو خورا دروند او ګټه ور کتاب ګڼل کیږي. (د تفصیل لپاره وګورئ د دې رسالې ۵۲ عنوان خواجو ملېزی)

دا هم زیاتوم چې د تواریخ حافظ رحمت خاني په نامه یوه غټه اردو ترجمه هم د پېښور اکاډیمۍ په ۱۹۷۶ م په ۷۰۰ مخو کې چاپ کړېده چې د کتاب د متن ترجمه له نورو خورا مفصلو تعلیقاتو سره د ښاغلي روشن خان یوسفزي په قلم ده، او ډېرې ګټوري خبرې او شجرې پکښې زیاتې کړې دي. چې د تاریخ څېړونکو ته په کار ورځي. (جزاء الله خیراً)

﴿ ۵۴ ﴾

سعادت نامهٔ افغانی

دا په پښتو ژبه د پښتنو تاریخ دی، چې مؤلف یې سعادت خان د هدایت الله زوی و او ښایي چې د پېښور د خلیلو په تپه کې تیار سوی وي. دا کتاب سل کاله دمخه په پېښور کې چاپ سوی دی چې په آخر کې یې داسې کښلي دي : "سعادت نامهٔ افغانی مطبوعه ۱۸۶۶ مطابق ۱۲۹۰ هـ. دا کتاب د پېښور د جېل چاپ خانه کې د میر اکبر د اروغه په انتظام د مستر هنري بکټ قایم مقام انسپکټر مدارس صوبه سرحد په اجازت چاپ شو"

ښاغلي روشن خان د یوسفزو یو سترګه ور لیکوال چې دغه نسخه یې لیدلې ده داسي لیکلي چې : دا کتاب د تواریخ رحمت خاني د لفظ لفظ تایید کوي،او د تالیف وخت یې تر تواریخ رحمت خاني وړاندې ښکاري، د یوسفزو حالات په تفصیل لیکي په کاټلنګ کې د یوسفزو او د لازاکو جنګونه شوي دي، دا کتاب یې په تفصیل بیانوي، او پښتو یې د خلیلو د تپې له محاورې سره برابره ده.

ketabton.com: The Digital Library

دلته د نموني په توګه دغه څو کرښې را اخيستلې کيږي : "پښنور ته راغلي پښتانه ټول درې کوره دي، او بعضي قبيلې د دې دريو قبيلو سره يو ځاى اوسي، چي دوى ورته حصه لکه د ورور ورکړې ده، خو دغه همسايه دي، دا لويې کورونه درې دا دي :

اول :- خيښي

دوهم :- غوري

دريم :- کرلاني

(پښتو مجله _ اکتوبر ۱۹۷۹م _ د پښنور چاپ)

﴿ ۵۵ ﴾

محمد امين سرپرېکړى د (جګړه د محمود افغان نيول د اصفهان) ليکوال

دغه مؤلف او مؤرخ محمد امين نوميږي، چي په قوم مرانى کوچى او د مرغې د غونډان و، دى د خپل عمر په ۳۶ کال په ۱۱۳۵ ق د هوتک شاه محمود په لښکرو کي د ارسلا خان ناصر تر بيرغ لاندي اصفهان ته ولاړ، او د ايران د فتح جنګونه يې ګرده په خپلو سترګو وليدل، او يو کتاب يې په پښتو وکيښ.

د دې کتاب نسخه ما نه ده ليدلې، خو د ده زوى حافظ نورمحمد يوه قصه د (بربښنا او خدى) په نامه په ۱۲۰۴ ق کښلې وه، چي خطي نسخه يې سته. د دغې قصې په سريزه کي نورمحمد داسي کاږي : "چي زما پلار د اصفهان په جګړه کي په ۳۵ کلنۍ برخه اخيستې وه، او کله چي بيرته راغى نو ده مبارک چي حال د دې جګړې په خپله ليدلى و، نو يې يو وړوکى کتاب په ژبه خوږه د پښتو کي په حال د دې جګړې کي ليکلى و، او نوم د دې کتاب "جګړه د محمود افغان نيول د اصفهان" دى. خو حق دا دى چي ډېر ښه او رښتيني بيان دى، او دا کتاب په زنيو د پښتنو له جهته د بدلو د قومو قيمتي دى، او نر و ښځي او کم و لوى يې خواهښتي دي."

(د بربښنا د قصې سريزه)

څکه چي د اصفهان د فتح په کال ۱۱۳۵ ق محمد امين د ۳۶ کالو و، نو يې د تولد کال ۱۰۰۹ ق ټاکلاى سواى، چي وفات يې د نورمحمد په قول ۱۱۷۴ ق کال په ۷۵ کلنۍ کي دى.

د محمدامين زوى نورمحمد د ده له خولې وايي : "زه په دې غزا د اصفهان فتح کي ۳۶ کلنى وم د جنګ په فنونو او فتورونو کي ګرندى وم".

علاوه پر نثر او وقايع ليکنو باندي محمدامين ځيني پښتو شعرونه هم درلودل چي نموني يې تر اوسه پاته دي.

(وګورئ تاريخي پلټني ۱۶ د حبيب الله رفيع مقاله د کابل چاپ ۱۳۵۷ ش)

﴿ ۵۶ ﴾

عبدالغفار هوتک د کورنۍ د حالاتو ليکوال

دا ليکوال او د پښتو شاعر د حاجي ميرويس هوتک د کورنۍ يو وروستنى سړى دى، چي پلار يې عبدالجبار خان د حاجي انګو زوى و، او حاجي انګو د ميرويس نيکه وراره و، چي د ژوند وخت يې په ۱۲۰۰ ق کال شاوخوا اټکلولاى سو.

عبدالغفار د پښتو ديوان او د پنج داستان (مثنوى) او د سوداګر بچه قصه لري، خو تر ټولو ارزښتمن کتاب يې د خپلې "کورنۍ حالات" دي چي په دې کتاب کي دى د خپلې کورنۍ حالات د ګرګين خان ګرجي له ظلمونو څخه را شروع کوي او د هوتکو د دورې وقايع ليکي، چي د ده له کتابه اوس فقط ۱۵ مخه سته، او د پاى خوا يې پرې سوې ده. په موجوده وروستۍ پاڼه کي د شاه اشرف هوتک (۱۱۳۷ _ ۱۱۴۲ ق) او عثماني سپه سالار احمدپاشا د جنګ قصه راغلې ده چي دا جنګ په ۱۱۴۰ ق پېښ سوى و.

عبدالغفار په خپلو اشعارو کي هم کله کله ځني تاريخي وقايع او د خپل عصر مشاهير يادوي، چي د تاريخ د څېړونکو په کار ورځي.

د کورنۍ حالات يوه ناقصه نسخه په سيوري کي د دغې کورنۍ له لمسو سره وه. (د تفصيل لپاره وګورئ : د پوهاند رشاد مقاله په تاريخ پلټنو کي تر ۱۱۵ مخ وروسته د کابل چاپ ۱۳۵۷ ش)

Ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۵۷ ﴾

د باروزو جنګنامه

د باروزو قبيله د پښتنو غرغښتو ته رسيږي چي د پني له ځانګي څخه ده، پخپله بارو د حسين لسمی او د پني له پښتنه څخه دی.

وايي چي د پني قبيله اصلاً د کسي له غره څخه د درهٔ بولان له لاري د سانګان سيمي ته راغلې، چي د يوځايي او سيوی تر منځ يو ځای دی. له دوی څخه باروزئی تر اوسه هم پښتو وايي او ځانونه کاکړان بولي او دغه سيمه ګرده د باروزيو په نامه مشهور ده، د سدوزيو پاچهانو په وخت کي د سيوی حاکمان هم دوی وو او احمدشاه بابا د دوی يو لوی مشر عيسی خان د ښکارپور په حکومت ټاکلی و. د دغه کتاب مؤلف قاضي ملا شيخ محمد دی. چي د باروزيو اميرانو مسري خان او بختيار خان په نامه د نونسم قرن په لومړيو کلو کي تاليف سوی دی ځيني برخي يې منظومي دي، او د باروزيو د خاندان شجره هم لري، د جنيد خان احوال بيانوي، چي د شاه جهان معاصر ؤ د (۱۰۵۰ ق حدود) بيا نو د مندراخان او احمدخان او بختيار خان احوالي او د دوی جنګونه د کلات د احمدزو، بلوڅو سره ليکي، او کله چي دومر کاکړان پر سانګان باندي ورخيژي او باروزی رشيد خان يې مخي ته دريږي دغه شخړي هم په تفصيل ليکي.

د دغه کتاب يوه خطي نسخه په دري ژبه د سيوی د کرک د کلي د سردار احمد خان سره وه چي مرحوم سلطان محمد پني ځني ليدلې وه.

﴿ ۵۸ ﴾

تذکير البار (حالات باروزائی)

دا کتاب د باروز پښتنو پر تاريخ باندي د ملا محمود جسکاني بلوڅ په قلم د ۱۳۰۰ ق په شاوخوا کي تاليف او کښل سوی دی. چي يوه نسخه يې د سيوی پولټکل ايجنټ ميکانګی ته په لاس ورغلې وه او دی وايي چي

له ۱۴۷۰ م کاله څخه د باروزو تاريخي واقعې لري، مګر بله خطي نسخه يې تر اوسه نه ده معلومه.

﴿ ۵۹ ﴾

منظومه جنګنامه

ناظم يې په دري ژبه نورمحمد کلهوړه د قلات د مير نصيرخان د وختو قاضی القضات دی چي د علم او تقوا خاوند و او کله ځان نورمحمد ګنجابی هم بولي چي ګنج آباد د بلوڅي قلات په کچهی کي و، يوه نسخه يې د کلات د لوی خان په کتابخانه او بله يې د سکهر د مولا شيدايي څخه وه، دا کتاب د نظم او نثر برخي لري، چي د احمدشاه بابا په زمانه کي د مير نصير خان لپاره تاليف سوی دی، او کوم جنګونه چي احمدشاه بابا له سکهانو سره کړي او په خپله مؤلف هم پکښي شامل و بيان سوي دي.

د احمدشاه بابا د وختو تاريخي وقايع ډېر لري او مستند ښکاري چي د اوم هندي لام بيان تر ۱۷۶۴ م پوري راغلی دی. دا کتاب ګنډاسنګه په انګريزي ترجمه او په امرتسر کي په ۱۹۳۹ م چاپ کړی دی.

﴿ ۶۰ ﴾

د (تذکرة الملوک) نومورکی ليکوال

دا کتاب لومړی پلا هغه وخت وپيژندل سو چي د يوې خطي نسخې له مخي په ۱۹۴۳ م د انګريزي ترجمې او ډېرو مفيدو تعليقاتو سره د مشهور روسي مستشرق مينورسکی په همت د انګلستان په کيمبريج کي چاپ او خپور سو.

د کتاب د مؤلف نوم چا ته نه دی معلوم، خو دونی ښکاري، چي دغه ګټور کتاب د ۱۱۴۰ ق په حدودو کي د شاه اشرف هوتک په غوښتنه چا په اصفهان کي کښلی دی.

ketabton.com: The Digital Library

موضوع يې د هوتكو د دوري ملكي تشكيلات او د دغه مملكت د ولاياتو عايدات او بودجوي مخارج او مداخل دي. چې د افغانستان د هوتكو شاهانو په تاريخ كې ښه معلومات په لاس راكوي. د دې كتاب فارسي متن په بېل ډول په ۱۳۳۲ په تهران كې هم چاپ سو.

«۶۱»

موسی بن جرجيس د (تاريخ العجم و الافغان) ليكوال

دا يو عربي مولف دی چې د ۱۱۴۰ ق په شاوخوا كې ژوندی و او په لوړ نامه يې يو كتاب د ايران او افغانستان يو تاريخ وكيښ. چې له ۹۰۶ ق څخه بيا تر خپله وخته پوري وقايع بيانوي او د هوتكو فتوحات په ايران كې ښيي.

يوه خطي نسخه يې ۲۴۰ مخه د مصر په تيموريه كتابخانه كې خوندي ده او چاپ سوی نه دی.

(دكتور لطفی ـ فهرس المخطوطات المصوره طبع قاهره ۱۹۵۷ م)

«۶۲»

د قاسم علي افريدي تاريخ

د كليات افريدي په پيل كې د قاسم علي افريدي كښلی تاريخ موجود دی، دغه تاريخ په پارسي ژبه كښل سوی، ټول بابونه يې ۲۲ دي او د كليات په لومړيو ۱۰۹ پاڼو كې خطاطي سوي دي.

د كليات افريدي يوه خطي نسخه د پېښور د اسلاميه كالج په كتابخانه كې خوندي ده. او د دغې كتابخانې په كتابونو كې يې نومره ۱۹۱۰ ده.

د تاريخ په پيل كې دا بيانونه سته : نواب محمد خان بنګښ، ذكر اولاد فتح خان و ميرخان و جهانهان.

باب چهارم ـ در ذكر اولاد جهان خان.

باب پنجم ـ در ذكر نيكنام خان افريدی.

بابا ششم ـ در ذكر وفات جد بزرگوار و احوالات ديگر سرگذشت پدر بزرگوار خود، كه در شهر فن آباد چند مدت سكونت نموده، باز در كوهسار سكونت فرمودند و نيز وفات اينجا يافتند. و ديگر ذكر نواب احمد خان بهادر غالب جنگ و نواب مظفر جنگ.

باب هفتم : در ذكر يتيم شدن و سبب پرورش يافتن خود مدح راست و درست محمد سعيد خان و عبدالرحمن بهادران قندهاری.

باب هشتم ـ در ذكر تفرقه افتادن دفعه اول در رسالهٔ محمد سعيد خان بهادر قندهاری و رفتن در رسالهٔ مرزا عطابيگ خان و باز آمد در رسالهٔ خان موصوف و آمدن عبدالرحمن خان.

باب نهم ـ در ذكر امدن متعلقان من در شهر فرح آباد و سكونت ورزيدن در شهر مذكور.

باب دهم ـ در ذكر ملك متعلقه موضع اخور گويا كه مسكن پدر جد بزرگوار من بود و موجبات امدن از ملك ولايت در ممالك هندوستان و سكونت ورزيدن اينجا.

باب يازدهم ـ در ذكر نشستن نواب سعادتخان بر مسند وزارت و استعفاء كردن من از نوكری، سركار موصوف و رفتن باطراف ملك جنوب تا به سوات بندر.

باب دوازدهم ـ در ذكر حالات شهر برهانپور.

باب سيزدهم ـ ذكر رسيدن من در لشكر مهاراجه جسونت.

باب پانزدهم ـ در ذكر اوقات اسيری افواج نواب امير خان بهادر و سرگذشت ابتداء خان غفرالله و سبب مشتهر شدن به لقب نواب امير الدوله محمد امير خان بهادر دلاور جنگ.

باب شانزدهم ـ حالات مقابله جنگ فرنگ و هولكر و هزيمت يافتن افواج فرنگ.

باب هفدهم ـ در ذكر سفر كردن بجانب ملك مالوه.

باب هجدهم ـ در ذكر نواب امير خان كه عبور از دريای جمن و گنگ نموده.

abton.com: The Digital Library

باب نوزدهم ـ در ذکر مصالحت و موافقت فیما بین مهاراجه جسونت سنگ و هولکر بهادر مهاراجه دولت را و سنده.

باب بیستم ـ در ذکر نوکری ملازم بودن برای چند در سرکار میرجعفر.

باب بیست و یکم ـ در ذکر ابنای روزگار و شکایت مفارقت برادران.

باب بیست و دوم ـ در ذکر معاش و حالات وفات برادر حقیقی و عقاید و ایقان معاد اهل تصوف.

﴿ ٦٣ ﴾

محمد امین گلستانه د (مجمل التواریخ) لیکوال

ابوالحسن محمدامین د مجمل التواریخ بعد نادریه مولف دی د دولسمی سدی په منځ کي د پارس اوسېدونکی و، چي د نادر شاه افشار د سلطنت او وروستیو واقعو بیان یې په مجمل کي کښلی او دا کتاب لومړی پلا په لیډن کي په ۱۸۹۱ م کال چاپ سو، چي په فارسي ژبه و ان سکارمن چاپ کی، او بیا د دغي طبع له رویه په تهران کي په ۱۳۲۰ ش د مفیدو تعلیقاتو سره چاپ سو. دغه کتاب د هوتکیانو او سدوزو او نادر افشار او زندیه شاهانو پر احوال باندي مفصل معلومات لري، او محمدامین د دې عهد یو مؤرخ ګاڼه سي.

﴿ ٦۴ ﴾

د (حقیقت بناء و عروج فرقهٔ سکهان) لیکوال

د دې کتاب لیکوال نه دی معلوم، خو د تېمورشاه معاصر ښکاري، او د خپل وخت دیرلسمي سدی د لومړیو برخو حال یې تر هغه وخته کښلی دی چي تېمورشاه بیرته ملتان ونیو. د دې کتاب یوه انګرېزي ترجمه بنرجي په ۱۹۴۲ م کال له کلکتې څخه خپره کړه خو د لندن رایل سوسایتی د کتابخانې په فهرست کي د دغه کتاب مولف په غلطه تېمورشاه ګڼل سوی

دی او خطي نسخې یې ډېري دي. د احمدشاه او تېمورشاه په وختو کي چي څه له سکهانو سره پېښي سوي دي یو معتبر ماخذ یې دغه کتاب دی.

﴿ ٦۵ ﴾

حسین علي د (زیب تاریخها) لیکوال

دا کتاب د اتلسمي سدی په نیمایي کي لیکل سوی دی، او له ۱۱۶۰ ق ۱۷۴۷ م او د احمدشاه له جلوسه څخه بیا د شاه زمان تر سقوط ۱۸۵۱ م پوري یې واقعات راوړي دي چي تش یوه خطي نسخه یې اوس د ازبکستان د تاشکند د علومو د اکاډیمی په کتابخانه کي سته (۱۶۲۶ نمبر) او داسي ښکاري چي مولف به د شهزاده همایون سدوزي له نزدېکانو څخه وي، چي خپل تاریخ یې د ۱۲۱۸ ق د صفري په میاشت (جون ۱۸۰۳ م) کښلی دی، او دا کتاب څکه چي تاریخ حسین شاهي (نمبر ۶۹) ته ډېر ورته دی نو ښایي چي مولف به له دې کتابه اخیستنه کړې وي.

﴿ ٦٦ ﴾

محمود حسیني د (تاریخ احمدشاهي) لیکوال

دغه منشي چي محمود د ابراهیم جامي زوی نومېږي، او د نادر افشار د منشي میرزا مهدي خان شاګرد و په ۱۱۶۷ ق کال په مشهد کي د محمد تقي خان شېرازي له خوا د احمدشاه بابا حضور ته معرفي سو، چي د "مجلس نویس" په کار مقرر سي، دی حسیني سید او د جام له اوسېدونکو څخه و چي د احمدشاه د خپل دربار په منشي ګري او وقایع لیکلو وټاکه، او ده تاریخ احمدشاهي د دې پاچا له جلوسه ۱۱۶۰ ق بیا تر مرګه ۱۱۸۶ ق وکیښ چي د هر کال وقایع بېل بېل لري، او یوه خطي خوشخطه نسخه یې اوس د لیننګراد د شرقي څېړنو په مؤسسه کي سته (د ۹۳) چي په ۱۹۷۴ م کال په دوه ټوکه ۱۳۹۵ مخه کي د اتحاد شوروي د علومو اکاډیمی عکسي چاپ کړه.

…bton.com: The Digital Library

دا کتاب غالباً دوه تحریره لري څکه یوه خطي نسخه یې د تهران د دانشګاه په کتابخانه کې هم سته، چې د دواړو نسخو محتویات لږ سره بېل دي، او داسې ښکاري چې د لینن ګراد نسخه د مؤلف وروستنی مکمل تحریر وي، څکه چې دغه نسخه په پای کې د مؤلف د زوی محمد اسماعیل یوه مرثیه هم لري چې د احمدشاه بابا پر مرګ یې ویلې ده.

یوه بله نسخه هم د برتانیا په موزیم کې وه (او ـ آر ۱۹۶) چې د ۱۱۷۱ ق پر واقعو باندې ختمېده او تر ۱۰۲ پاڼي وروسته ناقصه وه. (وګورئ د ریو فهرست ۱/ ۲۱۳ د لندن چاپ ۱۸۷۹ م)

﴿ ٦٧ ﴾

عبدالرحمن بن احمد روشن خان د (تاریخ احمدشاه دراني) لیکوال

دا کتاب په فارسي ژبه حسین شېرازي کربلاي د عبدالرحمن له تاریخ احمدشاهي څخه ترجمه کړی دی، چې خطي نسخه یې په برټش موزیم کې سته خو دا نده معلومه چې عبدالرحمن خپل تاریخ احمدشاهي دراني په څه ژبه کښلی دی؟

﴿ ٦٨ ﴾

شیخ حسین الله د (فتح نامې) ناظم

دغه مثنوي د احمدشاه بابا د لومړي هندي لام پر احوال باندې په اتلسمه سدۍ کې نظم سوی، او احمدشاهي فتح یې ستایلې ده، خطي نسخه یې د پاریس په ملي کتابخانه کې سته.

﴿ ٦٩ ﴾

امام الدین حسیني چشتي د (تاریخ حسین شاهي) لیکوال

دا سړی اصلاً د افغانستان د چست له اوسېدونکو څخه و، چې په هند کې یې ژوند کاوه، او له افغانانو سره محشور و، ده خپل کتاب چې مرقع شاهان درانیه هم بلل سوی دی، په ۱۲۱۳ ق کال تمام کی، چې له احمدشاهه تر زمانخان پوري د افغانستان احوال ښیي، د شاهانو او د دربار د مشرانو معرفي په ښه ډول کوي، د ډهلي له درباره سره د افغاني دربارونو روابط ښیي، د سفیرانو نومونه او کارونه کاږي، څیني رسمي درباري خطونه هم کټ مټ لیکي، د مشهورو ځایو او لارو فواصل ښیي او د دې وختو لپاره یو عمده او باوري ماخذ دی.

یوه خطي نسخه یې د کابل په ملي ارشیف کې او نوري خطي نسخې یې د بانکي پور د خدابخش او د کلکتې د ایشیاټک سوسایټي او د برټش موزیم په کتابخانو کې سته.

﴿ ٧٠ ﴾

تاریخ محاربهٔ کابل یا ظفر نامهٔ اکبری

دا کتاب ابوالقاسم دهلوي په دري ژبه نظم کړی دی، چې نسخه یې د حیدر اباد دکن په اصفیه کتابخانه کې وه، د دغه کتاب په سریزه کې ابوالقاسم وایي چې زه د سنده د انګرېزي ریزیډنټ په حکم د بلوڅو د قلات نصیر خان ولد محراب خان ته واستول سوم، چې دی د کابل د پادشاه وررور ته غاړه کښېږدي او شورش بند کی نصیر خان خو دا خبره ومنله، مګر د انګرېزي حکمران مطلب خو دا و چې نصیر خان په یوه چم ځانته راولي او بیا یې نو ونیسي، له دې جهته یې ابوالقاسم وتراټه.

تر دې وروسته ابوالقاسم له سنده بېرته ډهلي ته ځي او دغه خپل کتاب نظم کوي او داسې ښکاري چې د انګرېز او افغان په لومړي جنګ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده په خپله تولي واقعې په خپلو سترګو ليدلي وې او ځينې رسمي سندونه يې هم کتلي وو. (د مولوي سيد محمد حسين اغلب موهاني نيرنګ افغان ـ ۵۴ د لکهنو چاپ ـ ۱۹۰۴ م)

د هندي مؤرخانو په اصطلاح محاربهٔ کابل د افغانستان د خلکو او انګرېزانو لومړی جنګ دی، چې له ۱۸۳۹ تر ۱۸۴۲ م پورې د انګرېزانو د هندوستان امپراتورۍ د افغانستان د خلکو پر اوږو راوځپاوه او خپل ټول لښکر او اعتبار يې دلې بايلوول، دا کتاب ظفرنامهٔ اکبري ښکه بلل سوی دی چې په لومړي جنګ کې وزير اکبرخان د امير دوست محمد خان زوی هم د خلکو ملګری و، ظفرنامه په اردو ژبه هم شيخ ذوالفقار سجونپوري ترجمه کړې وه. (وګورئ: نمبر ۱۲۳)

﴾ ۷۱ ﴿

فدا حسين د (تاريخ افغانستان) ليکوال

د دې کتاب ليکوال سيد فدا حسين ترکسواز بخاري نوميږي چې د افغانستان په لومړي جنګ کې شامل و، او د خپلو سترګو ليدلی حال يې وکيښ، وروسته دی د امير دوست محمد خان سره لودهيانې ته ولاړ او تر تقاعد وروسته په ډهلي کې اوسېدی، او خپل کتاب يې په ډهلي کې چاپ کی. دغه کتاب د پيسه اخبار د خپرونکي محبوب عالم په لاس کې و او د تذکرهٔ اصول امير دوست محمد خان په ليکلو کې يې ډيري خبري څني را اخيستي دي. (د نيرنګ افغان ۶۴ مخ)

﴾ ۷۲ ﴿

کاشي راج پنډت د (احوال جنګ بهاو و احمدشاه دراني) ليکوال

دا سړی د جنوبي هند وُ چې د نواب صفدر جنګ او د ده د زوی نواب شجاع الدوله نوکر وُ، چې دغه شجاع الدوله د پاني پټ په جنګ کې د

احمدشاه ملګری و، ځکه چې کاشي راج د اوده په دربار کې ښلوښت کاله منشي و، او رسمي سندونه يې هم کتلای سوای، نو د ده (بهاونامه) ثقه تاريخ کتاب ګاڼه سي. او خطي نسخې يې د هند په کتابخانه کې سته، چې جيس براون په ۱۷۹۱ په کلکته کې په انګرېزي ترجمه او چاپ کی، او بيا په اکسفورډ کي په ۱۹۱۶ م کال هم چاپ سو، او دوهمه ترجمه يې سرجادونا ته سرکار په ۱۹۳۴ م خپره کړه.

﴾ ۷۳ ﴿

غلام حسين ثمين د (حالات امدن احمدشاه درانی در هندوستان در سنهٔ ۱۱۶۹ ه) ليکوال

د دې کتاب فارسي خطي نسخه د هند د رامپور په کتابخانه او د لندن په شاهي سوسايټي کې سته.

کله چې احمدشاه په خپل څلورم لام کې د اګرې او متهورې پر ډګر جنګ کاوه ثمين هلته حاضر و، او خپل ليدلی حال يې وکيښ. دی د فرخ آباد نواب عماد الملک (۱۷۵۶ ـ ۱۷۵۷ م) ته نژدې سړی و چې کتاب يې وليم ايروين هندي لرغون څېړونکي په ۱۹۰۷ په انګرېزي نشر کی.

﴾ ۷۴ ﴿

عبدالکريم کشميری د (بيان واقع) مؤلف

دا مؤرخ چې په ۱۱۶۶ ق يې خپل کتاب کښلی دی، د احمدشاه بابا لومړی عسکري سفر هند ته بيانوي، چې خطي نسخه يې هم په دغه کال کښلې سوې ده او څو نوري نسخې يې هم ميندلې کېږي. په خپل موضع کې مفيد کتاب دی. (احمدشاه درانی ۴۲۶)

يادونه: دغه کشميری عبدالکريم له علوي او بخاري عبدالکريم سره مه ګډوئ. کله چې نادر افشار له هندوستانه بيرته تی، کشميری ورسره ملګری و. او دغه احوال يې د هندوستان له تاريخه سره (له ۱۷۳۹ م څخه تر

Kitabton.com: The Digital Library

۱۷۸۸ م پوري) وکښل چي انګرېزي ترجمې يې په ۱۷۸۸ م په کلکته کي خپرې سوي دي. (وګورئ عبدالکريم ۹۵ عبدالکريم علوي ۳۴)

﴿ ۷۵ ﴾

محمود الموسوي د (کتاب اقوام و فرقه هاى افغان) ليکوال

دا کتاب (احوال اقوام چهارگانهٔ افغان) هم بلل سوى دى، چي د پښتنو د څلورو قبيلو ابدالي يا دراني، غلجي، بردراني يا روهيلي او سور او يوسفزو بيان دى، او د هري قبيلې ځانګي او مشهور خلک هم د درانو له عروجه د شاه شجاع تر مرګه ښيي. دغه مؤلف ظاهراً د سدوزو د دربار د منشيانو له مشهوري موسوي کورنۍ څخه ښکاري. څکه چي دغه کورنۍ خو د ميرزا هادي عشرت د احمدشاه منشئ له وخته په دربار کي وه، دغه کتاب په ۱۲۲۳ ق تاليف سوى او يوه نسخه يې په ۱۸۵۰ م کښلې سوې ده چي په برټش موزيم کي سته.

﴿ ۷۶ ﴾

محمد علي انصاري د (تاريخ مظفري) ليکوال

د ۱۸۱۲ م ليکلې خطي نسخه يې د پاريس په ملي کتابخانه او د حيدرآباد په آصفيه لايبريري کي سته. د هندوستان عمومي تاريخ دى چي د احمدشاه لامونه پر هندوستان بيانوي او خورا ګټه ور معلومات لري او پر دغه موضوع يې بل کتاب بحر المواج هم کښلى دى چي نسخې يې په برټش موزيم او د پاريس په ملي کتابخانه کي سته. په دې کتاب کي تر ۱۲۱۱ ق پوري وقايع ليکل سوي دي. دغه انصاري ته يو بل کتاب هم د تاريخ احمدشاهي په نامه منسوب دئ چي په ۱۱۹۶ ق يې کښلى و او خطي نسخې يې په برټش موزيم او انډيا آفس کي سته.

﴿ ۷۷ ﴾

محمداسلم د (فرحت الناظرين) ليکونکى

دغه کتاب په ۱۱۸۴ ق د هند پر عمومي تاريخ باندي کښل سوى او د احمدشاه پر هندي لامونو باندي خورا مفيد مواد لري، خطي نسخه يې د هند د کپور تلي په حکومتي کتابخانه کي سته.

﴿ ۷۸ ﴾

محمديوسف سدوزى د (کليات رياض) ليکوال

محمديوسف د محمدحسن خان سدوزي زوى متخلص په رياض د هرات د حکمرانو سدوزو له کورنۍ څخه دى کليات يې بحرالفوايد هم نوميږي، په ۵۷۲ مخو کي په ۱۳۲۴ ق په مشهد کي چاپ سو او دوولس برخي دي:

۱. بيان الواقعه
۲. ضياء المعرفه
۳. عين الوقايع
۴. دفتر دانش
۵. پاسخ و پرسش
۶. فيض روحانى
۷. منبع البكاء
۸. تخميسات
۹. رباعيات
۱۰. پريشان
۱۱. اوضاع البلاد
۱۲. خاتمه

په دې کتاب کي تاريخي وقايع او په هرات کي د سدوزو سوابق او اوضاع او د ذرانو د وختو ډيري واقعي ضبط سوي او مؤلف يې په تاريخ

ketabton.com: The Digital Library

خبر دی د خپل عصر يو فعال او په اوسني دنيا مطلع سړی و، چې د نونسمي سدی په پای کې يې په خراسان کې ډېر شهرت موندلی و، او کله چې په لومړي جنګ کې تزاري لښکر مشهد ته راغله دی په جنګ کې ووژل سو، کتاب يې د ادبياتو او واقعه نويسی او تاريخ ليکلو يوه ګډه وډه نمونه ده او ډېر اطلاعات يې سره راټول کړي او په عين الوقايع کې يې د افغانتسان د ۱۲ جنګو بيان کښلی دی.

﴿۷۹﴾

د اکماس کردي (جنګنامه)

دا کتاب په کردي ژبه په ۱۱۷۴ ق کال اکماس کرد په ايران کې کښلی او د سلطان حسين صفوي او محمود او اشرف افغان او نادر افشار حال يې بيان کړی دی. د دې کتاب يوه خطي نسخه د ايران د سنا په کتابخانه کې ۱۷۹ مخه نمبر ۱۳۶ سته چې په ۱۸ صفر ۱۲۷۷ ق ملا فرح الله بن عزيز الله کښلی دی. "وګورئ نسخه های خطی، کتابخانه مجلس سنا ۴۵۰ دفتر ۶ تهران چاپ ۱۳۴۸ ش"

﴿۸۰﴾

محمد جعفر شاملو د (منازل الفتوح) ليکوال

دا سړی اصلاً د صفويانو نوکر و، چې د احمدشاه سره په هندي لامونو کې ملګری و، ده له کندهاره د غزني او کابل او پېښور له لاري تر ډهلي پوري د ټولو پړاوونو او د پاني پت د جنګ احوال په منازل الفتوح کې کښلی دی، چې دی په دغه جنګنامه کې په خپله حاضر و، د دغه کتاب خطي نسخې په برټش موزيم او د امرتسر په خالصه کالج کې سته.

﴿۸۱﴾

د (تاريخ فيض بخش) ليکوال شيوپرشاد

د هندوستان په کاتهر کې چې کوم روهيله افغانان اوسي دا د دوی تاريخ دی، چې خطي نسخه يې په ۱۷۷۶ م کښلی سوې ده او په برټش موزيم او اشياټک سوسايټی، لندن او د کلکتې په قومي کتابخانه کې سته.

﴿۸۲﴾

عروج و خروج احمدشاه درانی

دا کتاب د ۱۷۸۰ م په شاوخوا کې يوه نامعلوم مولف کښلی دی چې يوه نسخه يې د جان ريلنډ په کتابخانه مانچسټر کې وه، او د احمدشاه لامونه پر هندوستان بيانوي.

﴿۸۳﴾

سوهن لال سوري د (عمدة التواريخ) ليکوال

سوهن لال پلار منشي کنپت رای او نيکه يې لاله حکومت رای سوري د احمدشاه درانی او د مهاراجه رنجيت سنګ د اسلافو معاصرين وو، چې دوی د خپل عصر معلومات سره راټول کړي او سوهن لال ته يې پرېښي وو، دغه ليکوال هغه ډول ياد داشتونه په پنځه ټوکه کې سره راغونډ کړل، چې کتاب يې ډېر تاريخي ارزښت لري او په لومړي دوو ټوکو کې د احمدشاه لامونه پر پنجاب باندي بيانوي، چې په لاهور کې په ۱۸۸۵ م کال چاپ سوي دي.

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۸۴ ﴾

(تهماس نامه) د تهماس خان ليکنه

دا سړی د احمدشاه بابا په وختو کي د معين الملک او د ده د مايني مغلانی بېگم او ضابطه خان روهيله خدمتگار ؤ او خپل حال يې په خپله کښلی دی چي په هغه کي يې د پاني پت جنگ او د احمدشاه د هندوستان د لامونو په سترگو ليدلي حالات بيان کړي دي، ۱۱۹۳ ق. د امرتسر د خالصه کالج په کتابخانه کي چي يې خطي نسخه سته هغه په ۱۴۲۸ کښلې سوې ده، په برټش موزيم کي يې هم نسخه سته.

﴿ ۸۵ ﴾

تاريخ احمدشاهي

د دې کتاب د ليکوال نوم نه دی معلوم خو په ۱۱۶۷ ق يې د احمدشاه رنگيلا احوال کښلي او د احمدشاه دراني د هند د جنگي سفرونو مفيد معلومات يې سره راغونډ کړي دي. خطي نسخې يې په برټش موزيم او د امرتسر په خالصه کالج کي سته، يو لنډون يې سرجادونات سرکار په انگرېزي هم چاپ کړی دی.

﴿ ۸۶ ﴾

مراسلات احمدشاه

دا يوه مجموعه فرامين او خطونه دي چي احمدشاه د ډهلي د پادشاه دوهم عالمگير او نورو روهيلي افغاني مشرانو په نامه کښلي دي، د راجپوتو خانانو په نامه هم خطونه سته چي له ۱۱۷۳ ق څخه تر ۱۱۷۶ ق پوري په واقعاتو اړه لري او خطي نسخه يې د امرتسر د خالصه کالج په کتابخانه کي وه.

﴿ ۸۷ ﴾

(شاهنامه احمديه) د نظام الدين عشرت مثنوی

دا شاعر د احمدشاه معاصر و، چي شاهنامه يې د احمدشاه په نامه نظم کړه او د پاني پت لام يې پکښې بيان کی. دا مثنوي چي عشرت سيالکوټي نظم کړې دی تقريباً ۵۰۰ بيته لري چي ۱۱۷۴ ق ويلي سوي دي لومړی عنوان يې پسله حمد و نعمته له بدقولي وزير هند و آرايش لشکر څخه شرو کيږي. څو احمدشاه په پېښور کي د ميا عمر څمکني څخه د غزا اجازت اخلي او بيا په سرهند کي د شيخ احمد سرهندي زيارت کوي ډهلي نيسي او شاهزاده والا گهر پر تخت کښېنوي، د دې کتاب يوه نسخه ما د پېښور د بالاماني په کتابخانه کي ليدلې وه په برټش موزيم او د حيدر آباد په آصفيه کتابخانه کي هم سته.

﴿ ۸۸ ﴾

د قدرت الله صديقي (جام جهان نما)

د مغولو د پاچهي تاريخ دی، چي د ۱۱۹۱ ق تر ۱۱۹۹ ق پوري وقايع ليکي، په دې کتاب کي يې د روهيلو او نورو افغانانو احوال په تفصيل کښلي دي، چي خطي نسخې يې د لندن د ايشياټک سوسايټي په کتابخانه او د هند د پټيالي په آرشيف کي وي.

﴿ ۸۹ ﴾

د شېرمحمد خان (زبدة التواريخ)

دا کتاب وقايع ملتان هم نوميږي چي د ملتان پر تاريخ يې کښلی او مخصوصاً يې د دغه ولايت پر افغانانو حکمرانانو باندي ښه معلومات سره راټول کړي دي، خطي نسخې يې د لندن د شاهي ټولني په کتابخانه او د امرتسر په خالصه کالج کي وي.

Ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۹۰ ﴾

تاریخ بلوچستان

دا د اخوند ملا محمدصدیق تالیف دی، چي د ملا فتح محمد زوی او د فتح محمد پلار ملا حیات د ملا شهداد زوی و، چي دغه ملا شهداد له خپل وروور سره د اتلسم قرن په اولو وختو کي د بلوڅو قلات ته راغی او په مهري کي اوسېدی.

څکه چي دغه دواړه ورونه د فضیلت خاوندان وو، نو یې د قلات د خانانو دربار ته لار وموندله او د خان قلات میر احمدخان تر وفات وروسته له دغي کورنی، څخه صالح محمد وزیر وُ، بیا نو د میر نصیر خان په وختو کي ملا حیات د ملا شهداد زوی او بیا فتح محمد وزیران وو، د دوهم میر نصیر خان تر وختو او ۱۸۴۵ م پورې وزیران له دغي کورنی، څخه وو.

اخوند محمدصدیق په مستونگ کي زوکړی او خپل تاریخ یې په ۱۱ رمضان ۱۲۷۶ ق ختم کړ، چي سل مخه لري او یوه خطي نسخه یې د کوټي د سید عبدالمجید شاه سره او بله نسخه یې د بلوڅو د کلات په کتابخانه کي ده.

هیتورام په خپل کتاب تاریخ بلوچستان کي له دغه کتابه نقل کوي چي د بلوڅو د قبیلو خپل داخلي جنگونه بیانوي او بیا د هوتک شاه حسین حملي پر شال او مستونگ او قلات باندي ښیي، او د میر محبت خان او نصیر خان احوال تر میر محراب خان او ۱۸۴۵ م کاله په دري ژبه لیکي.

﴿ ۹۱ ﴾

د میرزا احمدعلي کتابچه

دا هم یو خطي کتابگوټی دی چي یوه نسخه یې د قلات په کتابخانه کي وه مؤلف یې احمدعلي د خداداد خان د وختو د شاغاسي ولي محمد مخ سړی دی. (۱۸۵۷ _ ۱۸۹۳م) دغه کتابچه له ۱۸۱۷ تر ۱۸۹۳ پوري د

کلات د خانانو محراب خان او دوهم میر نصیر خان او خداداد خان احوال لري، مؤلف یې په سنده کي ملازم و، په فارسي یې شعر هم وایه خطي دیوان لري. دا کتاب د قلات د بلوڅو خانانو روابط له افغانستانه سره هم نیسي.

﴿ ۹۲ ﴾

اندرام د (بدایع وقایع) لیکوال

دا سړي چي مخلص یې شعري تخلص دی، د احمدشاه په وختو کي د هند د لاهور اوسېدونکی و، او د بدایع وقایع په نامه یې د خپل عصر واقعات په فارسي وکښل. چي په هغو کي اکثر د احمدشاه بابا د هند د جنگي سفرونو بیان راغلی دی، او یوه برخه یې په ۱۹۵۰ م د لاهور په اورینټل کالج میگزین کي چاپ سوې ده.

مخلص د ډهلي او لاهور په دربارو کي محشور سړی و. وقایع یې تر ۱۷۴۸ م پوري کښلي دي او په ۱۷۵۱ م په ډهلي کي مړ دی. د ده کتاب د احمدشاه پر لوړي هندي لام باندي مفید ماخذ دی.

﴿ ۹۳ ﴾

هانوي جونس د (انقلاب پارس) لیکوال

هانوي جونس یو انگریز سیاح دی. چي د اتلسم قرن په نیمایي کي هغه وخت په ایران کي و چي اصفهان د پښتنو هوتکو شاهانو په لاس کي و.

ده په انقلاب ایران کي چي څلور توکه دی د افغانانو د حملو او جنگو حال په تفصیل په ۱۷۵۳ کال کښلی دی او بیا یې خپله دوه توکه د ایران سیاحت نامه په ۱۷۵۴ ولیکله، چي دغه دواړه د افغانستان د تاریخ ښه منابع دي.

(وگورئ: ببلوگرافي پرشیا ص ۹۱ د لندن چاپ)

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۹۴ ﴾

د محمد حسن مستوفي (زبدة التواريخ)

دا کتاب يې په ۱۱۵۴ ق کښلی دی چې خطي نسخه يې د برتانيا په موزيم کې په نمبر ۳۴۹۸ (او ـ آر) سته له ۱۹۶ پاڼي څخه يې د ميرويس او شاه محمود حال شروع کړی دی.

(وګورئ : د ريو تکمله ۲۴ لوړ نمبر)

﴿ ۹۵ ﴾

مير عبدالکريم نديم د افغان او بخارا مؤرخ

دا ليکوال د ديرلسم هجري قرن له مؤرخانو څخه دی، چې د اسماعيل افغان زوی او اصلاً د کابل د شاه محمود سدوزي د دربار سړی و په خپله وايي (از بلاد کابلم در خدمت محمود شاه).

دی په ۱۲۱۹ ق کال د بخارا په دربار کې و او د بخارا د سفير امير علاء الدين سره يو ځای روس ته وليږل سو، نه مياشتې په پترسبورګ او مسکو کې او بيا اته مياشتې په استرخان کې و.

کله چې شاه محمود سدوزي لومړی پلار له کابله بخارا ته وتښتېدی نو دی له شاه محمود سره يو ځای و او د بخارا په دربار کې يې د قراول بيګی منصب هم درلود.

په ۱۲۱۲ ق ۱۸۰۷ م عبدالکريم د بخارا د يوه بل سفيره سره د روس له لاري استانبول ته ولاړ او هلته يې يوه ترکه ماينه وکړه، تر ۱۲۳۳ ق ۱۸۱۸ پوري هلته د بخارا د سفارت منشي و او د ګانکوفسکي په قول په ۱۸۳۰ م کال په استانبول کې مړ سو (د درانو امپراتوري ۱۳ مقدمه د کابل چاپ ۱۳۵۷ ش)

د عبدالکريم له خپلو ليکنو څخه ښکاري چې دی ۱۸ کلن کشمير ته تللی او دوهمه پلا يې بيا کشمير ليدلی و په فارسي يې شعر هم وايه.

د نديم مهم کتاب په اوزبکي ژبه (افغان و کابل د بخارا و خيوق و خوقند خانګرينګ احوال و حکايات) دی چې له ۱۱۵۳ ق څخه بيا تر ۱۲۲۳ ق پوري چې د کتاب د تکميل کال دی، د دغو هيوادو تاريخي واقعې او ګټه ور اطلاعات پکښې ليکل سوي دي چې يوه د ۱۲۶۴ ق کال مخطوطه يې د استانبول د عارف بای په کتابخانه کې وه او اوزبکي متن يې په ۱۲۴۲ ق په استانبول کې چاپ سوی و. داسي ښکاري چې د دغه کتاب فارسي متن هم په خپله مؤلف کښلی و چې لومړی ټوک يې د مصر په بولاق کې په ۱۸۷۳ م کال چاپ سو، بيا يې فرانسوي ترجمه د تعليقاتو سره چارلس شيفر په پاريس کې په ۱۸۷۶ کال نشر کړه (ګنداسنګ، احمدشاه درانی ۴۲۶).

يادونه : دغه بخاري عبدالکريم (نديم يا نادم) له علوي عبدالکريم (نمبر ۳۴) او کشميري عبدالکريم (نمبر ۷۴) سره مه ګډوئ.

﴿ ۹۶ ﴾

محمدرحيم بخش د (دولت درانيه) ليکوال

دا کتاب په اردو ژبه ۱۴۴ مخه د دهلي په قومي پريس کې په ۱۳۲۱ ق چاپ سو، چې مؤلف يې مولوي محمدرحيم بخش و. او د احمدشاه دراني احوال يې تر شاه زمانه (۱۱۶۰ ـ ۱۲۱۳ ق) پوري کښلي دي. دغه وقايع دمخه لا د دهلي په قومي اخبار رفيق کې له ۲۵ اکتوبر څخه تر ۲۵ نومبر ۱۹۰۳ م نشر سوي وو، چې د رفيق اخبار د سيد ظهور الحسن په مديريت خپرېدی.

﴿ ۹۷ ﴾

د مير محمد باقر ياد داښتونه

دا مؤلف هغه وخت په اصفهان کې و چې په ۱۱۳۵ ق هوتکو پښتنو پر دې ښار حمله وکړه د صفويانو د سقوط حال يې په سترګو وليد او هغه يې

ketabton.com: The Digital Library

په خپلو یاد داښتونو کي بیان کی، چي د افغانستان د هوتکو د دورې یو ښه منبع ګڼل کیږي. (یغما شماره ۳ کال ۷)

﴿۹۸﴾

محمدطاهر وحید قزویني د (عباس نامې) مؤلف

ده خپل کتاب د دوهم شاه عباس صفوي په نامه کښلی دی او د صفویانو په وروستیو کي د هرات او کندهار ځیني تاریخي واقعې ښیي. د ایران په اراک کي په ۱۳۲۹ ق یې نسخه کښل سوې ده.

﴿۹۹﴾

د محمدعلي حزین تذکره

دا سړی د شاه محمود هوتک د حملې پر وخت ۱۱۳۵ ق په اصفهان کي و او له دغه ځایه هند ته وتښتېدی او د سترګو لیدلي واقعې یې په خپله تذکره کي وکښلې. چي د هوتکي دورې لپاره یو ماخذ ګڼل سي. دا کتاب څو واره چاپ سوی دی آخرني طبع یې د تهران ده، په ۱۳۳۴ شمسي کال.

﴿۱۰۰﴾

د بصیرت نامې لیکوال

دا کتاب عبرتنامه هم بللی سي. یوه اروپایي ګرزندوی د هوتکو د فتح په کال په اصفهان کي وکښلی او خپل د سترګو لیدلي احوال یې پکښې تصویر کړي دي.

دا کتاب ابراهیم په ترکي او عبدالرزاق په فارسي ترجمه کړی دی. چي خطي نسخې یې په ایران کي سته او د یغما مجلې د ۷ کال په ۴ مه شماره کي له دې کتابه احوال افغان رانقل سوي دي.

﴿۱۰۱﴾

عبدالنبي بهبهاني د (بدایع الاخبار) لیکوال

دا کتاب په دوولسم قرن کي په فارسي تالیف سوی او موضوع یې د افغانانو حمله پر ایران ده چي د هوتکو پښتنو په دوره اړه لري. خطي نسخه یې په برټش موزیم کي سته.

﴿۱۰۲﴾

تاریخ خاندان سدو و میر افغان

دا کتاب په فارسي ژبه د سدوزو د کورنۍ پر تاریخ باندي کښل سوی او مؤلف یې معلوم نه دی. خطي نسخه یې د لندن په انډیا آفس کي سته.

﴿۱۰۳﴾

عبدالله د (تاریخ داودي) لیکوال

دا سړی د ۱۰۱۰ ق په شاوخوا کي د جانګیر په وختو کښې ژوندی و او دغه کتاب یې د لودیانو او سوریانو پر تاریخ باندي د سلطان بهلول لودي څخه تر (۹۸۳ ق) پوري کښلی دی، چي په کلکته کي د بنګال ایشیاټک سوسایټي چاپ کی، خطي نسخې یې په برټش موزیم او بانکي پور کي سته.

﴿۱۰۴﴾

ملا اختر د تاریخ لیکوال

دا سړی له کومه بله ځایه هیڅ ما نه دی پېژندلی خو بیلیو انګرېزي طبیب چي په ۱۸۵۷ م کال د سیاسي فد سره کندهار ته راغلی و داسي لیکي: چي ماته د کندهار حکمران سردار غلام حیدر خان د امیر دوست

Ketabton.com: The Digital Library

محمد زوی اوه توکه تاریخي کتابونه راکړل او په هغو کي یو د ملا اختر تاریخ و چي په ۱۱۶۳ ق ۱۷۴۱ م کال تالیف سوی دی، او په دې کتاب کي داسي کښلي دي چي تر قیس دمخه دري ورونه وه: بلو (د بلوڅو پلار) ازبک او افغنه.

بیلیو خو د پښتنو پر نژاد او قبیله شناسي باندي ډېر مطالب لري خو د نورو هغو کتابو نومونه یې نه دي کښلي، کوم چي سردار غلام حیدر ده ته بخښلي وو. (وگورئ د ۱۸۵۷ م د سیاسي وفد رویداد په افغانستان کي د لندن چاپ ۱۸۶۲ م)

﴿ ۱۰۵ ﴾

محمد کاظم مروي د (نامهٔ عالم آرا) لیکوال

دا سړی اصلاً د مرو وزیر و، او نامهٔ عالم آرا نادري یې د نادر افشار لپاره وکښله چي په هغه کي یې د هوتکانو د پاچهۍ احوال د میرویس خان له غورځنگه بیا د شاه محمود او شاه اشرف احوال د نادر افشار تر جلوسه کښلي دي. لومړی ټوک یې په عکسي ډول په ۱۹۶۰ م کال له مسکوه څخه طبع او خپور سو.

﴿ ۱۰۶ ﴾

احمد علي خان وزیري د تاریخ کرمان لیکوال

دا سړی د قاجاري دورې د ۱۳۰۰ ق کال د کرمان اوسېدونکی و چي د کرمان تاریخ یې کښلی او په ۱۳۴۰ ش په تهران کي چاپ سوی دی.

په دې کتاب کي د افغانانو د جنگو او د دوی د کورنیو احوال د شاه محمود هوتک له وخته تر ۱۱۳۵ ق څخه بیا د قاجاري دورې تر آخرو وختو پورې راغلي دي او د افغانانو داسي کورنۍ او اشخاص یې هم ذکر کړي دي، چي تر هوتکیانو وروسته یې د زندیانو او قاجاریانو په وختو کي د کرمان او پارس پر سیمو سرداري کوله.

﴿ ۱۰۷ ﴾

د ایران او اروپا روابط د صفویانو په وختو کي

دا کتاب له اروپايي ژبې څخه د (تاریخ ایران و اروپا در عهد صفویه) په نامه عباس پرویز ترجمه کړی او په ۱۳۱۷ ش کال یې په تهران کي چاپ کړی دی، چي په ایران کي د هوتکیانو د وختو ډېر سیاسي واقعات بیانوي.

﴿ ۱۰۸ ﴾

ظفرنامهٔ خسروی

په دې نامه یوه خطي نسخه د تاجکستان د ختیځ پوهني په څانگه کي سته، چي مؤلف یې معلوم نه دی خو ښایي چي د بخارا امیر نصرالله خان د دربار یو منشي وي، چي د (۱۸۲۶ تر ۱۸۶۰ م) کاله یې وقایع کښلي او د دغه امیر دربار یې په مفصله توگه ښوولی دی، دا کار د بل چا له لاسه نه و پوره، مگر د داسي چا چي په دربار کي به محشور و، په دې کتاب کي د بخارا او افغانستان سیاسي روابط او د شمالي افغانستان ځیني اوضاع ښوول سوي دي.

(د نظراوف د بخارا او افغانستان روابط د تاجکستان چاپ)

﴿ ۱۰۹ ﴾

خاینکوف د بخارا د خانۍ او علمي تحقیقاتو لیکوال

ن. و خانیکوف د روس د تزاري دورې یو مشهور عالم او سیاح دی چي په ۱۸۴۱ م کال د بوتینیف له سفارتي ډلي سره بخارا ته راغی او د بخارا د خانۍ هیواد پراحوال یې خپل مشهور کتاب وکیښ. بیا په ۱۸۵۷ م کال دی د افغانستان پر خوا د یوې علمي ډلي مشر و، چي امیر دوست محمد خان دوی کابل او کندهار ته نه پرېښوول او دې ډلي خپل علمي سفر

ketabton.com: The Digital Library

په هرات کي ختم کی.د دې سفر مشاهدات هم گرده په علمي ډول ترتيب سوي او په هغو وختو کي په روسي ژبه خپاره سوي دي، او د افغانستان د هغه وخت ځني اوضاع ښه راښيي.

﴿ ۱۱۰ ﴾

نورمحمد د (تاريخ سلېماني) ليکوال

مولف يې د پنجاب د ميانوالی له پښتنو څخه حاجي نورمحمد سلېماني دی چې د تولد تاريخ يې ۲۶ رمضان ۱۲۵۰ ق و، دی ځيني نور تاليفونه هم لري. ارشاد نوري يې د تصوف او طريقت بيان کوي او زاده الاعوان يې تاريخ دی.

دی په تاريخ سلېماني کي د افغان اوليـاوو احوال ليکي، چي له هغو څخه د خواجه سلېمان او مکي خان او ابراهيم او موسی او ملا يوسف احوال شهاب الدين خان په خپل تاريخ کي راوړي دي.

(تاريخ افاغنه ۲ _ ۹۰)

داسي ښکاري چي تاريخ سلېمان د پښتنو د تاريخ يو کتاب و، ځکه چي اکثر عرب او عجم پښتانه سلېماني بولي.

﴿ ۱۱۱ ﴾

شاه محمد د (تاريخ خاندان سدوزايي) ليکوال

دا کتابگوټی شاهزاده شاه محمد سدوزايي د سنده په ټهلی کي په دري ژبه تاليف کړی او په ۳۰ نومبر ۱۹۱۳ م غره محرم ۱۳۳۳ ق يې پای ته رسولی دی. په خپله دغه مولف ولد جان محمد بن خدادا بن تاج محمد بن پيرمحمد بن ايوب شاه بن تېمور شاه بن احمدشاه و. چي په لومړي فصل کي د ايوب شاه په دوهم فصل کي د ايوب شاه زامن په درېيم فصل کي د شهزاده پيرمحمد سفر شکارپور ته په څلورم فصل کي د دغه شهزاده مرگ په ۱۸۸۴ م کي ښيي. په پنځم فصل کي د پيرمحمد زامنو او شپږم فصل د

شهزاده شاه محمد د ميرې بيـان او اووم فصل د شـاه محمد تکـاليف اتم فصل د نورجهان او نهم فصل د شاهزاده دين محمد يادوني دي.

د دغه کتاب خطي نسخه ما د شکارپور گري ياسين د دراني بدر عالم په کتابخانه کي ليدلې وه، او د سدوزو د کورنۍ د ايوب شاه د ټبر شجرهٔ نسب په دې دوو سوو کلو کي ځني معلومېږي.

﴿ ۱۱۲ ﴾

محمد حسن خان مراغی د (مطلع الشمس) ليکوال

دا سړی د ايران د قاجاري دربار يو مهم رکن و، چي د صنيع الدوله او اعتماد السلطنه لقب يې درلود (متوفي ۱۳۱۳ ق) او خپل کتاب يې د مطلع الشمس يعني خراسان په نامه درې ټوکه کښلی دی. چي دوهم ټوک يې د دې سيمي تاريخ له ۱۰۳۶ څخه تر ۱۸۸۵ م پوري بيانوي او ځيني واقعات يې په سترگو هم ليدلي دي.

دا کتاب د افغانستان د درانو شاهانو روابط د خراسان له يوې قديمي برخي طوس او نشاپور سره بيانوي او د احمدشاه فوجي لامونه پر دې سيمه په تفصيلي ډول ليکي. (د تهران چاپ ۱۳۰۱ ق)

د ده بل تاريخي کتاب منتظم تاريخ ناصري دوه ټوکه په تهران کي چاپ سوی و، چي په دې کتاب کي هم د درانو شاهانو د وختو واقعات په هرات او غربي افغانستان کي بيان سوي او په دوهم ټوک کي د صفويانو د سقوط احوال او پر اصفهان د افغانانو قبضه بيانوي، چي د هوتکو د وختو لپاره ښه منبع کېدای سي، کله کله ځيني رسمي اسناد او فرامين هم رانقل کوي.

﴿ ۱۱۳ ﴾

فريه فرانسوی گرزندوی د افغانانو د تاريخ ليکوال

دا سړی يو فرانسوی سياح او پلټونکی ليکوال دی، چي د نونسمي پېړۍ په لومړۍ برخه کي په افغانستان کي گرزېدلی، او مخصوصاً يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرات او د افغانستان غربي سيمي ليدلي دي. د ده (تاريخ افغانان) له لندنه په ۱۸۵۸ م کي خپور سو، چي هم تاريخي مواد هم د عمومي بشر پېژندني او جغرافيا او جامعه شناسۍ ښه ذخيره لري.

﴿ ۱۱۴ ﴾

فارسي اخبارات و مراسلات

د شرقي هند کمپنۍ چي د اتلسمي سدۍ څخه بيا تر نونسمي سدۍ پوري د خپلو استعماري غرضو لپاره په افغانستان کي کوم جاسوسان يا خبريالان مقرر کړي وو او هغو به د دې ځای د رسمي او اقتصادي او اجتماعي احوالو رپورتونه خپلو مرکزونو ته ورکول داسي مواد خورا ډېر دي چي د دې سيمي د تاريخي واقعو هنداري دي.

د ډهلي په ملي ارشيف کي چي څه مواد سته له هغو څخه ۲۳۱ هغه خطونه دي چي له ۱۷۷۶ څخه تر ۱۸۰۳ م پوري د کمپنۍ او د هندوستان او افغانستان په روابطو پوري اړه لري. او دغه مجموعه ډاکټر پرماتماشرن په ۱۹۶۶ م کال له ډهلي يونيورستي څخه خپره کړه چي فارسي متن يې ۵۲۲ مخه او مقدمه او فهرستونه يې ۱۰۴ مخه دی، نقشې او تصاوير هم لري.

په دغو سندنو کي د افغانستان د تېمورشاه او شاه زمان د وختو ډېر پاخه اطلاعات سته چي زموږ تاريخ ښه را روښانه کوي او د دې عصر پر سياسي اوضاعو باندي کافي رڼا اچوي.

﴿ ۱۱۵ ﴾

د فارسي ژبي د اطلاعاتو کالنۍ

دا هم يوه د خطونو او مراسلاتو مجموعه ده چي د کمپنۍ د مامورانو او هندوستانيو حکمرانانو او نوابانو تر منځ مخابره سوي دي، او د درانو د سلطنت واقعات ښه روښانه کوي. د دغسي خطونو يوه مجموعه په نه ټوکه کي له ۱۹۱۱ څخه تر ۱۹۱۳ م پوري له کلکتې او ډهلي څخه نشر سوي ده.

﴿ ۱۱۶ ﴾

بگدان اسلانوف د افغاني راپور ليکوال

دا سړی په ۱۷۶۴ م کال عسکري کپتان و، او د روسي حکومت له خوا افغانستان ته راواستول سو چي د احمدشاه بابا د سلطنت روابط د روس د پترسبورگ له سلطنته سره ونښلوي، دا وغواړي چي د کندهار دربار دي خپل يو سفير پترسبورگ ته واستوي. خو په دغه وخت کي چي اسلانوف راغي احمدشاه په هندوستان کي و، او ده نه وکړای سوای چي له احمدشاه سره وگوري.

بگدان اسلانوف د دې سفر راپور خپل حکومت ته وړاندي کړی دی. چي اوس د روسيې د خارجي سياست په آرشيف کي (اوغاني کارونه ۱۷۶۳ _ ۱۷۶۶ م) خوندي دي.

دی د احمدشاهي دولت د خراساني توابعو او څينو نورو سياسي اوضاعو ښه معلومات ورکوي، چي څيني گزارشات يې گانکوفسکي د شوروي د ختيځ پوهني په مجله ۸۲ گڼه ۱۹۵۸ م کي نشر کړي دي.

﴿ ۱۱۷ ﴾

د يفريموف ياد داشتونه په روسي ژبه

ف . س . يفريموف يو روسي درباري مشاور د خپل سفر ياد داشتونه په ۱۷۸۴ _ ۱۷۹۶ _ ۱۸۱۱ م کلو کي خپاره کړل دې درباري مشاور د بخارا او خيوا له لاري فارس او هند ته سفرونه وکړه چي له دې ځايه بيا انگلستان او خپل وطن ته ولاړ. د ف . يفريموف نه کلن سفر په نامه يو کتاب چي دغه سيمه د احمدشاهي امپراتورۍ يوه وړوکې برخه وه نو د يفريموف معلومات د دغي دورې د سياسي او اقتصادي اوضاعو د روښانولو لپاره گټه ور دي.

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۱۱۸ ﴾

د جان فاستر د سفر یاد داشتونه

دا سړی د شرقي هند د کمپنۍ یو منصبدار و، چې د معلوماتو لپاره په ۱۷۸۳ م د درانو پاچهانو په وختو کي د گرجي سوداگرانو په لباس له کلکتې څخه د کشمیر پر لار پېښور، کابل، کندهار او هرات ته راغی او دلته یې پر سیاسي واقعاتو او د ښارونو پر حال او تجارت او کسبونو او مالیاتو او گمرکي محصولاتو او د ولایتونو پر حاکمانو او مرکزي حکومت او د تېمورشاه پر عسکري قواوو باندي مفصل معلومات ټول کړل او په دوه ټوکه کي یې په لندن کي په ۱۷۹۸ کال چاپ کړل. چې الماني ترجمه یې په ۱۷۹۹ م او فرانسوي په ۱۸۰۸ م له پاریسه خپره سوه.

﴿ ۱۱۹ ﴾

راورټي د پښتو او افغان پېژندني ستر لیکوال

دا سپاهي او افغان پېژندونکی انگرېز مؤلف په ۱۸۲۵ م د انگلستان د پالموت د پیتهر راورټي په کور کي وزېږېدی او تر زده کړو وروسته په عسکري ضابطاتو کي هند ته راغی.

چې په ۱۸۴۳ م د بمبي په پیاده لښکرو کي و. او په ۱۸۴۸ م یې د ملتان په محاصره کي برخه درلوده. په ۱۸۵۰ م د سوات په جنگو کي شامل و. بیا له ۱۸۵۲ څخه تر ۱۸۵۹ م پوري په پنجاب کي د کمشنر معاون و. خو یې په ۱۸۶۳ م د میجرۍ په رتبه متقاعد سو. ده د هندوستان ډېري ژبي زده کړي وې. پر پښتو او فارسي ژبو باندي هم حاوي و، د هندوستاني اصطلاحاتو لوی قاموس یې په ۱۸۵۹ م خپور کی، او ډېر کتابونه یې کښلي دي.

چې دلته یې تش هغه کتابونه ښیو چې په افغان پېژندني پوري اړه لري. وفات یې په لندن کي په (۲۰) اکتوبر ۱۹۰۶ میلادي دی.

(۱) پر افغانستان او د بلوچستان پر یوه برخه باندي یادداشتونه:

دا کتاب د جغرافیا او بشر پېژندني او تاریخ یو غټ کتاب دی چې راورټي د افغاني او تاجیکو مؤرخانو او جغرافیا لیکونکو او شجره پوهانو د ناپېژندلو لیکونو په حواله سره راټول کړی دی، چې د افغانستان د خلکو د پېژندني لپاره یو غټ تحقیقي کتاب گڼه سي او په ۱۸۸۰ م لومړی پلا له لندنه خپور سوی دی.

(۲) د پښتو گرامر دري واره بشپړ سوی او چاپ سوی دی. او د پښتو او پښتنو پر تاریخ یوه مفصله او گټه وره مقدمه لري. دریم چاپ ۱۸۶۷ م.

(۳) پښتو ډکشنري په انگرېزي. دوهم چاپ ۱۸۶۷ م.

(۴) گلشن روه ـ د پښتو ادب غورچاڼ ۲۱۲ مخه لومړی چاپ هرتفورډ ۱۸۶۰ م، دریم چاپ کابل ۱۳۵۶ ش.

(۵) د افغان شاعرانو له کلامه منتخبات چې له ۱۶ تر ۱۹ سدۍ پوري شاعران پکښي شامل دي. د انگلیسي ترجمې سره د لندن چاپ ۱۸۶۴ م.

(۶) د منهاج سراج جوزجاني د طبقات ناصري دوه ټوکه په انگرېزي ترجمه د تعلیقاتو سره د ۱۸۸۱ م چاپ.

(۷) د هرات تاریخ له قدیمه تر اوسه چې چاپ سوی نه دی او نسخه یې په اندیا آفس کي ده.

(۸) د افغانانو تاریخ او د دوی هیواد ـ چې له ډېرو خطي منابعو څخه راټول سوی و او د ده د مرگ پر وخت یې قلمي نسخه وه.

﴿ ۱۲۰ ﴾

پاترکروسینسکی د (انقلاب ایران) لیکوال

دغه سړی یو نصراني کشیش و، چې د هوتکو په وختو کي د اصفهان اوسېدونکی و او د شاه محمود او اشرف د عصر واقعې یې په سترگو لیدلي او کښلي دي.

انگرېز مشهور ختیز پوهاند براون وایي چې د ده کتاب انقلاب ایران په انگرېزي هم ترجمه او نشر سوی و. (د عباس نامي مقدمه ز)

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۱۲۱ ﴾

میرزا محمد خلیل صفوي د (مجمع التواریخ) لیکوال

دا مؤرخ په خپله صفوي او د ایران یو بصیر مؤرخ دی چي د صفویانو د وروستنیو وختو احوال او د افغانانو فتوحات او واقعې په خپل کتاب مجمع التواریخ کي تر ۱۲۰۷ ق پوري بیانوي. دا کتاب په ۱۳۲۴ ش په تهران کي چاپ سو، او د هوتکو د دورې یو مستند ماخذ دی. د مولف وفات ۱۳۲۰ ق کال دی.

﴿ ۱۲۲ ﴾

میر احمدشاه رضواني د (تحفة الاولیاء) لیکوال

دغه مؤلف د پښتو ژبې یو تکړه لیکوال او د پېښور د اکبر پورې اوسېدونکی و، چي د څورلسم هجري قرن په لومړیو وختو کي ژوندی او د شمس العلماء لقب یې هم ګټلی و. (۱۲۷۹ _ ۱۳۵۳ ش) د پښتو ګرامر وافیه او شکرستان افغاني، بهارستان افغاني د ده چاپ سوي آثار دي.

د ده یو بل کتاب تحفه الاولیاء هم په لاهور کي په ۱۳۲۱ ق چاپ سوی دی، چي د خټکو د شیخ رحمکار د کورنۍ او د هغو سیمو د نورو ولیانو احوال لري او د یوسفزو او خلیلو او مومندو د تپو ځیني تاریخي واقعې یې هم راوړي دي.

﴿ ۱۲۳ ﴾

تاریخ افغانستان

د دې کتاب مرتب او چاپوونکی په اردو ژبه میر اشرف علي د مجمع الاخبار موسس دی چي د بمبئي د افضل الدین په چاپخانه کي په ۱۲۶۱ ق ۱۸۴۵ م کال ۳۴۰ مخه چاپ سو. په دې کتاب کي له لومړي مخه تر ۹۰

مخه د سید فدا حسین ترکسوار بخاري حیدري له کتابه چي په ډهلي کي چاپ او خپور سوی و (وګورئ: ۷۱) را اخیستل سوي مطالب دي. له ۹۲ تر ۱۴۰ د انګرېز او افغان د لومړي جنګ او اکبرخان د وختو واقعې بیان سوي دي، چي دغه برخه هم د شیخ ذوالفقار الدین سجونپوري له اردو تاریخ افغانستانه اقتباس ښکاري. له ۳۲۰ تر ۳۳۱ مخه پوري تر لومړي جنګ را وروسته د افغانستان او سند واقعې بیاني سوي دي، چي په خپله میر اشرف علي سره راټولي کړي دي.

داسي ښکاري چي همدغه کتاب به د میرزا عطامحمد ښکارپوري په لاس کي و چي د نوای معارک په لیکلو کي به یې ګټه ځني اخیستې وي.

(وګورئ: ۴۳)

توضیح: لکه د دې رسالې تر نمبر (۷۱) عنوان لاندي چي ولیکل سوه "سید فدا حسین عرف نبی بخش بخاري حیدري د تراکسوارانو جمعهدار په ۱۸۳۹ م کال د انګرېزانو د متجاوز لښکرو سره افغانستان ته راغلی و د ده خپل مشاهدات په ۱۸۴۲ م په ډهلي کي چاپ کړل چي د میر اشرف علي د کتاب د لومړۍ برخي ماخذ و.

تر دې علاوه د ابوالقاسم دهلوي ظفرنامه (د دې رسالي نمره ۷۰) چي په فارسي منظومه تاریخچه وه شیخ ذوالفقار الدین سجونپوري په اردو ترجمه کړې وه، چي دغه هم د میر اشرف علي د تاریخ افغانستان په دوهمه برخه کي له ۹۲ تر ۱۴۰ مخه ځای سوې ده.

(د تفصیل لپاره وګورئ: نوای معارک د حبیبي چاپ د ۳۶۶ _ ۳۶۷ مخ لمنلیک)

﴿ ۱۲۴ ﴾

د ملتان د سدوزو د تاریخ لیکوال احمدنبی خان

تر احمدشاه بابا دمخه لا د سدوزو یوه څانګه چي د مودود خان او بهادر خان او زعفران خان کهولونه وو په ملتان کي اوسېدل او د هغه ځای مقامي مشران وو.

ketabton.com: The Digital Library

په دغو سدوزو باندي يو کتاب په لوړ عنوان په انګرېزي ژبه د دغو سدوزو يوه کروسي احمدنبي خان کښلی او په ۱۹۷۷ م کال په لاهور کي چاپ سوی دی چي عکسونه او شجره هم لري.

﴿ ۱۲۵ ﴾

علي قلي ميرزا د (تاريخ وقايع و سوانح افغانستان) مؤلف

دا سړی د قاجاري شهزادګانو څخه و چي په اعتضاد السلطنه ملقب او د پوهني وزير و، په لوړ نامه يې د افغانستان يو تاريخ ليکلی دی، چي په ۱۸۵۶ م په تهران کي پر ډبره چاپ سوی دی.

﴿ ۱۲۶ ﴾

بهاري لال د (احوال نجيب الدوله و علي محمدخان و دوندي خان) ليکوال

دا سړی د بدري داس زوی او د نجيب الدوله منشي و، چي په ۱۲۰۱ ق يې دغه کتاب کښلی او د پښتنو سردارانو نجيب الدوله او علي محمد خان او دوندي خان احوال پکښي ليکلي دي په دې کتاب کي د نجيب الدوله روابط د احمدشاه بابا سره په تفصيل راغلي دي او خطي نسخه يې د حيدرآباد د نواب سالار جنګ په کتابخانه کي وه، چي يو نقل يې د امرتسر خالصه کالج په کتابخانه کي خوندي دی.

﴿ ۱۲۷ ﴾

فقيرمحمد د (جامع التواريخ) ليکوال

دا د اسلام يو عمومي تاريخ دی چي يو باب يې د احمدشاه د هندوستان پر لامونو باندي کښل سوی دی، د کلکتې چاپ ۱۸۳۶ م د کانپور چاپ ۱۸۷۴ م.

﴿ ۱۲۸ ﴾

عبدالقادر خان کابلی د (اويماق مغل) ليکوال

ميرزا محمد عبدالقادر خان چي په شاه محمدخان کابلي مشهور و د ده نيکه له کابله ولاړ، او د هند په ګواليار کي اوسېدی، او عبدالقادر په ۱۸۵۷ م هلته وزېږېدی، ده يو غټ کتاب په فارسي ژبه په ۱۹۰۰ م د مغولو د قبيلو پر احوال باندي وکيښ چي په ۱۳۱۹ ق يې په امرتسر کي چاپ کړی دی.

دا کتاب د افغانستان د سدزو او محمدزو پر وختو باندي ډېر تاريخي ګټه ور مطالب لري او د هزاره او اوزبکو قبيلو نومونه او ځانګي راښيي.

﴿ ۱۲۹ ﴾

محمود بن اميرولي د (بحر الاسرار) مؤلف

دا سړی د بخارا د خانانو کتابدار مؤرخ او واقعه نګار و، چي تر ۱۰۳۴ ق وروسته يې په افغانستان او هند کي سفرونه وکړل او يو غټ کتاب يې د بحر الاسرار في مناقب الاخيار په نامه وکښی، چي بخارا د خانی حال يې له ۱۰۰۶ ق څخه تر ۱۰۵۰ ق پوري په تفصيل کښلی دی.

په دې کتاب کي د افغانستان تاريخ او جغرافيا او بشر پېژندني او اجتماعي احوال مفصل معلومات سته چي خطي نسخې يې د تاشکند او پاريس په کتابخانو کي سته.

﴿ ۱۳۰ ﴾

ميرزا سنګ محمد بدخشي د (تاريخ بدخشان) مؤلف

دا مؤلف د بدخشان و چي په لوړ تاريخ کي يې د بدخشان تاريخي واقعې له ۱۰۶۸ ق څخه تر خپله وخته ۱۳۲۳ ق پوري کښلي دي، يوه

ketabton.com: The Digital Library

تکمله هم لري چي ملا فضل بېگ روښاني په شلم قرن کي پوري نښلولې ده.
عکسي نسخې يې په ماوراء النهر کي وې چي يوه نسخه يې عکسي هم
چاپ سوې ده.

﴿ ۱۳۱ ﴾

هنورام د (تاريخ بلوچستان) مؤلف

دا سړی د شلم قرن په ابتداء کي د انګريزي بلوچستان يو مامور و.
چي د بلوچستان يو تاريخ يې په اردو په کوټه کي وکيښ. چي ۱۹۰۷
م کال په لکنهو کي چاپ سو.

دا کتاب د افغانستان او بلوڅو روابط او تاريخي واقعې د بلوڅو د
شجرو او انسابو سره ښه راښيي. کله جغرافي او رجالي برخي هم لري.

﴿ ۱۳۲ ﴾

تاريخ قندهار در عصر دراني

په لوړ نامه يو فارسي کتاب د لندن په انديا آفس نمبر ۳۷۶۹ سته
چي د مؤلف نوم يې نه دی معلوم.

﴿ ۱۳۳ ﴾

رای چنرس د (چهار گلشن) مؤلف

دا سړی په هند کي اوسېدی په ۱۱۷۳ ق کال يې خپل کتاب تاليف
کي چي بيا نو د ده لمسي رای بهان منشي په ۱۳۰۴ ق تکميل کړی دی.
خطي نسخې يې د هند په علي ګړ او بانکي پور او برټش موزيم کي سته او
خورا ګټه ور کتاب دی چي د هند د پښتنو شاهانو تاريخي معلومات لري او
د افغاني درانو د وختو دولتي عايدات هم په شرقي ولاياتو، لکه لاهور او
ملتان کي ښيي.

﴿ ۱۳۴ ﴾

عصمت الدين د (خلاصة الاخبار) خاوند

دا سړی د محمداسماعيل زوی او د مير محمد لمسی و چي د امير
دوست محمد خان لنډ احوال يې تر ۱۲۵۴ ق پوري په فارسي کښلي و او
دوې خطي نسخې يې د بنګال په ايشياټک سوسايټي کي وې. چي په نهم
قرن کي ليکل سوې وې.

﴿ ۱۳۵ ﴾

سيد محمد طباطبايي اصفهاني د (نسب نامه افاغنه) مؤلف

دا مؤلف په ديرلسم قرن کي د ايران اوسېدونکی و چي د انګريزانو د
سفير هنري ايليس په خواهش يې په ۱۲۲۴ ق يو کتابګوټی د (نسب نامهٔ
افاغنه و کيفيت حکومت آنها) په نامه وکيښ، چي د افغانانو لنډ تاريخ او د
دوی حکومت پر پاريس باندي بيانوي او د افغانستان د ښارو او اقوامو او
قبيلو شرح لري، چي يوه خطي نسخه يې د بنګال د ايشيايي ټولني په
کتابخانه کي وه، د ۱۲۲۴ ق کال ليک.

﴿ ۱۳۶ ﴾

ثاقب د (تاريخ افاغنه) ليکوال

مؤلف يې محمد شهاب الدين خان ثاقب دی، چي د ۱۹۰۰ م په
شاوخوا کي د هند له پښتني کورنيو څخه يو ليکوال و او دا کتاب يې په دوه
ټوکه کي په اردو ژبه د لاهور په حميديه پريس کي په ۱۳۲۳ ق کال چاپ
کی. لومړی ټوک ـ ۱۲۴ مخه، دوهم ټوک ـ ۲۱۴ مخه.

دغه کتاب هم د افغانانو د اسرائليت عنعنوي داستانونه لري خو ډيري
داسي خبري هم پکښي سته، چي تاريخي اړخ يې ټينګ ښکاري او د

Ketabton.com: The Digital Library

افغانانو د اولیاوو احوال یې د نعمت الله له مخزن افغاني څخه را اخیستي دي.

﴿ ۱۳۷ ﴾

احمد د (معدن اخبار احمدي) لیکوال

احمد بن بهبل د جانګیر په وختو د ۱۰۲۸ ق په حدودو کې دغه کتاب په دوه ټوکه کې کښلی او د شرق عمومي تاریخ دی، چې د هند د افغاني شاهي کورنیو لودیانو او سوریانو احوال هم پکښې سته، د کابل په ارشیف کې یې هم یوه خطي نسخه سته، د برټش موزیم او انډیا آفس نسخې یې هم معلومې دي.

﴿ ۱۳۸ ﴾

محمد بدر الرحمن د (واقعات دراني) مؤلف

دا کتاب د درانو د سلطنت تاریخ دی، له احمدشاهه د شاه شجاع تر قتله ۱۲۵۷ ق پورې چې د افغان او انګریز لومړی جنګ لا جاري و. د هند په کانپور کې چاپ سوی دی او د طبع تاریخ نه لري.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library